

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME PERSPEKTİFİNDEN
KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİNİN ULUSLARARASI
SİSTEMLERİNE ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ**

DİDEM ÖZDEMİR

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

TEMMUZ 2021

**EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME PERSPEKTİFİNDEN KÜRESEL DEĞER
ZİNCİRLERİNİN ULUSLARARASI SİSTEME ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ**

Didem ÖZDEMİR

DOKTORA TEZİ

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Didem ÖZDEMİR
01.07.2021

EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME PERSPEKTİFİNDEN KÜRESEL DEĞER
ZİNCİRLERİNİN ULUSLARARASI SİSTEME ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ

(Doktora Tezi)

Didem ÖZDEMİR

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2021

ÖZET

Devletler arasında değişen güç dengeleri, uluslararası ilişkilerin dün olduğu gibi bugünde en çok tartışılan konularından biridir. Bu tartışmalar genelde devletler arasındaki çatışma, işbirliği ve rekabet olguları etrafında şekillenmektedir. Bu tartışmaları esas alan bu *tezin konusu*, Küresel Tedarik Zincirlerinin devletler arasındaki ilişkiler ve uluslararası sistem üzerinde doğurduğu etkidir. Bu tezin temel argümanı, Çin'in mevcut sistemdeki etkisinin arkasında, özellikle uluslararası tedarik zincirlerinin yeniden düzenlediği sosyal ilişkilerin olduğu ve bu ilişkilerin tam olarak anlaşılabilmesi için çatışma ve güç kavramları etrafındaki tartışmaların ötesine gidilmesi gerektiğidir. Bu etkiyi ve bu etkinin doğurduğu yeni ilişkileri göstermek için "eşitsiz ve bileşik gelişme" perspektifi kullanılmış, geride kalmışlığın avantajının ve ileride olmanın dezavantajının uluslararası sisteme ve devlet davranışlarına etkisi, Çin örneği üzerinden analiz edilmiştir.

Bilim Kodu : 114113, 114106
Anahtar Kelimeler : Küreselleşme, Küresel Değer Zincirleri, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme, Çin, Geride Kalmışlığın Avantajı, İleride Olmanın Dezavantajı.
Sayfa Adedi : 160
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Fatma Taşdemir

THE IMPACT OF GLOBAL VALUE CHAINS ON THE INTERNATIONAL SYSTEM
FROM THE PERSPECTIVE OF UNEQUAL AND COMBINED DEVELOPMENT: THE
CASE OF CHINA

(Ph. D. Thesis)

Didem ÖZDEMİR

GAZI UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

July 2021

ABSTRACT

Today just like yesterday, changing power relations between states is one of the most discussed topics of international relations. These discussions generally concentrate around the issues of conflict, cooperation and competition. By putting these issues to the centre, the topic of this thesis is the impact of global value chains on international relations and international system. The main argument of this thesis is that the social relations re-arranged especially by the global value chains are behind China's effect on current international system and hence there is a necessity to go beyond the discussions around conflict and power. This thesis employs unequal and combined development perspective so as to display this impact and analyses the impact of advantage of backwardness and disadvantage of forwardness on the international system and state behaviour through the case of China.

Science Code : 114113, 114106

Key Words : Globalisation, Global Value Chains, Uneven and Combined Development, China, Advantage of Backwardness, Disadvantage of Forwardness.

Page Number : 160

Supervisor : Prof. Dr. Fatma Taşdemir

TEŞEKKÜR

Eldeki tezin yazım süreci, yoğun ve sıkıntılı bir döneme rastladı. Bu dönemde benden sabırlarını, desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer Hocalarıma, başta tez danışmanım Fatma TAŞDEMİR'e, Nuran BELET'e, Gonca BAYRAKTAR DURGUN'a ve Soyalp TAMÇELİK'e ve çok teşekkür ederim.

Ayrıca mesleği bana öğreten, bilimsel ve kişisel anlamda olgunlaşmamı ve ilerlememi sağlayan, gölgesi bile yeten kıymetli Hocam Kürşad TURAN'a, evren bile bana karşıyken yanımda duran, fahri psikoloğum ve destek kuvvetim Mesut ASLAN'a, bütün tuhafliğime rağmen beni anlayan ve önümü açan Babama, Anneme, Ablama ve Ağabeyime yürekten minnettarım. Umarım hangi koşulda, zamanda ve mekanda olursa olsun, pusulanız olan en az bir kişi hayatınızda var olur.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	x
GRAFİKLERİN LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ	1
2. KÜRESEL PAZARLAR, KALKINMA VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ.....	9
2.1. Neden Küresel Değer Zincirleri? : Kavramsal ayrılıklar	10
2.2. Küresel Değer Zincirlerinin Sınıflandırılması.....	14
2.3. Küresel Tedarik Zincirlerinin Tanımı, Kapsamı, İşleyişi ve Önemi	16
2.4. Uluslararası Ticaret ve Kalkınma Anlayışında Yaşanan Dönüşüm	22
2.4.1. Ekonomik Küreselleşmenin Sınırlarını Genişleten Siyasi Gelişmeler	29
2.4.2. Dünya İşgücü Piyasalarındaki Değişim.....	30
2.4.3 Ticari Serbestleşmedeki Artış ve Derinleşme	31
2.4.4 İletişim ve Enformasyon Teknolojilerinde Meydana Gelen Gelişmeler	32
2.5. Küresel Değer Zincirlerinin Ekonomik Sistemlere ve Kalkınmaya Etkisi	37
2.6. Küresel Değer Zincirlerinin Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Haklara Etkisi	43
2.7.Sonuç.....	46
3. MARKSİST ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIMLARI VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ	49
3.1. Uluslararası İlişkiler ve Küresel Değer Zincirleri	49
3.1.1. Emperyalizm, Hegemonya ve Ulus-ötesi Sermaye Sınıfı	52

Sayfa

3.1.1.1 Emperyalizm ve hegemonya	56
3.1.1.2 Ulus-ötesi sermaye sınıfı ve çok uluslu şirketler	62
3.1.1.3. Azgelişmişlik ve eşitsiz gelişme	72
3.2. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yaklaşımı	76
3.2.1. Leon Trotsky' Göre Eşitsiz ve Bileşik Gelişme	77
3.2.2 Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kuramının Güncel Yorumu	83
3.2.3. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kuramına Göre Uluslararası Sistem	87
3.2.4. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kuramı Çerçevesinden Analiz Metodu	90
3.3. Sonuç	93
4. EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME PERSPEKTİFİNDEN KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ.....	95
4.1. Çin'in Ekonomik Başarısı	95
4.2. Kalkınmanın Dayanılmaz Gerekliliği ve Geride Kalmışlığın Avantajı	102
4.3. İleride Olmanın Dezavantajı	118
4.4. Etki ve Tepkiler	122
4.5. Sonuç	134
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	137
KAYNAKLAR	143
ÖZGEÇMİŞ	159

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 3.1. Fortune Global 500 (2021): En Yüksek Gelire Sahip İlk 10 Çok Uluslu Şirket.....	67
Çizelge 4.1. İhraç Mallarının Toplam Değeri.....	98
Çizelge 4.2. Çin'in İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke.....	99

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil

Sayfa

Şekil 2.1. Pamuktan üretilen giyim ürünleri için üretim zinciri örneği18

GRAFİKLERİN LİSTESİ

Grafik	Sayfa
Grafik 4.1. Çin'in Milyar Dolar Cinsinden GSMH'si (World Bank 2021).....	97
Grafik 4.2 .Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyar dolar cinsinden) (World Bank 2021) ...	98

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklama
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
UNTADC	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UPE	Uluslararası Ekonomi Politik

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesi, mevcut teknolojik gelişmeler, enformasyon devrimi ve 1980'lerde kapitalist dünya sisteminin yegâne ekonomik model olarak ortaya çıkmasıyla birlikte küreselleşme etrafında yapılan tartışmalar uluslararası ilişkiler disiplinin odak noktası haline gelmiştir. Artan şekilde bağımlı hale gelen dünyada artık sınırların bir öneminin kalıp kalmadığı fazlasıyla tartışılmış, çok uluslu şirketler gibi devletler ve uluslararası sistemde etkisi artan aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte artık devletlere ihtiyacın kalmadığı ve ortak değerler, normlar ve kurumlar üzerinden hareket edecek kozmopolit bir uluslararası toplumun ortaya çıkmaya başladığı iddia edilmiştir.

Ancak bu iddiaların hemen akabinde Soğuk Savaş'ın bitimiyle, Amerikan hegemonyası tartışılmaya başlanmış ve Irak'ın işgalini izleyen gelişmelerle birlikte yeni emperyalizm ve hegemonya tartışmaları merkeze oturmuştur. Bu denkleme, Çin, Rusya, Brezilya gibi hızlı kalkınan ve dünya politikasında söz sahibi olmaya çalışan ülkelerin eklenmesiyle devletler arasındaki ilişkilerin seyri de daha çok ilgi uyandırmaya başlamıştır. Buna ek olarak, hali hazırda gelişmiş kabul edilen Amerika ve Avrupa Birliği ülkelerinde ardı ardına yaşanan krizler denklemi daha karmaşık hale getirmiştir.

Böylesi bir ortamda, içinde bulunduğu dünyayı anlamlandırmaya çalışan sosyal bilimciler, çok kutupluluk, güç dengesi, hegemonya, emperyalizm, devlet dışı aktörlerin artan rolü ve jeopolitik gibi konulara yönelmeye başlamışlardır. Ancak mevcut anlamlandırmalar, ya iç-dış (ulusal-uluslararası) ayrımı (dikotomisi) ya da dar anlamda tanımlanmış güç kavramı üzerinden hareket etmekte ve neredeyse tamamen siyasi ilişkilere yoğunlaşmaktadır.

Oysa ki bu dönüşümlerin haricinde, uluslararası ilişkileri etkileyen başka dönüşümler de meydana gelmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi, gelişmiş ve gelişmekte olan devletleri tek çatı altında toplayan ve üretim ilişkilerini dönüştüren küresel değer zincirlerinin baskın ekonomik yapılar olarak ortaya çıkmasıdır.

1970'lerde yaşanan borç ve petrol krizlerinden sonra, devletlerin merkezde olduğu kalkınma modellerinden, serbest piyasa ekonomisinin ve yabancı yatırımların ön planda olduğu bir kalkınma modeline geçiş yapılmıştır. Kalkınmakta olan devletlere, ihracata dayalı

bir ekonomi yaratmaları ve bunun için gerekli olan sermayeyi, çok uluslu şirketlerden sağlayabilecekleri bir modele geçmeleri başta Dünya Bankası olmak üzere pek çok uluslararası örgüt tarafından önerilmiştir. Bu amaçla, üçüncü dünya ülkeleri 1970'lerden başlayarak artan düzeyde neo-liberal iktisadi politikalar benimseyerek sınırlarını yabancı yatırımlara açmış ve yabancı yatırımın ülkelere gelmesini sağlamak amacıyla gerekli iktisadi ve siyasi ortamı yaratmışlardır.

Bu neoliberal kalkınma hamlesi, Avrupa başta olmak üzere hali hazırda kalkınmış devletlerde de iktisadi ve siyasi krizlerin baş gösterdiği, üretim maliyetlerinin arttığı fakat bir taraftan da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması, Çin ve Hindistan'ın dünya ekonomisine entegre olması nedeniyle dünya iş gücü nüfusunun ikiye katlanarak 1,5 milyara ulaştığı bir döneme denk gelmiştir. (Freeman, 2004) Zorluklar karşısında faaliyetlerini yeniden düzenleyen çok uluslu şirketler, üretim faaliyetlerini maliyetlerin ve özellikle iş gücünün ucuz olduğu, üçüncü dünya ülkelere kaydırmıştır.

Bu yeniden düzenleme karşısında, tek bir üretim faaliyeti şeklinde çoğunlukla tek bir ülkede gerçekleştirilen, hammadde, üretim, montaj ve paketleme, dağıtım, araştırma-geliştirme, marka ve dizayn faaliyetleri parçalara bölünerek, araştırma-geliştirme, marka ve dizayn faaliyetleri kalkınmış ülkelere bulunan merkezlerde kalacak şekilde, kontratlar ve alt kontratlar ağı ile üçüncü dünya ülkelerindeki üreticilere dağıtılmıştır. Bu durum, bir ürünün üretim ve dağıtım faaliyetlerinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki iş bölümünü değiştirerek, yeni bir uluslararası iş bölümü yaratmıştır. Küresel değer zincirlerinin ve dolayısıyla bu yeni iş bölümünün parçası olan ve Çin gibi bu çeşit bir ekonomiden ciddi derecede yararlanarak dünyayı, ürettikleri mallar için geniş bir pazar haline getiren başarılı örneklerin ortaya çıkmasıyla daha da fazla takip edilen bir model haline gelmiştir.

Dolayısıyla, uluslararası değer ağlarının parçası olarak kalkınmak, gelişmekte olan devletler için hala sermaye birikiminin ve ulusal zenginliğin en hızlı yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Ancak Çin gibi gelişmekte olan ülkelerin bu yolla elde ettikleri siyasi ve iktisadi güç, uluslararası dengeleri etkilemekte ve gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri de değiştirmektedir.

Ancak devletler arasındaki ilişkileri ve uluslararası sistemin yapısını değiştiren küresel değer zincirleri, uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında neredeyse hiç değerlendirmeye alınmamaktadır. Küresel değer zincirlerinin, tek inceleme alanı, uluslararası ekonomi politiktir. Bu alanda da küresel değer zincirleri, liberal ekonomik teori bağlamında incelenmekte ve uluslararası üretim sisteminin teknik birer elemanı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, literatürde bu üretim birimlerinin, niteliği, çeşitleri ve yönetim biçimleri üzerinde durulmaktadır. Bu yapıların, devletlerle ilişkilendirildiği tek konu kalkınmadır. Bu bağlamda, devletlerin küresel değer zincirlerinin bir parçası olarak gelişmeleri için nasıl politikalar izlemeleri gerektiği araştırılmakta ve ancak bu tip bir kalkınmanın devletler arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği ele alınmamaktadır. Bunun temel nedeni de bu yapıların sahipsiz ve siyasi anlamda nötr kabul edilmeleridir.

Küresel değer zincirlerinin, etkisiz yapılar olarak görülmediği tek alan, emperyalizm, hegemonya ve dünya sistem teorilerini kapsayan Marksist Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımlar, kalkınmayı eşitsizlik ve sömürü üzerinden temellendirdikleri ve bu perspektifle emperyalist veya hegemon güçlerin nasıl ortaya çıktığını, uluslararası sistemi nasıl şekillendirdiklerini ve yeniden şekillendirdiklerini; zenginliğin üretimi, bölüşümü ve sermaye hareketleri üzerinden değerlendirdiklerinden, küresel değer zincirlerinin ortaya çıktığı dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmeleri analiz etmek için önemli bir yol haritası sağlamaktadırlar. Fakat, bu teoriler de genel olarak sistemi şekillendiren sermaye sınıfı ve Amerika gibi temel aktörler üzerinden bir sistem okuması yapmaktadır. Bu nedenle de sermayenin yayılma süreci içerisinde Çin gibi sisteme eklemlenenler devletler sadece emperyalist güçlerin politikalarına hizmet eden ya da boyun eğen edilgen yapılar gibi anlatılmaktadır. Bunun dışına çıkıldığı durumlarda da Çin'in yükselişı sadece Amerika'ya alternatif bir emperyalist gücün doğuşu, güç mücadelesi ve savaş olasılığı üzerinden incelenmektedir. Dolayısıyla, küresel değer zincirleri de ancak sermaye sınıflarının çıkarlarına hizmet eden bir üretim metodu olabilir.

Yukarıda anlatılanlar değerlendirildiğinde, bu tezin temel amaçlarından ilki genellikle dış bir faktör olarak kabul edilen, ekonomiyi siyasi alanın içine yedirerek, Çin örneği üzerinden uluslararası tedarik zincirlerinin, *uluslararasıını* nasıl etkilediğini analiz etmektir. Tezin ikinci temel amacı, eşitsiz ve birleşik gelişme perspektifinden yararlanarak, yukarıda bahsedilen iç-dış ayrımını ve güç kavramı üzerinden yapılan analizlerin getirdiği kısıtlamayı aşmaktır. Bu bağlamda, devletler arasındaki ilişkilerin ana belirleyicisinin sosyal

ilişkiler olduğunu, devletlerin izledikleri stratejilerin ve gelişme modellerinin sadece iç değişkenlerle değil dışarıdan gelen baskılarla şekillenen aktif bir alan olduğunu ve üretim ilişkilerinde meydana gelen değişikliklerin bu aktif alanı nasıl şekillendirdiğinin de incelenmesi gerekmektedir.

Devletler arasında değişen güç dengeleri, uluslararası ilişkilerin dün olduğu gibi bugünde en çok tartışılan konularından biridir. Bu tartışmalar genelde devletler arasındaki çatışma, savaş ve rekabet olguları etrafında şekillenmektedir. Bu tartışmaları da esas alarak bu *tezin konusu*, Küresel Tedarik Zincirlerinin devletler arasındaki ilişkilere ve uluslararası sistem üzerinde doğurduğu etkidir. Bu tezin temel argümanı, küresel değer zincirlerinin, üretim ilişkileri üzerinde yarattığı dönüşümün, uluslararası siyasi iktisadi sistemi, sistemde hem devletlerin hem de ekonomik aktörlerin birbirine bağımlı hale geldiği, bu bağımlılık nedeniyle devletlerin rekabet ettikleri uluslararası sistemde aynı anda işbirliği yaptıkları, girift bir ilişkiler ağına dönüştürdüğüdür. Bu bağlamda, Çin'in mevcut sistemdeki yükselişinin arkasında sadece küresel değer zincirlerinin yarattığı sermayenin değil bu üretim yapılarına entegre olmanın getirdiği dönüşüm ve sürekli yenilenme ihtiyacının, Çin ve diğer devletler ve sistem üzerinde yarattığı etkinin incelenmesi gerekmektedir.

Bu etkiyi ve bu etkinin doğurduğu yeni ilişkileri analiz etmek için uluslararası ilişkiler alanını daha geniş bir bakış açısıyla ele alan, "eşitsiz ve bileşik gelişme" perspektifi kullanılacaktır. Bu perspektife göre; uluslararası olarak nitelenen alanda, ilişkileri şekillendiren ana etken eşitsiz ve birleşik gelişmedir. Uluslararası alanda da farklılıkları ve aynılıkları yaratan faktör de siyasi çeşitlilik (political multiplicity), geri kalmışlığın avantajı (advantage of backwardness) ve ileride olmanın dezavantajı (disadvantage of progressiveness) olgularıdır. Buradan hareketle, özellikle geride kalan devletlerin gelişim çizgilerinin nasıl olacağı, dışardan ve içerden gelen baskılar ve hassasiyetler etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda, sistem devleti etkilediği gibi devlet de sistemi ve sistemdeki diğer devletleri etkilemektedir. Özellikle sistemde üretim veya bölüşüm ilişkilerini gerçekleştiren dönüşümler yaşandığında, geride kalmışlığın avantajını kullanan devletler, sistemdeki hiyerarşi içerisindeki yerlerini değiştirebilmektedirler. Dolayısıyla, küresel tedarik zincirlerinin etkisi ile ortaya çıkan girift ve eklemli kapitalist üst yapıyı incelemek için bu perspektif bir kavuz sağlamaktadır.

Bu çerçevede tezin temel varsayımları şöyledir:

- 1) Dünya ekonomisi, ulusal ekonomilerin toplamından oluşmaz; kendi başına fonksiyon gösteren bir yapıya sahiptir.
- 2) Kapitalizmin günümüzde içinde bulunduğu ileri aşama nedeniyle bir devletin ilerlemesi diğer devlet için pozitif veya negatif bir etki doğurmaktadır.
- 3) Eşitsizlik kavramı, hiyerarşik bir sistemin varlığını işaret etmekle birlikte aynı sistem eşitsizliğin olduğu bütüncül bir sisteme de referans vermektedir.
- 4) Kapitalizm, dünyayı, devletlerin ve toplumların bileşik şekilde hareket etmesine neden olan tek bir interaktif üretim sistemine çevirmiştir.
- 5) Dünya ekonomisi ve devletler birbirinden bağımsız yapılar değildir. Her ikisi de birbirini oluşturur, etkiler ve bazen yeniden üretir.
- 6) Böylesi bir sistemde, sistem devletleri tamamen kontrol etmediği gibi devletler de sistemi tamamen kontrol altına alamazlar. Dolayısıyla, Çin gibi bazı devletler sermaye birikimini yeniden şekillendirerek yeni birtakım parametreler ve dinamikler yaratabilirler.
- 7) Yukarıdaki bütün unsurlar değerlendirildiğinde, kapitalizm sistemin ana unsurlarını belirlese de tek bir ekonomik ve siyasi gücün sistemin tamamını kontrol etmesi mümkün değildir. Bunun yerine, birbirleri ile sürekli rekabet ve işbirliği içerisinde olan pek çok sınıf, devlet ve devlet grubu bulunmaktadır.

Buradan hareketle, ilgili incelemenin yapılabilmesi için tez 3 bölüme ayrılmıştır. Küresel Değer Zincirleri, Küresel Pazarlar ve Kalkınma isimli ilk bölüm tezin ana akım literatür taramasını ve teknik kısmını oluşturmaktadır. Bu kısımda, küresel değer zincirleri tanımlanmakta, nasıl ortaya çıktıkları ve Liberal ekonomik teoriler bağlamında nasıl değerlendirildikleri anlatılmaktadır. Tezin ikinci bölümü, Marksist Ekonomi Politik Teorileri ve Küresel Değer Zincirleri başlığı altında tezin kuramsal altyapısını ele almakta, eşitsiz ve bileşik gelişme teorisini inceledikten sonra, küresel değer zincirlerinin uluslararası

sisteme etkisinin analiz edilebilmesi için gereken metodolojik alt yapıyı ortaya koymaktadır. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Perspektifinden Küresel Değer Zincirlerinin Uluslararası Sisteme Etkisi: Çin Örneği başlıklı üçüncü ve son bölüm, küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme etkisini, tezin örnek olayı olan, Çin'in uluslararası ekonomik sistemde yükselişi bağlamında, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifi ile oluşturulan metodoloji kullanılarak incelemektedir.

Eşitsiz ve Birleşik Gelişme kuramı, hala üzerinde çalışılan, yeni bir kuramdır. Dolayısıyla, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde, eleştirel kuram bağlamında, alternatif bir açıklama getirebilme ve disiplinler arası çalışmayı özendirme potansiyeli nedeniyle ilgi uyandıran ve umut vaat eden bir kuram olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de de bu kuramı inceleyen çok az çalışma vardır ve bu çalışmalar genellikle teorik tartışmalarla kısıtlıdır. Dolayısıyla, tezde, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifine dair metodoloji, yazar tarafından bu perspektifin temel kavramları baz alınarak oluşturulmuştur.

Aynı zamanda birbirinden çoğu zaman bağımsız görülen, uluslararası siyasi iktisat, kalkınma ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin de uluslararası alanda önemi giderek artan küresel değer zincirleri üzerinden işlenmesi sadece Türkiye'de değil uluslararası literatürde de en azından bu tezde ele alınan haliyle, çok yaygın rastlanan bir çalışma konusu değildir. Bu tezin konusu hem teorik hem de pratik anlamda disipline katkıda bulunmasının yanı sıra mevcut teori ve kuramlar üzerinde yoğunlaşan sosyal bilimcilere de eleştirel bir tartışma alanını açmaktadır.

Eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifi, uluslararasıını oluşturan aktörlerin ve bunların arasındaki ilişkilerin bütününe kapsadığı için konu sadece uluslararası tedarik zincirlerinin etkisiyle sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra, çok sayıdaki aktörün davranışları anlamlı bir bütün halinde verilemeyeceğinden bu tez çalışması, sistemin ana aktörleri olarak kabul edilen Çin, ABD ve AB gibi aktörlere konsantre olmuştur. Ayrıca, eşitsiz ve bileşik gelişme bağlamında Çin'in yükselmesi ve küresel değer zincirleri, tarih olarak çok geriye götürülebileceğinden, küresel değer zincirlerinin ana üretim modelleri olarak ortaya çıkmaya başladığı döneme denk gelen, Çin'in uluslararası sistemde açılmaya başladığı 1978 tarihinden sonrası ele alınmıştır.

Uluslararası tedarik zincirlerinin aktivitelerinin hacmi ve yöneldiği stratejik bölgeler şirketler tarafından fazlaca ifşa edilmediği için iktisadi veriler konusunda devlet istatistikleri ve Dünya Bankası gibi uluslararası veri tabanlarından yararlanılmıştır.

Kullanılan verilerin analizinde, Eşitsiz ve Birleşik Gelişme Kuramı'ndan hareketle, geride kalmışlığın avantajı, ileride olmanın dezavantajı ve etki-tepki analizi ile oluşturulan bir yöntem izlenecektir. Bunun için 3 inceleme kriteri belirlenmiştir. İlk kriter, sınıfsal analiz ve geride kalmışlığın avantajıdır. Bu kriter, Çin'in tarihsel gelişiminde dış baskıların neler olduğunun ve bunun toplum üzerinde nasıl bir dönüşüm yarattığının sınıfsal bir inceleme yapılarak analiz edilmesini sağlamıştır. Böylece, bu toplumsal dönüşümün, seçilen kalkınma modeline etkisi incelenmiş ve Çin'in geri kalmışlığın hangi avantajlarından faydalandığı ortaya konmuştur. Bu avantajlar arasında uluslararası tedarik zincirlerinin etkisi değerlendirilmiş ve bileşik şekilde geliştiği uluslararası siyasi sistemde Çin'in diğer aktörlerle olan sosyal ilişkilerini nasıl şekillendirdiği gösterilmeye çalışılmıştır. İkinci kriter, ileride olmanın dezavantajı olarak belirlenmiştir. Bu kriterle, küresel değer zincirlerinin değiştirdiği uluslararası sistemin, gelişmiş devletler üzerinde yarattığı baskılar ve bundan doğan problemler açıklanmıştır. Son olarak uluslararası sistemde küresel değer zincirlerinin dönüştürdüğü üretim ilişkilerinin, Çin'in yükselişinin yarattığı rekabet bağlamında neden olduğu karşılıklı bağımlılık ve siyasi çeşitlilik, önemli aktörlerin izlediği stratejiler ve devletlerin politikalarının doğurduğu etki-tepki döngüsü içinde istatistiki veriler ve örnekler kullanılarak değerlendirilmiştir. İktisadi verilerin analizi için Dünya Bankası ve Comtrade tarafından sunulan online hesaplama ve tablo metotlarından yararlanılmıştır.

2. KÜRESEL PAZARLAR, KALKINMA VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ

1990'lardan beri gerek uluslararası ilişkiler gerekse iktisat disiplininde en popüler konulardan biri küreselleşme olmuştur. Öyle ki "küreselleşme" kavramı günlük hayatımıza bile girmiş ve sokakta yaygın şekilde kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Küreselleşme, çok basit anlamda ulaşım, iletişim, üretim ve ticaret gibi pek çok alanda meydana gelen teknolojik gelişmeler sayesinde, yerel, ulusal ve uluslararası siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin sınır-aşar şekilde ve nerdeyse durmaksızın çok hızlı gerçekleştiği dolayısıyla kompleks bir ağ halini aldığı mevcut dönemi simgelemektedir.

İnsanların bir tıkla dünyanın herhangi bir yerindeki bilgiye, habere, mala, hizmete, insana ve hatta sermayeye ulaşabilmeleri, zaman ve mekan hissinde bir daralma yaratmaktadır. Özellikle mekanda yaşanan küçülme hissi, sınırları ortadan kalkmış, küresel bir dünyada yaşadığımız fikrini yaygınlaştırmaktadır. Enformasyon devrimini bir kenara koyarsak mekanda yaşanan küçülme hissini yaratan en önemli olgulardan biri, üretimin ve finansın uluslararasılaşması; yani, malların, hizmetlerin ve paranın geçmişe kıyasla çok daha kolay, hızlı ve sınır aşar şekilde dolaşması ve/ya üretilmesidir. Teknolojik gelişmelerin yanı sıra, bu durumu yaratan ana faktörlerden biri de kalkınma anlayışında yaşanan değişimle birlikte evirilen ve serbestleşen uluslararası ticaret olmuştur.

1970'lerden itibaren devletlerin geriye çekilerek piyasa güçlerinin önünü açmaya başladığı serbest ticaret dönemi; tek bir ürünün tüketiciye ulaşmasını sağlayan, birden fazla devletin sınırları içerisinde faaliyet gösteren ve pek çok özel ve kamu teşebbüsünü bir araya getiren üretim ağları yaratmıştır. Bu üretim ağları; mekan veya sınır kavramını ve bu kavramların algılanışı tamamen değiştirmiştir. Artık biri Seul'da, diğeri Londra'da yaşayan iki ayrı birey, Kırgızistan'da üretilen pamukla, Bangladeş'te dokunmuş ipliklerden, Hindistan'da kumaşa dönüştürülen, Çin'de bir fabrika'da dikilen ve işlemleri Kamboçya'da bir ev atölyesinde tamamlanan, Fransız marka bir tişört giyebilmektedir. Bu değişimi vücuda büründüren ana itici motorlar da küresel değer zincirleridir.

Ancak küresel değer zincirlerinin sadece üretim, ticaret, ekonomi ve tüketiciler üzerinde etki yarattığını iddia etmek mümkün değildir. Üretimde ve ticarete meydana gelen dönüşüm, devletlerin davranışlarının yanısıra uluslararası sistemin yapısını da

etkilemektedir. Ancak bu üretim tarzının, uluslararası ilişkiler bağlamında yarattığı etkiyi analiz edebilmek için öncelikle küresel değer zincirinin ve çalışma mantığının tanımlanması gerekmektedir. Tezin teknik kısmını oluşturan bu bölüm, öncelikle küresel değer zincirlerinin tanımını ve çalışma mantığını açıkladıktan sonra bu tip küresel üretimin nasıl kavramsallaştırıldığı hususuna ve küresel üretim zincirlerinin çeşitlerine değinecektir. Tezin bu bölümü, küresel değer zincirlerinin genel olarak sosyal bilimler alanında özellikle uluslararası ilişkiler ve uluslararası siyasi iktisat alanlarında nasıl incelendiği değerlendirerek sonlandırılacaktır.

2.1. Neden Küresel Değer Zincirleri? : Kavramsal ayrılıklar

Yukarıda kısaca bahsedilen küresel değer zincirlerinin tanımı; en azından genel özellikler itibariyle, ciddi benzerlikler gösterse de ilgili üretim ağlarının kavramsallaştırılması farklı şekillerde yapılmıştır. Dolayısıyla, tez boyunca küresel değer zincirleri olarak bahsedeceğimiz küresel tedarik ve üretim ağlarının detaylı tanımına girmeden önce kavramsal ayrılıkların nedenlerinden ve bu tezde niçin ‘küresel değer zinciri’ kavramının tercih edildiğinin açıklanması önem arz etmektedir.

Küresel değer zincirleri, sosyal bilimler alanında genel olarak işletme ve iktisat disiplinleri altında incelenmektedir. Bu durum, temel uluslararası ilişkiler teorilerinin daha çok siyaset bilimi alanına yönelmesi ile alakalı bir durumdur. Fakat bu yoğunlaşma içerisinde bile, 19. yüzyılın sonundan bu yana özellikle Marksizm gibi eleştirel düşünce akımlarının güçlenmesi ile birlikte ekonomi ve siyaset arasındaki ilişki; güç ve sınıf ilişkilerini, devletlerin davranışlarını ve uluslararası sistemin yapısını analiz etmek için kullanılmaktadır. Bunun bir parçası olarak özellikle Sanayi Devrimi, üretim ve ticaret ağlarından doğan zenginlik ile devletlerin siyasi güçleri arasındaki etkileşimin önemini ortaya çıkarmış ve pek çok farklı açıdan incelenmiştir. Ancak azgelişmişlik, fakirlik, bağımlılık ve dolayısıyla devletlerin uluslararası sistemdeki konumu veya yeri bağlamındaki çalışmalar direkt olarak üretim ve tedarik ağlarına yoğunlaşmamış; genel olarak, ekonomik güç ile siyasi güç arasındaki bağlantının yansımalarına odaklanmıştır.

Üretim ve ticaret ağlarının uluslararası sisteme ve devlet davranışlarına olan etkileri hakkındaki öncül çalışmalar, ağırlıklı olarak 1970'lerde yapılmaya başlanmıştır. Uluslararası tedarik-meta ağlarının neredeyse ticaret tarihi kadar eski olduğu bir gerçektir (Hopkins ve

Wallerstein, 1986: 157-158); ancak, bu teze konu olan boyutta mal ve hizmet üretimi ve tedariki; nispeten yeni bir olgudur. Dolayısıyla, bu durumun kavramsallaştırılması da uluslararası siyasi iktisadi yapıda ve bu yapının algılanmasında meydana gelen değişimlerle paralellik arz etmektedir. Kısaca; iktisadi yapıda, üretimde ve ticarete meydana gelen değişimlerle birlikte, üretim ve tedarik ağları da değişime uğramış ve buna bağlı olarak bu ağların kavramsallaştırılması da dönemlere göre bu değişimleri kapsayacak şekilde evrilmiştir.

Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girdiği ve Bretton Woods Sistemi¹'nin sonlandığı 1970'ler, küresel değer zincirlerinin tanımlanması ve analizi hususunda yapılan çalışmaların arttığı bir dönemdir. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar, daha çok bir ürünün nihai hale gelene kadar geçirdiği aşamalar, tedarik zincirinin organizasyonu ve akışı üzerine yoğunlaşmıştır. Buradan hareketle, ilgili üretim ve tedarik ağları, daha çok meta üretimi fonksiyonları nitelendirilerek kavramsallaştırılmıştır.

1980'lerde dünya-sistem teorisyenlerinin, küresel ekonominin ve dinamiklerinin nasıl işlediğini açıklamak üzere üretim ağlarına yoğunlaşan analizleriyle birlikte üretim zincirleri de sistematik olarak incelenmeye başlanmıştır. İlgili çalışmalar, daha çok meta ticareti üzerinde durduğu için adlandırma "küresel meta zincirleri" olarak yapılmış ve "küresel meta zincirleri", "nihai sonucu bitmiş bir ürün olan, üretim ve işgücü ağları" (Hopkins ve Wallerstein, 1986: 159) olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde yapılan araştırmaların büyük bir kısmı, az sermaye gerektiren, daha çok işgücüne dayanan, kurulması nispeten daha kolay ve herkes tarafından üretilebilen giyim ve konfeksiyon gibi ürünlere yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, nihai üründen başlayarak geriye doğru, hammaddeye inilene kadar geçirilen üretim ve işleme süreçleri, birbiri içine geçmiş tedarik ağları, ilgili

¹Adını, 1944 yılında ABD ve İngiltere dahil olmak üzere 44 ülkenin katılımıyla Bretton Woods'ta yapılan konferanstan alan, düzenleyici ilkelerinin ve uluslararası kurumlarının yapısının çoğunlukla İngiliz İktisatçı John Maynard Keynes'in fikirleri üzerine inşa edilen; ancak, daha çok ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında kurmak istediği siyasi-iktisadi sistemi yansıtan ve dolayısıyla ABD'nin bu dönemdeki dış politikasının iktisadi ayağını oluşturan, uluslararası siyasi iktisadi sistemdir. (Griffiths ve diğerleri, 2013: 47-49) Ana ilkeleri serbest ticaret ve sermaye hareketliliği olan sistem, 1945-1971 yılları arasında IMF, Dünya Bankası ve DTÖ (o dönemde GATT) gibi bugünün uluslararası ilişkiler dünyasının temel örgütlerinin kurulduğu, uluslararası para ve ticaret politikalarının mümkün olduğu kadarıyla devletler arasında açık diyaloga ve işbirliğine dayanan, herkesin birlikte zenginleşeceği ve gelişeceği idealiyle hareket eden ve I. ve II. Dünya Savaşı'na neden olan iktisadi etkenleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir dönemdir. Bu sistemin en belirgin özelliği, para birimleri arasındaki kur değişiminin, özellikle iki savaş arası dönemde devletlerin ödemeler dengesinde yarattığı baskıyı kaldırmak amacıyla altın-dolar paritesine dayalı sabit kuru getirmesidir. Ancak sistem, ABD'nin sabit kurun yükünü kaldıramaması ve 1971'de altın-dolar çevrilebilirliğini iptal etmesiyle sona ermiştir.

süreçlere katılan aktörler ve yönetim süreçleri incelenmiştir. Dünya sistem teorilerine uygun olarak, bu alanda Hopkins ve Wallerstein'in, merkez-çevre oluşumu, küresel işgücü bölüşümü ve tarihsel sermaye akışları üzerinde duran çalışmaları öncü olmuştur. (1977, 1994) Ancak her ne kadar bu çalışmalar, merkez-çevre oluşumu ve küresel işgücü bölümü gibi uluslararası siyasetle direkt ilgisi olan konulara değinse de incelemenin büyük bir kısmı ekonomik işlevlere ve değişimlere odaklanmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'larla birlikte, küresel meta zincirlerine olan ilgi artmış ve küresel meta zincirleri, iktisat haricinde coğrafya, sosyoloji, uluslararası hukuk ve bölgesel çalışmalar gibi alanlarda da çalışılmaya başlanmıştır. Ancak bu alanlardan işletme ve kalkınma çalışmalarının yaptığı katkılar, özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü ve Kalkınma Ajanslarının artan ilgisiyle birleşmiş ve bu alanda zengin bir literatür yaratmıştır. (Lee, 2017: 2)

Bu dönemde ve sonrasında, işletme alanında yapılan çalışmaların büyük bir kısmı; üretim zincirleri aracılığı ile mal tedarikinin nasıl yapıldığı, öncü firmaların hangileri olduğu ve bu firmaların zincirlerini nasıl yönettiği hususlarına ağırlık verdiği için ilgili üretim ağları, bu alanda "uluslararası tedarik zincirleri" olarak kavramsallaştırılmışlardır. Daha çok organizasyon, yönetim, lojistik ve risk yönetimi üzerine yapılan bu çalışmalar, ilgili zincirlerin üretim ayağından ziyade meta akışı üzerine yoğunlaşmış ve bir malın tedarikçiden tüketiciye ulaşan kadar geçirdiği aşamaların yönetimini analiz etmeye çalışmıştır. (Lummus ve Vokurka, 1999: 11-15) Dolayısıyla, ağırlıklı olarak ana markaların ve öncül şirketlerin tedarik sürecini daha karlı ve verimli hale getirmek için kullandığı yöntemler incelenmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, siyaset bilimi veya uluslararası ilişkiler gibi alanlarla bağlantı kurmadan, bu yapıları teknik bir çerçeveden değerlendirmişlerdir.

Aynı dönemde bu teze konu olan ve dünya sistem teorisyenlerinin çalışmalarını, kalkınma alanıyla bağdaştıran bir dizi çalışma ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu alanda başat akademisyenlerden biri olan Gereffi, Korzeniewicz ile 1994 yılında dünya sistem teorisyenlerini ve kalkınma iktisatçılarını bir araya getirdiği "Commodity Chains and Global Capitalism" adlı çalışmasıyla, küresel meta zincirlerinin rekabet ve inovasyon yönlerini ön plana çıkararak, kalkınmakta olan ülkelere alternatif iktisat politikaları önermiş ve küresel meta zincirlerinin analizini farklı bir seviyeye taşımıştır. Gereffi'ye göre; "küresel ekonomik eşitsizlikler sadece sanayileşmenin bir sonucu olarak değil çok yönlü ve farklı şekillerde

gerçekleşen üretim aktivitelerinin nihayetinde ortaya çıkan küresel zenginliğin yaratılışı ve dağıtımıyla ilişkilendirilerek analiz edilmelidir". (1994: 13) Gereffi'nin bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere ekonomik eşitsizlikleri anlamak için sadece üretimin nasıl gerçekleştirildiğine değil aynı zamanda üretim ağları tarafından yaratılan bu zenginliğin nasıl ortaya çıktığının ve bu zenginliğin küresel eşitsizliklere neden olacak şekilde nasıl dağıtıldığının da anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla, sadece meta, tedarik ve dolaşıma odaklanmak yeterli gözükmemektedir. Özellikle, küresel ekonomik eşitsizliklerin dünya siyasetinde önemli bir yer teşkil ettiği düşünülürse yalnızca kalkınma alanı içerisinde bile zenginliğin; ulusal, uluslararası ve ulus-ötesi alanlarda nasıl paylaşıldığının ve buna sadece ekonomik aktörlerin etki edip edilmediğinin araştırılması gerekmektedir.

Kalkınma politikaları ile birleşen bu analizlerle birlikte, küresel meta zincirlerinin, katma değer üretme ve böylece devletlerin zenginliklerine katkıda bulunma kapasiteleri vurgulanmaya başlanmıştır. Kalkınmakta olan ülkelerin, küresel ekonomik hiyerarşi merdiveninde yükselmek için kendi iç kapasitelerini kullanarak ve çevre-merkez ekonomik aktivitelerini birleştirerek ilerleyebilecekleri fikri ön plana çıkmaya başlamıştır. (Martin 1990; Bair 2005) Özellikle 2000'den sonra, Çin ve Güney Kore gibi ülkelerin küresel meta zincirlerinin bir parçası olarak gayri safi milli hasıllarını ciddi derecede arttırmaları, ilgili üretim zincirlerinin katma değer; yani, zenginlik üretme kapasitelerini ön plana çıkarmıştır. (Lee, 2017: 4) Böylece, ilk defa Porter tarafından şirketlerin verimliliğini ve rekabetini arttırmak üzere farklı faaliyetlerin katma değerlerini analiz etmek için kullanılan "değer zinciri modeli", uluslararası üretim modellerine uygulanmaya başlamıştır. (1985: 36) Küresel tedarik zincirleri kavramı da evirilerek "küresel değer zincirleri" halini almıştır.

Böylece, küresel değer zinciri kavramı sadece mal üretimi ve tedarikine referans vermek yerine hem bireysel üretim aktivitelerinin yarattığı hem de bu aktiviteler zinciri aracılığıyla üretilen küresel zenginliğe ve dağıtımına gönderme yapacak; bu bağlamda güç yapılarını ve hiyerarşik ilişkileri inceleyecek, kapsayıcı bir kavram olarak yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Küresel değer zinciri analizleri bu bağlamda iki farklı analiz birimine yoğunlaşmaktadır. Birinci analiz birimi, bireysel aktörler olan çok uluslu şirketler ve ilgili değer zincirlerinde yer alan üretici ve tedarikçileri ele almaktadır. Bu analizler daha çok öncül firmaların ya da çok uluslu şirketlerin zincirler içerisinde yarattığı güç yapılarına odaklanmakta ve zincir içerisindeki hiyerarşiyi ve bu hiyerarşik yapının küresel ekonomiyi nasıl şekillendirdiğinin tespitine çalışmaktadır. (Strange ve Humphrey, 2019: 4) Küresel

değer zincirleri bağlamındaki ikinci analiz birimi daha az çalışılmakla birlikte devletlere yoğunlaşmakta ve küresel değer zinciri tipi üretimin, uluslararası sistemde devletler arasında var olan eşitsizliğin ve hiyerarşinin en azından bu bağlamda nasıl etkilendiğini ve bu etkinin merkez-çevre oluşumu bağlamında uluslararası sistemde herhangi bir değişikliğe yol açıp yol açmadığını incelemektedir. (Kaplinsky, 2005: 12)

Yukarıda da bahsedildiği üzere, küresel üretim ve tedarik zincirleri, çalışma alanları, analiz seviyeleri ve dönemlere göre farklı şekillerde adlandırılmışlardır. İlgili zincirlerinin hangi fonksiyonunun veya sonucunun ön plana çıkarılacağına göre; bu kavramların hepsi hala kullanılmakta ve isimlendirmenin ne şekilde olması gerektiği yönündeki tartışmalar devam etmektedir. (Bair, 2005: 1-7) Ancak farklı isimlerin varlığına rağmen ve nüanslar bir tarafa bırakıldığında küresel tedarik ve üretim zincirleri hemen hemen benzer şekilde tanımlanmakta ve Hopkins ve Wallerstein'ın tanımı multidisipliner şekilde kullanılmaktadır. İsimlendirmeler daha çok analiz seviyelerindeki ayrışımı ifade etmektedir. Bu bağlamda, eldeki tez az gelişmişlik ve siyasi iktisadi düzendeki değişimler üzerinde durarak sermaye akışı, hiyerarşi, küresel ekonomik eşitsizlik, uluslararası sistem ve merkez-çevre etkileşimini inceleyeceğinden, tez boyunca bu zincirlerden; "küresel değer zincirleri" olarak bahsedilecektir.

2.2. Küresel Değer Zincirlerinin Sınıflandırılması

Küresel değer zincirleri, iç içe geçmiş üretim ve tedarik zincirlerinden oluştuğu için sınıflandırılmaları ciddi bir zorluk yaratmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra küresel değer zincirlerinin yapısının değişmesi ve bu zincirler hakkındaki analizlerin artması nedeniyle küresel değer zincirlerine dair direkt bir sınıflandırma yapmak mümkün gözükmemektedir. Bu şekilde bir sınıflandırmanın yapılabilmesi için özel bir ürünün değer zincirinin haritalandırılarak incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca, küresel değer zincirlerine dair yapılan sınıflandırmalar çoğunlukla bu zincirlerin yönetimi üzerinden yapılmaktadır.

Ancak literatürde üretici etkin zincirler ve alıcı etkin zincirler olmak üzere alanın öncülerinden Gereffi'nin yaptığı ikili sınıflandırmanın (1994: 96-98) yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmaya göre; üretici etkin küresel değer zincirleri üretim süreçlerinin ağırlıklı olarak büyük çok uluslu şirketler ya da sanayi işletmeleri tarafından kontrol edildiği zincirleri kapsamaktadır. Bu zincirler ağırlıklı olarak otomobil,

bilgisayar, havacılık ve elektrikli aletler gibi daha yüksek teknoloji gerektiren sektörlerde faaliyet göstermektedir. Değer zincirinin tepesindeki çok uluslu şirketler, üretim süreçlerinin bir kısmını farklı ülkelerde bizzat gerçekleştirebilecekleri gibi üretim süreçlerinin yoğun işgücü gerektiren aşamalarını alt kontratlar aracılığıyla devredebilirler. Fakat ilgili şirketler; üretim süreçlerini, kalite ve standartlarını bizzat belirlerler ve şirketleriyle çalışan zincirin alt aktörlerinden haberdardırlar. Dolayısıyla, zincirin işleyişi ve yönetimi, zincirin diğer aktörleri ve üretim süreçleri üzerinde kontrol sahibidirler. (Gereffi, 1994: 97)

Alıcı etkin değer zincirleri, daha çok mal tedarikine dayalı, yoğun işgücü ancak başlangıç seviyesinde teknoloji gerektiren tekstil, ayakkabı, giyim, oyuncak, ev aletleri gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır. Genellikle, toptan veya perakende satış yapan firmalara ürün sağlayan üreticilerden oluşmaktadır. Bu zincirlerde alıcı; ürün kalitesi, dizaynı ve kullanılacak materyaller hususunda standartlara sahiptir; fakat, üretici etkin zincirler kadar üretim süreçleri, tedarikçiler ve üreticiler üzerinde kontrol sahibi değildir. (Gereffi, 1994: 97-98) Bu zincirlerde markalar, alt kontratlar aracılığı ile ürünleri direkt üreticiden alabileceği gibi aracıardan da temin edebilmektedir. Bu nedenle de ana alıcı firma, malın tam olarak nerede ve kim tarafından üretildiği hususları hakkında üretici etkin zincirler kadar bilgi sahibi olmayabilir.

Zincirlerin tedarikçileri ve üreticileri ile aralarındaki güç veya yönetim ilişkisi ve zaman içerisinde küresel değer zincirlerinde meydana gelen yapısal ve yönetsel değişiklikler üzerine yapılan analizler çok çeşitli sınıflandırmalar ortaya çıkarmıştır.² Bu sınıflandırmalar, şirketler, araçlar ve üreticiler arasında gerçekleşen işlemlere, bu işlemlerin takip edilebilirliğine ve tedarikçilerin alıcıların isteklerini yerine getirme kapasitelerine göre fazlasıyla çoğaltılabilir gözükmektedir. Örneğin; sadece üretici veya alıcıların etkin faktör olarak değerlendirildiği analizler de yetersiz bulunmuş ve bu analizlere etkin faktörler olarak uluslararası ticaretin (Gibbon 2001), iki ülke arasında yapılan ticaretin (Fold 2002), teknolojinin (O'Rain 2004) ve montajın (Rothstein 2005) da eklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

² İlgili sınıflandırmaların geniş bir özeti için bakınız: Lee, J. (2017). "Global Commodity Chains and Global Value Chains". *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 1-26 ve Bair, J. (2005). "Global Capitalism and Commodity Chains: Looking Back, Going Forward". *Competition and Change*, (9)2, 153-80.

Her ne kadar küresel değer zincirlerinin yönetim ilişkileri ve etken faktörleri sermaye akışlarının yönü ve dolayısıyla yaratılan artı değerın hesaplanması açısından önem arz etse de bu tezin amacı, Çin örneği üzerinden küresel tedarik zincirlerinin uluslararası sistem üzerindeki makro etkilerini analiz etmek olduğu için tezde tedarik zincirlerinin burada bahsi geçen sınıflandırmalarına ihtiyaç duyulmamıştır. Tez kapsamında, özel bir sektör ya da ürün üzerinden analiz yapılmayacağı için uluslararası ticaret, teknoloji gibi etkenlere başvurulsa da herhangi bir sınıflandırma kullanılması yazar tarafından gerekli görülmemiştir.

2.3. Küresel Tedarik Zincirlerinin Tanımı, Kapsamı, İşleyişı ve Önemi

Küresel değer zincirleri, OECD tarafından 21. yüzyılın üretim devrimi³ olarak nitelendirilmektedir. Küresel değer zincirlerinin bu denli önemli bir sıfatla nitelendirilmelerinin nedeni, sınır aşan ekonomik yapılar olmaları değildir. Sınır aşan ya da bugünkü popüler değimle küresel üretim ve iş ağıları çok uzun zamandır mevcuttur. Ancak, küresel değer zincirlerini farklı kılan, bu üretim ağılarının coğrafi kapsamının sürekli genişlemesi ve kendi içerisinde organizasyon, üretim aşamaları ve işgücü bağlamında giderek daha küçük parçalara ayrılmalarıdır. (Strange ve Humphrey, 2019: 2)

Birçok farklı tanım mevcut olmakla birlikte bu tanımların bütün özellikleri birleştirildiğinde küresel değer zincirleri, pek çok farklı ülkede faaliyet gösteren değişik işletmelerin ve şirketlerin yer aldığı, uluslararası üretimin, ticaretin ve yatırımın düzenlendiği sınır aşan üretim ağıları olarak tanımlanabilir. Küresel değer zincirleri, nihai ürünün tüketiciye ulaşması için gereken üretim süreçlerini bölerek bu faaliyetleri; üründen en çok karın veya değerin elde edilebileceği yerlere taşımaktadır. (Nordas, 2004: 3)

³ OECD, Global Value Chains, <http://www.oecd.org/sti/ind/global-value-chains.htm#updates>, 2018.

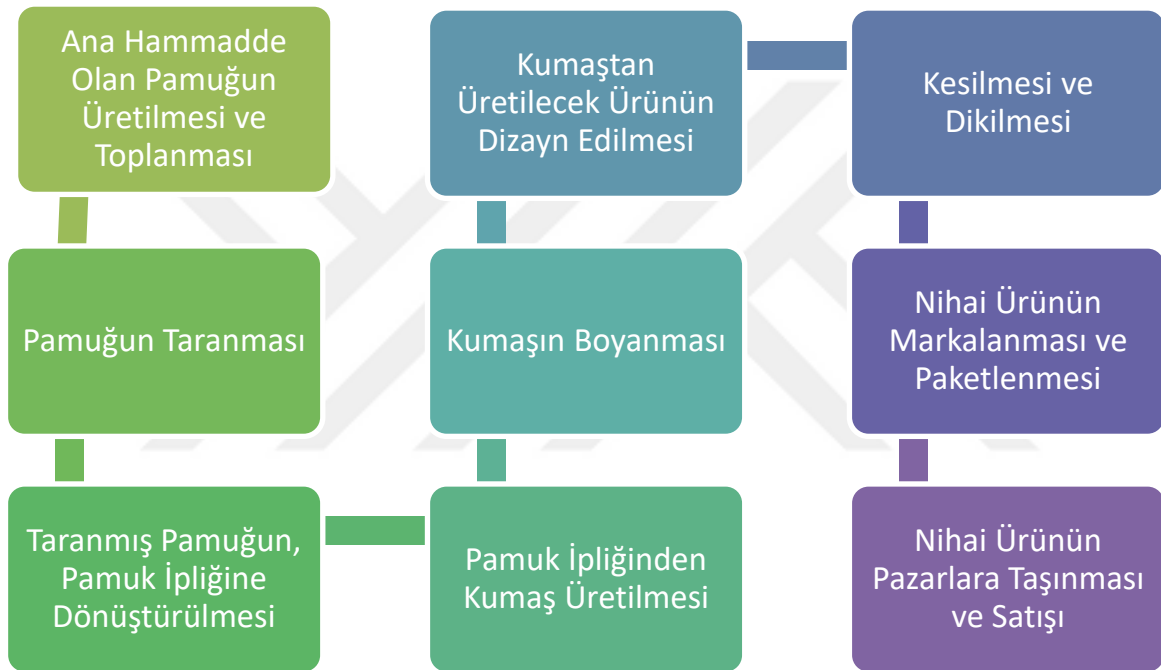
Bu bağlamda nihai ürün üretimi için 3 aşama ön plana çıkmaktadır:

1. Üretim Öncesi Aşama: Nihai ürünle ilgili konseptin hazırlanması, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, dizayn, mühendislik ve ürünün özelleştirilmesi faaliyetleri.
2. Üretim Aşaması: Nihai ürünün, hammaddesinin üretiminden veya çıkarımından (madencilik aşamaları) ürünün işlenmesi, üretilmesi ve tedariği ile ilgili tüm aşamalar ve işlemleri.
3. Üretim Sonrası Aşama: Pazarlama, markalaştırma ve dağıtım faaliyetleri.

Küresel değer zincirleri ile üretim hızlandıkça, markaların ve öncü firmaların giderek üretim aşamalarını, maliyetin daha düşük ve satın alma avantajlarının daha yüksek olduğu yerlere taşıdığı görülmektedir. Artan şekilde daha fazla marka ve öncü firma sadece üretim öncesi ve sonrası aşamalara odaklanmaktadır. (Strange ve Humphrey, 2019: 36)

Hangi faaliyetlerin nereye taşınacağı veya hangi ürünlerin ve hizmetlerin kimden satın alınacağı yönündeki kararlarda, markalar ve (çok uluslu) şirketler için belirleyici olan unsurlar çoğunlukla; maliyet, ürün kalitesi, üretim hızı, taşımacılık, alım-satım ve para transfer işlemlerinin niteliğidir. Genellikle markalar ve çok uluslu şirketler için ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet edebilmek amacıyla maliyet düşüklüğü dolayısıyla kar, en önemli etken olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle çok fazla benzeri ürünün üretildiği ve daha çok işgücü gerektiren tekstil, giyim, ayakkabı ve oyuncak gibi sektörlerde, pazardaki rekabet avantajını arttırmak, büyük ölçüde daha ucuza ürün üretmekten veya satın almaktan geçmektedir. (Mies, 1998: 110) Ancak daha yüksek teknoloji gerektiren, ürün kalitesinin ve üretim standartlarının önemli rol oynadığı ve şirketlerin büyük hacimlerle işlem gerçekleştirdiği veya alım yaptığı küresel değer zincirlerinde; ürün kalitesi, üretim hızı, taşımacılık, alım-satım ve para transferlerinin niteliği de faaliyetlerin hangi ülkeye taşınacağı veya ürünlerin alt kontratlar aracılığı ile kimden tedarik edileceği hususlarında belirleyici olmaktadır. (Carr ve Chen, 2002: 6-7) Bu tip ticarete iş yapılan ülkenin, kapitalist ekonominin ana emniyet sibobu olan sigortacılık, bankacılık, ticaret ve yatırım hukukunun ne kadar güvenilir olduğu gibi faktörler de devreye girmektedir.

Bu noktada, ilgili değer zincirlerinin nasıl işlediklerini ve üretim faaliyetlerinin bölünmesiyle ne kastedildiğini anlamak için pamuktan üretilen giyim ürünlerinin, tedarik zincirinin basit bir örneğini vermek yerinde olabilir. Şekil 1.1'den de görüldüğü üzere, çok basitleştirilmiş bir şekilde sadece pamuktan yapılmış bir tişörtü üretmek için gereken üretim, işleme ve dağıtım süreçleri aşağıdaki gibi birbiriyle bağlantılı şekilde gerçekleşmektedir. Küresel değer zincirlerinde, aşağıda belirtilen üretim aşamalarının her biri farklı bir veya birkaç ülke de aynı veya farklı zamanlarda gerçekleştirilmekte ve bu süreçlere irili ufaklı pek çok üretici ve tedarikçi firma ile çalışan dahil olmaktadır.

Şekil 2.1. Pamuktan üretilen giyim ürünleri için üretim zinciri örneği⁴

Burada hatırlatılması gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Küresel değer zincirleri sıklıkla bir markanın ya da çok uluslu bir şirketin çatısı altında toplanan üreticiler, işletmeler, tedarikçiler ve çalışanlardan oluşan monolitik yapılar gibi algılandıkları da aslında bahsi geçen küresel değer zincirleri birbirleri içerisine geçmiş pek çok üretim ve tedarik zincirini bir arada barındırmakta ve bu tedarik zincirlerinin büyük bir kısmı sınır aşar şekilde

⁴ Escaith ve Marti'nin (2016), Dünya Ticaret Örgütü için hazırladığı "Global Value Chains and Rules of Origin" isimli sunumdan basitleştirilerek alınmıştır. İlgili görsele https://www.wto.org/english/tratop_e/roi_e/marti_escaith22916.pdf adresinden erişilebilmektedir.

çalışsa da bir kısmı faaliyet gösterdikleri ülke içerisinde yerel veya ulusal bazda küçük tedarik veya değer ağları da oluşturmaktadır. (World Investment Report, 2013: 122)

Ticaretteki küreselleşme, şirketlerin üretim ve alım faaliyetlerini uluslararasılaştırmasına ve giderek artan oranda ülkeleri ve şirketleri mallarını ve hizmetlerini dışarıdan satın almaya teşvik etmektedir. Dolayısıyla küresel değer zincirleri uluslararası ticaretin baskın yapıları haline gelmektedir. İlgili üretim ve tedarik ağları, hammadde temininden nihai ürüne kadar bir malın üretiminde gerekli olan aktivitelerin, şirketlerin ana merkezlerinin bulunduğu ülkelerden daha rekabetçi maliyet ve kalite seçeneklerinin bulunduğu ülkelere doğru yayılması sonucunu doğurmaktadır. (Elms ve Low, 2013: 11) Böylece eskiden sadece gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilebileceği düşünülen pek çok üretim, işleme ve montaj faaliyeti gelişmekte olan ülkelerde de gerçekleştirilebilir hale gelmiş ve gelişmekte olan ve gelişmiş pazarlar birbirine bağlanmıştır.

Küresel değer zincirlerinin boyutunu ve ilişkiler ağını anlamak için çok uluslu şirketlerin, tedarik zinciri haritalarına bakmak yeterlidir. Ancak; küresel değer zincirlerinin, bütün üreticilerini, tedarikçilerini ve üretim süreçlerini gösterecek şekilde detaylı bir haritasını bulmak iki nedenden ötürü zordur. Bunlardan ilki, bu bilgilerin şirketlerin rekabet ve ürün avantajları kaybetmelerine neden olabilecek veriler taşımasıdır. İkincisi ise markaların büyük bir kısmının tedarik ve üretim zincirine dair bütün bilgilere sahip olmamasıdır.

Ancak 1990'ların başında, özellikle giyim, ayakkabı ve tekstil markalarının, küresel değer zincirlerinde çocuk ve zorunlu işçi çalıştırdıklarının ve çocuk veya zorunlu işçi çalıştırmayan yerlerde bile işçilerin insana yakışmayan koşullarda çalıştıklarının tespit ve ifşa edilmesi; kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarının, kötü uygulamaların ve insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi amacıyla kamuoyunun desteğini de alarak gerçekleştirdiği protestolar ve yarattığı baskı (Taylor, 2008); belli markalar tedarik zincirlerini haritalandırmaya ve tedarikçileri ve üreticileriyle ilgili bilgileri kamuoyuyla paylaşmaya teşvik etmiştir.

Bu markalar içerisinde en dikkat çeken Nike olmuştur. Küresel tedarik zincirleri bağlamında özellikle çocuk işçi çalıştırma hususunda ciddi eleştirilere hedef olan Nike, kötü uygulamaların önüne geçmek ve küresel değer zincirindeki çalışma koşullarını iyileştirmek

amacıyla tedarik zincirini ve bu zincirdeki güncel bilgileri her yıl kamuoyuyla paylaşmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere küresel değer zincirlerinin kapsamının ve büyüklüğünün anlaşılabilmesi için Nike'ın kamuoyuyla paylaştığı bilgiler önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nike'ın Manufacturingmap⁵ isimli sitede yayınladığı 2021 verilerine göre Nike ve Nike'a bağlı alt markalar; aralarında Kanada, İngiltere, Arjantin, Türkiye, Sri Lanka, Kamboçya ve Çin gibi ülkelerin de bulunduğu 39 ülkede, 486 fabrika ve 1,021,484 işçiyle çalışmaktadır. Ayrıca Nike, ürünleri için gereken materyalleri 9 ülkede faaliyet gösteren 57 farklı işletmeden tedarik etmektedir.⁶

Yine aynı şekilde, Apple'ın iPad üretim zincirini inceleyen Antras'ın (2015) verdiği bilgiler de en az yukarıdaki örnek kadar aydınlatıcıdır. Apple tarafından Kaliforniya'da dizayn edilen ve Çin'de ve Brezilya'da montajı yapılan, Apple iPad 3'ü oluşturan sadece 5 parçanın üretim haritasına göre; dokunmatik ekran Wintek firması tarafından Çin, Tayvan ve Hindistan'da, batarya takımı Simplo Tech ve Dynapack tarafından Tayvan'da, baskı devre kartı sensorları STMicroelectronics, AKM ve TAOS tarafından İtalya, Fransa, Amerika ve Japonya'da, sim kart baskı devre kartları Infineon ve Qualcomm tarafından Almanya, Amerika, Singapur ve Malezya'da ve ekran modülleri Samsung ve Catcher Tech. tarafından Kore, Çin ve Tayvan'da üretilmektedir. iPad 3'ü oluşturan sadece 5 parçanın üretimi için bile 9 ayrı ülkede üretim yapan 10 ayrı şirketle çalışılmaktadır. (Antras, 2015: 11)

Bu örneklerden de görülebileceği gibi küresel değer zincirleri, uluslararası üretimi ciddi boyutlarda küresel bir eyleme dönüştürmüş ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üreticilerini ve tedarikçilerini bir çatı altında birleştirmiştir. Bu gelişmeleri farklı teorisyenler değişik isimlerle kavramsallaştırmıştır. Örneğin, Pedersen, Venzin, Devinney ve Tihanyi (2014) bu yeni üretim türünü 'küresel ağ organizasyonu' olarak nitelerken diğer teorisyenler markaların ve öncü firmaların üretim faaliyetine direkt katılmadan nihai ürünün sahibi

⁵Nike'ın faaliyet gösterdiği ülkelere, çalıştığı fabrikalara ve işgücü özelliklerinin detaylı bir dökümüne <http://manufacturingmap.nikeinc.com/> adresinden erişilebileceği gibi ek 1'den ilgili bilgiler görülebilir.

⁶ Nike'ın aynı sitede yayınladığı 2018 verilerine göre; Nike ve Nike'a bağlı alt markalar; 42 ülkede, 542 fabrika ve 1,023,020 işçiyle çalışmaktadır. Ayrıca Nike, ürünleri için gereken materyalleri 11 ülkede faaliyet gösteren 76 farklı işletmeden tedarik etmektedir. Bu veri, Covid 19 salgını nedeniyle özellikle üretim faaliyetleri açısından ekonomik göstergelerin nasıl değiştiğine dair bir fikir sunabilir. Buradan görülebileceği üzere Nike'ın üretim faaliyetleri coğrafi bir daralma göstermektedir. Ancak Covid 19 krizinin ciddiyeti ve kapatmaların süresi göz önünde alındığında, bu coğrafi daralmanın hafif olduğu görülmektedir. Bu da uluslararası üretim ve tedarik faaliyetlerinin, küresel pandemi durumunda bile baskınlığını devam ettirdiği şeklinde yorumlanabilir.

olması fikrini vurgulayarak ‘fabrikasız üretim firmaları’ (Bayard, Byrne ve Smith, 2014) ya da ‘fabrikasız üreticiler’ (Gereffi, 1999) gibi tanımlar kullanmıştır.

Buradan çıkarılabilecek en önemli sonuç, artık bir ürünün üzerindeki üretim yeri ibaresi ("made in"), tam olarak o ürünün üretim yerini yansıtmaktan ziyade sembolik bir anlam ifade ettiği. Dolayısıyla, küresel değer zincirlerinin, dünyayı büyük bir fabrikaya dönüştürdüğü (Buckley ve Khauri 2004) söylenebilir. Bunun bir sonucu olarak da uluslararası ticaret 1960 yılında devletlerin toplam gayri safi milli hasılların yaklaşık %24'üne denk gelirken, 2020 yılında bu rakam %60.28'e yükselmiştir. (Dünya Bankası, 2021) Dünya Bankası istatistiklerine göre; uluslararası ticaretin toplam gayri safi milli hasılladaki yükseliş trendi, küresel değer zincirlerinin yaygınlaşmaya başladığı 1970'lerin ortasından itibaren hızlı bir yükselme göstermektedir.⁷ Dünya Bankası'na göre; 1990'dan bu yana ticari serbestleşme sayesinde, bireylerin gelirlerinde meydana gelen artışlarla, bir milyardan fazla kişi yoksulluktan kurtulmuştur. (Trade Overview, Aralık 2020)

2020 yılında DTÖ'ye üye devletlerin mal ihracatı 19.11 trilyon dolar ve ticari hizmet ihracatı 5.89 trilyon dolar olarak gerçekleşmiş ve kalkınmakta olan ülkelerin mal ihracatındaki payı %44 iken hizmet ihracatındaki payı %34'e ulaşmıştır. (DTÖ World Trade Statistical Review, 2020: 10-24)⁸ Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı'na (UNCTAD) göre, dünya ticaretinin neredeyse %60'i küresel değer zincirleri tarafından gerçekleştirilmektedir. (2013: xxi)

Bu nedenle, kalkınmakta olan ülkelerin yükselen ihracat paylarındaki artışta küresel değer zincirlerinin payının büyük olduğu kabul edilmektedir. (UNCTAD, 2013: xxii) Hatta Baldwin'e göre küresel değer zincirleri, son 100 yıl içerisinde az gelişmiş ülkelerin, uluslararası ekonomideki pozisyonunu tersine çeviren tek köklü değişikliktir. (2013: 13) Ancak küresel ekonomik hiyerarşide değişiklik yaratan bu dönüşüm nasıl gerçekleşmiştir? Bu sorudan hareketle, gelecek bölüm küresel değer zincirlerinin bir parçası olarak kalkınma

⁷Dünya Bankası toplam ticaret/gayri safi milli hasıla istatistiki göstergelerine (yıllara göre); <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS> adresinden erişilebilir.

⁸ DTÖ'nün buradaki verileri yaklaşık 18 ay geriden seyretilmektedir. Henüz 2020 ve 2021 yılları için Covid 19 krizinin etkileri verilere yansıtılmamıştır. DTÖ 2020 World Trade Statistical Report'da, Covid 19 salgınının dünya ticaretinde ciddi bir daralmaya yol açacağını iddia etmiştir. (17) UNCTAD'a bu daralmanın 1/5 oranında gerçekleşeceğini ön görmüştür. (UNCTAD Trade and Development Report, 2020: 17)

fikrinin nasıl vücut bulduğu ve bu bağlamda küresel değer zincirlerinin ana akım teoriler tarafından nasıl analiz edildiğini açıklayacaktır.

2.4. Uluslararası Ticaret ve Kalkınma Anlayışında Yaşanan Dönüşüm

Son 40 yıl içerisinde sanayileşme ve üretim alanlarında dünya çapında büyük değişimler yaşanmıştır. Ülkelerin ihracat odaklı kalkınma hamleleri izlemeye başlamasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, teknolojik ilerlemeler sayesinde esnek şekilde uzmanlaşabilecekleri, daha az ekipman dolayısıyla daha az başlangıç maliyeti gerektiren, ürünlerin daha çeşitli ve daha kısa sürede üretilmesini sağlayan ekonomik küreselleşmenin bir parçası haline gelmişlerdir. (Gereffi ve Korzeniewicz, 1994: 2) Yukarıda da açıklandığı üzere; bugün artık nihai bir ürün üretmek için markalar birden farklı ülkedeki üreticilerle çalışmaktadır ve bu durum devletlerin kalkınma politikalarını da bu yönde etkilemektedir.

Ancak özellikle azgelişmiş ülkeler için kalkınma mantığı her daim böyle olmamıştır. 1945'ten sonra kurulan uluslararası siyasi iktisadi sistemde, özellikle gelişmiş devletler (Soğuk Savaş dönemi rekabetinin de etkisiyle) geçmişte yapılan hatalardan; özellikle kaynak, pazar ve sermaye rekabetinden ders çıkarmış ve herkesin kazanacağı, stabil bir ekonomik düzen yaratmaya çalışılmıştır. (Woods, 2011: 249)

Sanayi Devrimi'nden kısa bir süre sonra, Avrupa'da imparatorluklar 1873'ten 1895'e kadar sürecek olan derin bir ekonomik krizin içerisine girmişlerdir. (Fülberth, 2010: 174) Beaud (2003: 181-207) bu krizin temel nedenleri şöyle sıralamaktadır:

- 1) Erken sanayileşen devletlerdeki üretim yavaşlaması,
- 2) Yüksek işsizlik oranları ve reel ücretlerdeki gerileme,
- 3) İşçilerin kazanımları nedeniyle yükselen maliyetler
- 4) Spekülatif nedenler sonucu ortaya çıkan bankacılık ve borsa krizleri,
- 5) Geç sanayileşen devletlerde artan hammadde ve genişleme ihtiyacı ve dolayısıyla kaynaklar konusunda yaşanan ciddi rekabet,

6) Gelişen ikinci nesil sanayiler nedeniyle kapitalist sınıflar arasında artan rekabet ve tekelleşme,

7) İngiltere'nin gerilemesi ile birlikte Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiliz hegemonyasını sorgular hale gelmesi.

İlgili krizlerin doğurduğu siyasi krizler, I. Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında olmuştur; lakin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan gelişmeler, krizleri çözmek yerine derinleştirmiştir. Büyük Buhran'ın hemen arkasından gelen dünya savaşı neticesinde Fransa ve Almanya'nın sanayi alt yapısı ciddi tahribata uğramıştır. Savaştan sonra kısa bir iyileşme dönemine girilse de Fransa ve Almanya arasındaki savaş borçları gerginliği, borçlarını ödemek için hızla sanayileşen Almanya ile ihracatı ve üretimi ciddi derecede düşen İngiltere arasında artan rekabet ve gerginlik, ödeme dengeleri nedeniyle para birimlerinin hızla değer kaybetmesi ve yüksek enflasyon, 1929 yılında New York Borsa'sında yaşanan krizle birlikte milliyetçi dalgaların güçlenmesi ve uluslararası ticaretin kısıtlanması sonucunu doğurarak daha derin bir krize yol açmıştır. (Beaud, 2003: 230-283) Faşist rejimlerin Avrupa'da halkın desteğini alarak yönetime gelmesi ve eski askeri çatışmaların yeniden canlanmasıyla birlikte Avrupa bir kez daha savaşın içinde sürüklenmiştir. (Fülberth, 2010: 203-233)

Ancak iki dünya savaşının getirdiği maddi ve manevi yıkım ve Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu dünyası; yani, iki farklı dünya idealinin varlığı nedeniyle; 1945'ten sonra kurulan uluslararası siyasi iktisadi düzen, stabil ve bütün ülkeler için büyüme yaratacak, devletler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını gözetken bir sistem olarak kurulmuştur. (Wolf, 2005: 129) Yeni uluslararası sistemin iktisadi düzeninin, ilkelerinin ve aktörlerinin belirlenmesinde, 1944 yılında Bretton Woods'ta devletlerin geniş katılımı ile yapılan ve Keynes'in, kapitalizmin daralma ve genişleme dönemlerini takip eden kriz dalgaları yarattığı ve bu krizlerin ancak devlet müdahalesi ile kontrol edilebileceği yönündeki argümanlarını benimseyen hükümetler arası konferans etkili olmuştur. (Fine, 2010: 249) Keynes'e göre; kapitalizmin bu krizleri; devletlerin ani daralma ve genişleme dönemlerinde gerçekleştirecekleri müdahaleler ile önlenebilmektedir. (Thornton, 2017: 89) Dolayısıyla, uluslararası sistemde de bu tarz krizlerin önlenebilmesi ya da etkilerinin azaltılabilmesi için koordinasyonu ve standartlaşmayı sağlayacak uluslararası örgütlere ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu bağlamda, önceki dönemlerde ekonomik krize davetiye çıkaran problemlerden ders alınarak para ve ticaret rejimlerinde standartlaşmaya gidilmiştir. (Fine, 2010: 240) Bunun sağlanabilmesi için Uluslararası Para Fonu kurulmuş ve daha sonra Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüşecek Gümrük Tarifeleri ve Genel Ticaret Anlaşması (GATT) 1947 yılında imzalanmıştır. Dolayısıyla, liberal ekonominin işlemesi için gerekli düzeni ve koordinasyonu sağlayacak, ilgili normları ve kuralları belirleyecek uluslararası örgütler kurularak sermaye örgütlü hale getirilmiştir. (Woods, 2011 s. 248; Fine, 2010 s. 240) Daha önceki dönemlerde devletler savaştan yıkılan ekonomilerini onarabilmek ya da savaş borçlarını ödeyebilmek için gereken fonları bulamadıklarından bu devletler arasındaki çatışmanın artmasına neden olmuştur. Bu tarz bir problemin tekrar yaşanmaması için hem yeni kurulan ya da bağımsızlığını kazanan devletler hem de gelişmiş Avrupa devletleri için 1946 yılında Dünya Bankası kurulmuştur.

1945'te kurulan uluslararası sistemin tek amacı; yeni bir dünya savaşının çıkmasını önlemek değildir. Aynı zamanda giderek serbestleşen, büyük büyüme oranlarına sahip bir piyasa ekonomisi yaratmaktır. (Beaud, 2003: 287) Çünkü; iki kutuplu dünyada Avrupalı devletlerden maddi şartlar bağlamında geride kalan üçüncü dünya ülkelerinin veyahut azgelişmiş devletlerin en büyük talebi; gelişmiş devletlerin seviyesini bir an önce yakalayabilecekleri bir ekonomik sistemin inşa edilmesidir. Bu bağlamda; Bretton Woods sistemi; azgelişmiş devletlerin dört temel sorununa cevap vermeye çalışmıştır:

- 1) Sermaye yoksunluğu
- 2) Fakirlik
- 3) İşsizlik
- 4) Sanayileşme

Kalkınma hususunda hem ulusal hem uluslararası seviyede devletlere aktif bir görev yükleyen Bretton Woods Sistemi; azgelişmişlik sorunsalına, liberal bir ekonomi yaratarak çözüm getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla, sermaye problemini gidermek için Dünya Bankası'nı; ticaret ve sanayi yoluyla ekonomik büyüme ve istihdam yaratmak için de IMF ve DTÖ'yü kurmuştur. Ancak bu örgütlerin varlığı otomatik olarak istihdam ve ekonomik

büyüme yaratacak ve fakirliği sona erdirecek bir sanayileşme hamlesi vaat etmemektedir. Bu nedenle; az gelişmiş devletlerin izlemesi gereken yol, sanayileşmiş ülkelerin gelişmişlik seviyesine çıkarken izlediği basamakları takip ederek hızlı bir sanayi hamlesi gerçekleştirmek ve modern bir ekonomi yaratmak olarak belirlenmiştir. (Akpokavie, 2004: 1)

Bu tarz kalkınmada benimsenen ana metot devletin dışarıdan ithal ettiği malları kendisinin üretmeye başlaması (ithal-ikameli ekonomi), yerel sanayileri çeşitli teşviklerle desteklemesi, milli endüstriyi ticaret veya ticaret dışı engellerle koruması ve belli sektörlerde devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığı ile birebir üretime katılmasıdır. (Krueger, 1990: 49) Bu sistemle amaçlanan, milli sanayiler yaratarak ithalat-ihracat dengelerini değiştirmek ve stabil ekonomik büyüme yaratmaktır. Yabancı ürünlere getirilen ticaret engelleri ve yerli sanayiye sağlanan teşviklerle stabil ekonomik büyüme sağlanacak, yerli sermaye yaratılacak ve ulusal ekonomiler güçlendirilecektir. Ülkelerin sanayileri olgunlaştıkça ve güçlendikte uluslararası sistemde rekabet edebilir hale gelecekler ve GATT'in de öngördüğü üzere aşamalı olarak ticaret engellerini kaldırarak uluslararası sisteme entegre olacaklardır. (DTÖ, 2018) İşçi-patron mutabakatına dayalı sosyal politikalar ve kapsamlı sanayileşme politikaları sayesinde, işsizlik sorununu çözüldüğü gibi yaratılan ekonomik büyüme fakirlik sorunu çözerek, az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalamasını sağlayacaktır. Realitede Keynes'in yeni kurulacak sistemle ilgili öngörülleri sadece örgütlerden ibaret değildir. Keynes'e göre aynı zamanda; ekonomik büyüme ve sanayileşme için de devlet müdahalesi elzemdir. Piyasada talep yaratılabilmesi için zaman zaman devletin piyasaya müdahale etmesi ve aktif bir rol oynaması gerektiğini iddia etmektedir. (Thornton, 2017: 104)

Buradan hareketle, Batı Avrupa'da hükümetler, ekonomik istikrarı ve büyümeyi; tam istihdam ve sosyal devleti ilke edinerek dengelemeye çalışmışlardır. (Wolf, 2005: 129) Bu Batı Avrupa'nın bir nebze de olsa uluslararası sistemdeki ülkelerin (komünist blok hariç) refah içerisinde yaşamasını sağlayan 'Altın Çağı' yaratan işçi ve sermaye patronları arasındaki sosyal mutabakatın kurulmasına ve az gelişmiş ülkelerde 1960 ve 1973 yılları arasında ortalama % 5,8 ekonomik büyüme rakamına ulaşılmasına yardımcı olmuştur. (Chang, 2003: 91-92) Uluslararası ticarete de üçüncü dünya devletlerine kalkınma seviyeleriyle doğru orantılı ticaret serbestliği sağlayan bir sistem kurulmuştur.

Ancak 1971 ve 1973 petrol krizleri ve dolar-altın çevrilebilirliğine dayalı sabit kur sisteminin Amerika Birleşik Devletleri tarafından tek taraflı olarak iptal edilmesi, Bretton Woods sistemini ciddi bir ekonomik kriz içerisine sokmuştur. Yükselen dolar paritesi ve düşen ticaret gelirleri nedeniyle pek çok üçüncü dünya ülkesi, sanayileşme hamlelerini tamamlamak üzere aldıkları borçlarını ve faizlerini ödeyemez duruma gelmiştir. (Nissanke ve Thorbecke, 2008: 136) Bretton Woods'un varoluşsal krizleri, devletin piyasayı yönetmedeki "elzem" rolünü sorgulatır hale gelmiş ve özellikle üçüncü dünya ülkelerindeki yüksek yolsuzluk oranları, rüşvet, iltimas, verimsiz borçlanma, kamu iktisadi teşebbüslerinin verimsizliği ve artan işgücü maliyeti gibi hususlar da hala süregelen tartışmalara yol açmıştır. (Thornton, 2017: 121) Bu tartışmalar devam ederken, en bilindik örneği Meksika'da yaşanan borç krizleriyle birlikte devlet eliyle kalkınma anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. (Woods, 2011: 250-251)

Üçüncü dünya ülkeleri borç krizleri, düşen üretim ve büyüme oranları, yüksek enflasyon ve işsizlik problemleri ile yüz yüze, ihracat odaklı kalkınma politikaları izleyen ve uluslararası ekonomik sisteme liberalleşerek entegre olmuş Çin ve Güney Kore gibi ülkelerin yüksek büyüme oranları ve gösterdikleri iktisadi istikrar, ekonomik büyüme yaratmak için serbest piyasa prensiplerini öne çıkaran ve klasik iktisat teorilerini yeniden canlandıran Neoliberal kalkınma modelinin ana dayanak noktasını oluşturmaya başlamıştır. (Akyüz 2006) Neoliberal kalkınma modeli, devletin piyasayla ilgili yeterli bilgiye sahip olmasının mümkün olmadığı gibi para politikalarını yönetme hususunda da özellikle kriz dönemlerinde devlet müdahalesinin krizin sonuçlarını daha da derinleştirdiğini iddia eden Hayek'in (1983) fikirlerinden hareket ederek piyasa ekonomisinin işleminin önündeki en büyük engelin devlet müdahalesi olduğunu iddia etmektedir. (Williamson, 1990: 154)

Bu model, az gelişmiş ülkelerin aşamalı olarak uluslararası sisteme entegre edilmesinden ziyade, rekabet yoluyla serbest piyasa güçlerinin gelişmesini hızlandırmak amacıyla az gelişmiş devletlerin finans ve ticaret sistemine birden entegre olmalarını salık vermektedir. (Robinson, 2006: 5) Bu model ekonominin siyasetten bağımsız olması gerektiğini iddia ederek, ekonomiye ve dolayısıyla kalkınma hususuna teknik bir alan olarak yaklaşmakta ve tüm devletlerin birlikte zenginleştiği bir sistem yaratılabilmesi için piyasa güçlerinin eşit koşullarda rekabet ettikleri ve rekabetin ekonomik ve teknolojik gelişmeyi desteklediği uluslararası bir serbest pazar yaratılması fikrini savunmaktadır. Dolayısıyla, bu model; milli sanayiler yaratarak dışarıdan ithal edilen ürünleri üretmeye çalışan ithal ikameli

kalkınma politikalarının terk edilerek, ihracat edilecek malların üretimine odaklanan, ithalattan çok ihracat yaparak ticaret dengelerini artıya çevirebilecek ve dinamik bir ekonomik büyüme sağlayacak politikaların izlenmesini öngörmektedir. (Mead and Schweninger, 2002: 284)

Daha önce de bahsedildiği üzere Bretton Woods sisteminde devletlerin karşılaştığı ekonomik krizleri büyümeden çözmek için uluslararası örgütler kurulmuştur. 1980'lerde bu örgütler kalkınma anlayışında yaşanan değişiklikte, yeni kalkınma modelinin yayılmasında ve standart çözüm yollarının belirlenmesinde kilit rol oynamışlardır. Bu dönemde devletleri krizlerden çıkarmak ve ekonomileri yeniden yapılandırmakla görevli IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların izlediği yapısal uyum politikaları, daha sonra iktisatçı John Williamson tarafından on maddelik bir listede toplanarak, Washington Mutabakatı olarak adlandırılmıştır. (Williamson, 1990) Bu on madde:

-Mali disiplin

-Kamu harcamalarının daha karlı ve gelir dağılımını iyileştirici sektörlere yönltilmesi

-Vergi reformu

-Faiz oranlarının liberalleştirilmesi

-Rekabet gücüne sahip bir döviz kuru

-Ticaretin liberalleşmesi

-Ülkeye gelen direkt yabancı yatırımların serbestleşmesi

-Özelleştirme

-Piyasanın yeniden düzenlenmesi ve esnekleştirilmesi

-Özel mülkiyet haklarının garanti altına alınması şeklinde sıralanmıştır.

10 maddelik bu yol haritası, ihracat odaklı büyüme stratejisi ile birleşerek Neoliberal kalkınma modelinin yol haritasını oluşturmuştur. Gore'a göre bu yol haritası "bütün ciddi iktisatçılar tarafından benimsenen, ortak akıl halini almıştır" (2000: 790). Dünya Bankası ve IMF, borç krizlerinden kurtulmaya çalışan kalkınmakta olan ülkelere kreditorlere borç garantisi sunmak ve düzenli ekonomik büyüme sağlamak amacıyla; yukarıdaki ilkeler çerçevesinde yabancı yatırım ve ticari serbestleşmeye dayalı yapısal uyum politikaları hazırlamış ve yoksulluğu azaltma veya yoksullukla baş etme (poverty reduction strategies) politikaları geliştirmiştir. (Bhagwati ve Sirinivasan 2002) Daha sonra bu politikalar, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde de uygulanmıştır.

Bir önceki dönemin liberal ekonomik modelini, tamamen serbestleşmeye dayalı bir modelle değiştirdiği için "Neoliberalizm" olarak adlandırılan bu yeni iktisadi modelin gerçekleştirmeye çalıştığı, devlet müdahalesinden arınmış, malların serbest ticaretine dayalı küresel ekonomik modelinin kökeni bir hayli geriye dayanmaktadır. Bütün dünyanın tek bir pazar olarak görüldüğü bu tarz bir ekonominin prensipleri; Adam Smith'in Piyasanın Görünmez Eli fikriyle David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne dayanmaktadır. Çok basit olarak, Smith'in piyasanın görünmez eli fikri; devletin özel mülkiyet haklarını güvence altına aldığı ve ekonomiye müdahale etmediği serbest bir pazarda, arz ve talebin herkesin kazanacağı en uygun dengeyi yaratacağı ön kabulüne dayanmaktadır. (Smith, 2010) David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ise birbiriyle ticaret yapan ülkelerin diğer ülkelere kıyasla daha verimli ve ucuza ürettikleri ürünleri alıp sattıkları ve bu ürünlerin üretiminde uzmanlaştıkları bir ortamda serbest ticaretin en karlı sonucu doğuracağını öne sürmektedir. (Thornton, 2017: 39)

Yukarıda bahsedilen fikrî altyapı, Çin ve Asya Kaplanları örneğinden hareketle üçüncü dünya ülkelerinin, finans ve ticaret alanında tamamen liberalleşmesine, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesine, ihracata yönelik ürünlerin üretilmesine ve uluslararası rekabete dayalı bir ekonomik büyüme modeline dönüşmüştür. (Bhagwati ve Srinivasan, 2002: 180-183) Bu modelin ekonomik büyümenin yaratılması için en önemli ayağını da küresel değer zincirlerinin parçası olmak oluşturmaktadır. Bu modele göre; devletler ekonomilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere borçlanmak yerine yabancı yatırımcıların ülkelere yatırım yapmaları için gerekli yasal ve fiziki altyapıyı hazırlamalıdır. Yatırımcıları ülkeye çekmek için vergi indirimi, ücretsiz alan tahsisi (serbest ticaret bölgeleri) ve şirket kurma muamelelerinin kolaylaştırılması gibi birtakım ayrıcalıklar

aracılığıyla uluslararası yatırımcılar ülkeye çekilmeli ve küresel değer zincirlerinin bir parçası haline gelmelidir. (Bhagwati ve Srinivasan, 2002: 186)

Bu ekonomik model IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerin de teşviki ve koşullu mali yardım politikaları ile dünya geneline yayılarak evrensel kabul görmeye başlamıştır. Küresel değer zincirlerinin, üretim yapılarının baskın unsuru haline gelmelerinde, bu kalkınma modelinin benimsenip desteklenmesinin ciddi etkisi mevcuttur. Ancak bu modelin hızlıca benimsenip yayılmasında ve küresel değer zincirlerinin kalkınma normu haline gelmesinde; 1970'den bu yana ortaya çıkan dört gelişmenin de ayrıca önemli payı olduğu kabul edilmektedir. (Antras, 2015: 5) Bu gelişmeler sırası ile

- a) Ekonomik küreselleşmenin sınırlarını genişleten siyasi gelişmeler
- b) Dünya işgücü piyasalarındaki değişim
- c) Ticari serbestleşmedeki artış ve derinleşme ve
- d) İletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerdir.

2.4.1. Ekonomik Küreselleşmenin Sınırlarını Genişleten Siyasi Gelişmeler

Daha önce de aktarıldığı üzere 1945 sonrasında kurulan uluslararası sistem, liberalizm ve sosyalizm olmak üzere iki ayrı dünya idealini savunan ve birbiriyle daha çok gergin bir siyasi ilişki içerisinde bulunan Soğuk Savaş döneminde kurulmuştur. Soğuk Savaş döneminde hem Batı Bloğu hem de Doğu Bloğu kendi dünya ideali çerçevesinde ekonomik sistemler kurmuşlardır. Şu ana kadar bahsi geçen sistem liberal ekonomik siyasi iktisadi sistemi anlatmaktadır.

Doğu Bloğu da kendi içerisinde sosyalizm ve komünizm fikirlerine dayanan siyasi iktisadi bir sistem kurmuştur. Bu sistem çerçevesinde kolektif üretim ve yönetim sistemi uygulayan Doğu Bloğu ülkeleri, 1949'da kurulan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (Council for Mutual Economic Assistance - COMECON) aracılığıyla Doğu Bloğu ülkelerinin ekonomilerini desteklemiştir. Her ne kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği GATT'e dahil olsa da kapitalist ekonomik prensipleri emperyalizmle bağdaştırdıkları için kapalı bir ekonomik sistem benimsemişlerdir. (Heywood, 2013: 80)

Ancak kapalı ekonomik sistemden kasıt edilen, bu iki blok arasında ticaretin var olmadığı değildir. Bu ülkelerin pazarlarının kapitalist sistemin, yani, özellikle sermaye sahiplerinin düzenlemelerine kapalı olduğudur. (Viotti ve Kauppi, 2014: 377) Doğu Bloğu ülkeleri daha çok kendi iç pazarlarında tüketilecek ürünleri üretmekte ve dışarıya da tüketim fazlası malları satmaktadırlar. (Fine, 2004: 16) Aynı şekilde Batı Bloğu'ndan da kendi pazarlarında bulunmayan tüketim ve sanayi mallarını ithal etmektedirler.

İlgili ekonomik ilişkiler, 1970'lerden itibaren Soğuk Savaş'ın yumuşamaya girmesiyle daha da artmaya başlamıştır. 1989 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte komünist rejimler de dağılma dönemine girmiş ve neoliberal iktisadi politikalarla uluslararası sisteme entegre edilmiştir. Ekonomik küreselleşme olarak adlandırılan bu süreç yukarıda bahsedilen Neoliberal kalkınma modelinin zaferi ile sonuçlanmış ve bu modelin uygulandığı coğrafya neredeyse dünyanın tamamına yayılmıştır. (Fine, 2008: 265-291)

Fakat bu durum aynı zamanda, kalkınmakta olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çekerek ihracat odaklı büyüme gerçekleştirmeye çalıştığı bir dönemde, kalkınmakta olan ülkeler arasındaki rekabeti arttırmıştır. İhracat odaklı politikalar ile kalkınmaya çalışan ülkelerin sayısı artarken üretilen malların satılabileceği büyük pazarların sayısı sabit kalmıştır. (Akyüz, 2006) Dolayısıyla, kalkınmakta olan ülkeler için üretilen malların büyük pazarlarda satılması ve bu pazarlara erişim elzem bir hale gelmiştir. Bu anlamda, üretilen ürünün satışını garantileyen küresel değer zincirlerinin parçası olmak, aynı zamanda avantajlı pazar erişimi ve bu yolla ekonomik büyüme yaratmakla eşdeğer görülmeye başlanmıştır. (Schmitz, 2006: 456)

2.4.2. Dünya İşgücü Piyasalarındaki Değişim

Yukarıda bahsedilen sürecin bir sonucu olarak Neoliberal ekonomik modele geçiş dünya işgücü piyasalarında ciddi değişimlerin meydana geldiği bir döneme denk gelmiştir. SSCB'nin dağılması ve Çin'in ve Hindistan'ın uluslararası sisteme entegre olması ile birlikte küresel değer zincirlerinin operasyon alanındaki işgücü sayısı, ikiye katlanarak 1,5 milyona ulaşmıştır. (Freeman, 2004: 5)

Aynı zamanda, Bretton Woods sistemi sürecince izlenen sosyal politikalar nedeniyle, Batı Bloğu ülkelerinde işçi ücretlerinde kayda değer bir artış meydana gelmiş ve bu durum

üretim maliyetlerini de olumsuz etkilemiştir. (Fine, 2008: 249) Örgütlü emeğin etkisinin iç politikalarla kırılmaya çalışıldığı bir dönemde, dünyadaki geniş coğrafyaların doğrudan yabancı yatırıma açıldığı ve ucuz işgücü ve dolayısıyla düşük maliyet sağladığı bir dönemde, küresel değer zincirleri aracılığıyla üretimin veya üretimin belli basamaklarının kalkınmakta olan ülkelere kaydırılması kaçınılmaz olmuştur.

2.4.3 Ticari Serbestleşmedeki Artış ve Derinleşme

164 ülkenin üye olduğu DTÖ'nün öncüsü olduğu ticaret sisteminin prensipleri; ayrımcılığın önlenmesi ve eşit muamele, üyelerle diyalog halinde ticaretin serbestleştirilmesi, adil rekabet, istikrar ve açıklıktır. Bu prensiplere binaen, 1947 yılında GATT'ın kurulmasından 2000 yılındaki Doha Turu görüşmelerine kadar DTÖ çatısı altında pek çok kalkınma turu düzenlenmiş ve bu turlarda bilgisayar teknolojilerinden tekstile kadar pek çok alanda ticaret mallarına konulan kotaların kaldırılması ve tarifelerin indirilmesi için anlaşmaya varılmıştır. (DTÖ 2018) Bu görüşmeler sonucunda seçili mamul ürünlere 1947 yılında yaklaşık %40 olarak uygulanan tarifeler, 2000 yılında %3'e kadar indirilmiştir. (Heywood, 2013: 556)

1986'da görüşülmeye başlanan Uruguay Turu, 1994 yılında küresel değer zincirlerinin artan etkisi ve kalkınmakta olan ülkelerdeki hızlı serbestleşmesi sonucunda, mal, hizmet, yatırım ve fikri ve sınai haklar hususlarında ortaya çıkan problemleri çözmek ve ihtiyaçlara cevap vererek uluslararası ticaret hacminin stabil şekilde artışını devam ettirmek amacıyla hazırlanan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPs) ve Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbiri Anlaşması (TRIMs) ile son bulmuştur. (DTÖ 2018) Anlaşmaların isimlerinde de görüldüğü üzere bu sözleşmeler daha çok kalkınmakta olan ülkelere yatırım yapan ya da üretim ve hizmet faaliyetlerinin bir kısmını kalkınmakta olan ülkelere kaydıran çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini kolaylaştırmak ve kalkınmakta olan ülkelerin bu hususlardaki muamelelerini standartlaştırmayı hedeflemiştir. (Heywood, 2013: 256-257) Aynı şekilde, daha önceden ticaret tarifesi listesinde olmayan pek çok hizmet ve üründe tarife ve tarife dışı engellerin azaltılması veya kaldırılması için listeye dahil edilmiştir.

DTÖ çatısı altında yaşanan değişikliklerin yanı sıra; doğrudan yabancı yatırım ve pazar payını arttırma konusundaki rekabet, aynı zamanda devletler arasındaki ikili ve

bölgesel pek çok yatırım ve serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır. Özellikle 2000'den sonra Doha Turu görüşmelerinde yaşanan tıkanma ve Çin'in artan ekonomik etkinliği nedeniyle bu anlaşmaların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. (Crawford ve Laird, 2000: 1) Bu hususta yapılan analizlere göre; ilgili anlaşmalarla anlaşmaya taraf olan kalkınmakta olan ülkenin doğrudan yabancı yatırımlarının artışı arasında güçlü bir pozitif korelasyon bulunmaktadır. (Neumayer ve Spess, 2005: 1582)

Ancak bu anlaşmaların küresel değer zincirlerinin baskın ekonomik yapılar haline gelmesindeki en önemli etkisi; ilgili anlaşmaların çoğunun, DTÖ'nün anlaşmalarla öngördüğünün ötesinde ticari serbestlik ve doğrudan yabancı yatırım için daha cazip edici teşvikler sunmasıdır. (Rodrik, 2001: 58) Bu teşvikler sadece üretim maliyetini değil aynı zamanda üretilen malların bir yerden bir yere taşınması için sarf edilen maliyetin de düşmesi sonucunu doğurmuştur. (Antras, 2015: 6) Böylece; üretim sürecinin parçalara bölünerek ya da başka ülkelere kaydırılarak gerçekleştirilmesi giderek daha karlı olmaya başlamıştır.

2.4.4 İletişim ve Enformasyon Teknolojilerinde Meydana Gelen Gelişmeler

Teknolojik gelişmelerin, küresel değer zincirlerinin yayılmasında önemli bir etkisi olmuştur. Ancak, bu gelişmeler içerisinde iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişim belirleyici olmuştur. Antras'a göre, iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler, küresel değer zinciri sahibi çok uluslu şirketler için iki açıdan önem arz etmektedir. (2015: 1) Bunlardan ilki, bilgisayarların bilgi işleme ve hafıza fonksiyonlarıdır. Çok çeşitli üretim işlemlerinin gerçekleştirildiği fabrikalarla ve işletmelerle; bu karmaşık işlemlerin nasıl gerçekleştirileceği; nasıl takip edileceği ve nasıl kayıt altına alınacağına dair ciddi bir imkan sağlamaktadır. (Antras, 2015: 5) Özellikle, küresel değer zincirlerindeki çok uluslu şirketlerin, ana merkezlerinden çok uzakta üretim yaptıkları veya kendi kalite standartlarına uygun ürün tedarik ettikleri düşünülürse bilgisayarlar tarafından sağlanan bu hizmetin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Küresel değer zincirleri için önem arz eden diğer husus ise interneti kullanarak bilgi transfer etmenin ucuzluğu ve kolaylığıdır. (Antras, 2015: 5) Bu da yine enformasyon teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerle mümkün olan bir özelliktir. Yukarıda belirtildiği üzere; üretim yaptıkları ülkeler ana merkezlerinden bir hayli uzak olan çok uluslu

şirketlerin, tüketici pazarlarının ve tüketici talebinin çok hızlı değiştiği bir dönemde, ucuz, çabuk ve kolay olarak üreticileri veya tedarikçileri ile haberleşebilmesi elzemdir.

Bütün bunların ışığında, küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma modeli, kalkınmakta olan ülkeler arasında yaygın kabul görmüştür. Küresel değer zincirlerine ayrıca önem atfeden Neoliberal kalkınma modeline göre; küresel değer zincirlerinin kalkınma üzerinde 5 tane olumlu etkisi bulunmaktadır ve bu etkiler, kalkınmakta olan ülkelerin daha önceki kalkınma modellerinin çözemediği; fakirlik, işsizlik, sermaye sıkıntısı ve sanayileşme problemlerine çözüm olacaktır:

1. Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarındaki Artış: Kalkınmakta olan ülkelerin en büyük problemlerinden bir tanesi, sanayileşmeleri ve kalkınmaları için gerekli sermayeyi kendi öz kaynakları ile sağlayamamalarıdır. Dolayısıyla, bu modelle, yerli sanayi üretmek için borçlanarak fabrikalar kurmak yerine; doğrudan yabancı yatırımın ihtiyaç duyacağı fiziksel altyapıyı ve avantajlı teşvik bölgelerini (serbest ticaret bölgeleri) kurarak daha az maliyetle sanayileşebilmektedirler. (Bair, 2005: 55) Her ne kadar doğrudan yabancı yatırım miktarı, bölgesel olarak ve hatta aynı bölge içerisinde ülkeler arasında dahi farklılıklar gösterse de küresel değer zincirinin parçası olan ve doğrudan yabancı yatırımı destekleyici politikalar uygulayan ülkelerin, bu zincirlerin parçası olmayan ve teşvik politikaları yeterli olmayan ülkelere daha fazla doğrudan yabancı yatırım aldığı tespit edilmiştir. (WTO, 2018: 75) Bununla birlikte 1990'ların sonundan bu yana düzenli şekilde artan doğrudan yabancı yatırım rakamları sonucunda, 2012 yılında kalkınmakta olan ülkeler ilk defa, küresel doğrudan yabancı yatırımların %52'sini alarak gelişmiş ülkeleri geçmişlerdir. (UNCTAD, 2013: ix) Tablo 1'den, küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma stratejisi izleyen bazı ülkelerin, yıllara göre detaylı doğrudan yabancı yatırım miktarları görülebilir.

Çizelge 2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar 1960-2019 (Amerikan Doları Cinsinden)⁹

Ülkeler	1970	1990	2005	2019
Dünya	~13 milyar	~240 milyar	1,563 trilyon	1,631 trilyon
Çin	~392 milyon	3. 487 milyar	104,109 milyar	155,815 milyar
Güney Kore	66 milyon	1.046 milyar	13,643 milyar	10,566 milyar
Hindistan	45,460,000	~ 237 milyon	7,269 milyar	50611 milyar
Brezilya	~392 milyon	~3 milyon	15,46 milyar	69,174 milyar
Meksika	~312 milyon	2.634 milyar	26,018 milyar	29,354 milyar
Bangladeş	90.000	~3 milyon	~814 milyon	1,098 milyar
Filipinler	~-1 milyon	530 milyon	1,664 milyar	7,685 milyar

2. Yerel Değer Üretimi: Küresel Değer Zincirleri, üretim ve tedarik faaliyetleri yürüttükleri ülkelerde yerel ekonomiye de katkı sağlamaktadır. Küresel değer zincirlerine dönük üretimin ihtiyaçlarını karşılayan yerel ekonomik firmalar, tedarikçiler ve üreticilerle sanayinin geri ve ileri bağlarını güçlendirerek yerel artı değer üretmekte ve böylece ekonomik büyümeye ve sanayileşmeye katkı sağlamaktadır. (UNCTAD, 2013: 149)

3. İstihdam Yaratma: Küresel tedarik zincirlerinin, istihdam yaratma kapasitesi olduğu kabul edilmektedir; ancak, istihdamın ne boyutta olacağı hangi sektörde faaliyet gösterildiği ve ne çeşit üretim yapıldığıyla doğru orantılıdır. İnsan gücü ağırlıklı faaliyetlerde, küresel tedarik zincirlerinin istihdam yaratma kapasitesi de daha yüksek olmaktadır. (UNCTAD, 2013: 156) Ancak bu istihdamın niteliği ve ücretlerin yeterliliği hakkında pek

⁹ İlgili veriler, Dünya Bankası'nın <https://data.worldbank.org/indicator> adresindeki web sayfasından FDI (Foreign Direct Investment) seçeneği tercih edilerek 12 Ağustos 2018 tarihinde alınmıştır. Söz edilen ülkeler, temsiliyet sağlamak için küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma stratejisiyle gelişen değişik coğrafi bölgelerdeki ülkelerden seçilmiştir. Veriler 2018 yılında güncellenen 2017 verilerini içermektedir. Ülkeler bazında, özellikle 2005'ten sonra daha yüksek doğrudan yabancı yatırım rakamlarının olduğu seneler mevcuttur. Mesela, Çin için en yüksek doğrudan yabancı yatırım, 2013 yılında yaklaşık 291 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak, 2012 yılında Avrupa'da ve Amerika'da yaşanan kriz nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Dolayısıyla, yukarıda sayılan ülkelerin bir çoğu için kaydedilen doğrudan yabancı yatırımların en yüksek rakamları, krizden hemen önce ya da hemen sonra kaydedilmiştir. İlgili istatistiklere, Dünya Bankası'nın yukarıda verilen web sayfası adresinden ulaşılabilir.

çok tartışma mevcuttur. (Goodelectronics, 2009) Bunun yanı sıra, Barrientos ve Smith'e (2006) göre; küresel değer zincirlerinin coğrafi genişliği, geçici kontratlar ve alt kontratlarla çalışılmasından ve şirketlerin büyük bir kısmının tedarik ve üretim zincirlerini saklı tutmasından ötürü küresel değer zincirlerinin parçası olan işletmelerin tespitinin zorluğu, küresel değer zincirlerinin bir parçası olduğu halde kayıt-dışı ekonomide yer alan ve ev atölyelerinde faaliyet gösteren işçilerin varlığı gibi nedenlerle küresel tedarik zincirlerinde yer alan işçilerin sayısı ile ilgili sağlıklı bir rakama ulaşmak güçtür. Ancak ilgili istihdam rakamının yüksek olduğu kabul görmektedir. (UNCTAD, 2013: 155)

4. Teknoloji Dağılımı, Yaparak Öğrenme ve Daha Üst Teknolojilere Terfi

Etme: Küresel değer zincirlerinin, sanayi pratiklerini, tekniklerini ve yönetim bilgisini yukarıdan aşağı doğru dağıtma potansiyeli olduğu kabul edilmektedir. (UNCTAD, 2013: 156) Dolayısıyla, küresel değer zincirlerinin parçası olan ülkelerin, çok uluslu şirketlerin, teknik ve yönetsel bilgilerinden öğrenebilecekleri gibi geçirdikleri üretim tecrübesinden de "yaparak öğrenmelerinin" (learning by doing ve know-how) de mümkündür. Teknoloji basmaklarında yükselme; yani, başlangıç seviyelerindeki sanayi ve teknoloji üretimi ile başlayarak daha yüksek teknoloji gerektiren üretime geçme ve bu teknolojilerin, eskiye kıyasla kalkınmakta olan ülkelere daha çabuk yayılma potansiyeli de yine küresel tedarik zincirleri sayesinde artmıştır. (Winters, 2004: 73-74) Ancak küresel değer zincirlerinin parçası olmanın, otomatik olarak teknolojik gelişme getirmediği, daha fazla artı değer yani kar sağlayan malların üretilmesi ya da bu üretim aşamalarında da yer alınabilmesi için devletlerin aktif teknoloji ve sanayi politikaları izlemeleri gerektiği hususunda yoğun tartışmalar mevcuttur. (Cheng, 2009; Weiss ve Hobson, 1995)

Görüldüğü gibi küresel tedarik zincirleri, 1970 yılında krize giren uluslararası ekonomik sistemi, yeniden canlandırmak ve kalkınmakta olan ülkelerin akut problemlerine çare bulmak amacıyla teşvik edilmeye başlanmıştır. İlk ortaya çıkan değer zincirleri, daha çok bitmiş ürünlerin imaline odaklanan ve başlangıç seviyesi olarak tabir edilen, az sermaye

gerektiren sanayi kollarının işgücü ve üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere aktarılması prensibine dayanmaktadır. (Mead ve Scwenninger, 2002: 179) Yani, ilk küresel değer zinciri kararları sektörel bazlıdır: şirketler az maliyetle üretebilecekleri sektörleri kalkınmakta olan ülkelere kaydırmışlardır. (Baldwin, 2013: 37) Ancak zaman içerisinde uluslararası ticaret ve finans piyasalarında artan serbestleşme, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, liberal ekonomik sisteme yeni entegre olan pazarların bulunması ve bu pazarlarla birlikte dünya işgücünün ikiye katlanması, gelişmiş devletlerde artan işgücü ve diğer üretim maliyetleri nedeniyle üretim yapabilecekleri uygun ortama sahip ve karlı üretim ve tedarik lokasyonları arayan doğrudan yabancı yatırımın ve çok uluslu şirketlerin varlığı, mesafe olgusunun olumsuz etkisini azaltan bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler ve taşıma maliyetlerindeki düşüş; küresel değer zincirlerinin baskın üretim modu olarak tüm dünyaya yayılmasının önünü açmıştır. Sanayileşme ve sermaye ihtiyacı akut boyutlarda olan kalkınmakta olan ülkelerle; daha karlı üretim gerçekleştirme hedefinde olan sermaye sahibi doğrudan yabancı yatırımın buluşmasını sağlayan; yani, bir anlamda arz ve talebi buluşturan bir ekonomik sistem ortaya çıkmıştır.

Zaman içerisinde, küresel değer zincirleri de değişime uğramış ve giderek nihai bir ürünün üretiminden çok ara ürünler de denilen nihai ürüne ulaşana kadar geçen üretim süreçlerini parçalara bölerek, üretim gerçekleştiren yapılara dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla, küresel değer zincirleri aracılığıyla ticaret yapan ülkeler de nihai ürünlerle değil ara mamullerle ticaret yapmaya başlamışlardır. (Antras, 2015b: 9) Bu durum yukarıda bahsedilen David Ricardo'nun nihai ürünler arasında yapılan ticarete dayalı karşılaştırmalı üstünlük teorisinden bir hayli farklıdır. Dolayısıyla, üretim süreçlerinin küçük küçük parçalara ayrılarak yapılması ve her bir parçanın sonunda ara ürün olarak ticarete katılması; bu faaliyetlerin "yeni ticaret" olarak anılmasına neden olmuştur. (Antras, 2015b: 8)

Ancak yeniden isimlendirmenin ötesinde; küresel değer zincirlerinin asıl devrimsel özelliğine vurgu yapılmaktadır: parçalı üretim ve katma değer. Küresel değer zincirlerinin, bu çeşit üretimini inceleyen Porter (1985), küresel değer zincirlerinin üretim ve tedarik kararlarını alırken giderek daha fazla aşamanın parçalara ayrıldığını, bu kararların alınırken üretimin aşamalara bölünerek, yine karşılaştırmalı üstünlük teorisinde olduğu gibi ana şirketlerin, hangi faaliyette daha iyi ve verimlilerse onu gerçekleştirip, kalan faaliyetleri kalkınmakta olan ülkelere aktarması veya onlardan tedarik etmesini salık vermektedir.

Çizelge 2.2. Ticaretin Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı (%)¹⁰

Ülkeler	1960	1990	2019
Dünya	%24	%38.9	%60.2
Çin	%8.7	%24.2	%35.8
Güney Kore	%14.6	%51.26	%76.99
Hindistan	%11.4	%16.5	%39.55
Brezilya	%14.1	%15.1	%28.9
Meksika	%20.1	%38.3	%77.11
Bangladeş	%19.3	%18.9	%36.7
Filipinler	%23.42	%60.8	%68.60

Tablo 1.2'den de görüldüğü üzere, 1990'lardan sonra özellikle küresel değer zincirlerinin parçası olan ülkelerin ticaret hacimlerinde önemli artışlar meydana gelmiş ve daha önce de belirtildiği üzere 2017 yılında dünya emtia ticareti yaklaşık 17.5 trilyon dolarlık hacme ulaşmıştır. (WTO, 2018: 24) Bu rakamın yaklaşık %80'inin küresel değer zincirleri tarafından üretildiği ve bunun da ortalama %44'ünün kalkınmakta olan ülkeler tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. (UNCTAD, 2017: xxi; WTO, 2018: 24) Peki, bütün dünyayı bu tarz üretim aktivitelerinin faaliyet alanına çeviren küresel değer zincirlerinin, uluslararası sisteme etkisi nasıl analiz edilmektedir?

2.5. Küresel Değer Zincirlerinin Ekonomik Sistemlere ve Kalkınmaya Etkisi

Küresel değer zincirleri üzerine yapılan çalışmalar özellikle 2000'li yıllardan sonra zengin bir literatür oluşturmuştur. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, küresel değer zincirlerinin yönetsel, organizasyona dayalı ve kalkınma etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmaların analiz seviyeleri de yerelden küresele; çok

¹⁰ İlgili veriler, Dünya Bankası'nın <https://data.worldbank.org/indicator> adresindeki web sayfasından Trade (% GDP) seçenekleri tercih edilerek 12 Ağustos 2018 tarihinde alınmıştır. Söz edilen ülkeler, temsiliyet sağlamak için küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma stratejisiyle gelişen değişik coğrafi bölgelerdeki ülkelere seçilmiştir. Veriler 2018 yılında güncellenen 2017 verilerini içermektedir.

uluslu şirketlerden bireysel firmalara; coğrafi bölgelerden kurumların rolüne kadar geniş bir yelpazede seyretmektedir.

Ancak, küresel değer zincirleri üzerine yapılan araştırmaları sınıflandırmak görüldüğü kadar kolay değildir. (Bair, 2005: 2) Çünkü, küresel değer zincirleri üzerindeki kavramsallaştırma ve isim tartışmaları hala devam etmektedir. Dolayısıyla, küresel değer zincirlerine dair sınıflandırmalar yapılırken, küresel tedarik zincirleri, küresel meta zincirleri ve uluslararası üretim zincirleri gibi değişik isimlendirmeler altında yapılan çalışmalar da ilgili literatüre dahil edilmektedir.

Fakat, alanda küresel değer zincirleri üzerine yaptığı çalışmalarla otorite kabul edilen Gereffi'nin, 2016 yılında Fernandez-Stark ile birlikte küresel değer zincirleri araştırmalarının sınıflandırılması yaptığı detaylı çalışma, bu konuda genel kabul görmektedir. Sözü geçen çalışmada, sınıflandırma için kullanılabilecek en uygun yöntemin etki boyutu olduğu ifade edilmiş ve küresel değer zinciri üzerine yapılan araştırmalar 6 başlık altında sınıflandırılmıştır. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 8)

1. Girdi-Çıktı Yapısı: Bu başlık altında yapılan çalışmalar, küresel değer zincirlerinin girdi ve çıktı yapısı bağlamında 2 ana husus üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede ilk husus, bir küresel değer zincirindeki ana faaliyetlerin ve bölümlerin tanımlanmasıdır. Daha önce de belirtildiği üzere küresel değer zincirleri bir ürünün ya da hizmetin tüketiciye ulaştığı hale gelene kadar bütün girdi-çıkıtı süreçlerini içermektedir. Sektöre göre küresel değer zincirinin sahip olduğu üretim faaliyetleri değişiklik gösterebilmektedir. Fakat, genellikle bu süreçler, araştırma, dizayn, girdiler, üretim, dağıtım, pazarlama ve hatta bazı durumlarda geri-dönüşüm aşamalarını da içermektedir. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 8) Bu süreç, hizmet ve malları içerdiği gibi bu hizmet ve mallar kapsamındaki yan sanayileri ve destek hizmetlerini de içermektedir.

Bir küresel değer zincirini doğru analiz edebilmek için bu sınıflandırma altındaki çalışmalar, ilgili bölümleri belirlemeli ve bunu yaparken ilgili endüstrinin nasıl bir evrim süreci geçirdiğini, bu endüstrinin şekillendirmesinde etkili olan trendleri ve organizasyon yapısını analiz etmelidirler. Bunun yapılmasının ana nedeni; her bir aşamadaki artı-değerin nasıl üretildiğini ve küresel değer zincirinin parçası olan aktörlere nasıl dağıtıldığını belirlemektir.

Bu konuda önemli olan ikinci husus, küresel değer zinciri içerisindeki üretim bölümlerinde yer alan firmaların yapısının belirlenmesidir. Bu kısımda, her bir firmanın üretim ve tedarik faaliyetlerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 9) Böylece, küresel değer zincirinin parçası olan firmaların, küresel-ulusal, özel-kamu ve büyüklük-küçüklük gibi özelliklerine göre bir profili çıkarılmaktadır. Yine bu profil sayesinde, küresel değer zincirlerindeki aktörlerin analiz edilmesi kolaylaşmaktadır.

2. Coğrafi Kapsam: Küresel değer zincirlerinin coğrafi yayılımı sektöre ve üretilen hizmet ve ürünlere göre değişiklik göstermektedir. Çok uluslu şirketler, üretim ve tedarik faaliyetlerini hangi ülkelere ne kapsamda aktaracaklarını belirlerlerken genelde değer zincirinde yer alan ülkelerin onlara sundukları ve aktarılabilecek faaliyette ya da üretim bölümünde ne çeşit avantajlar ve imkanlar sunduklarına göre karar vermektedirler. (Nordas, 2004: 3) Kalkınmakta olan ülkeler çoğunlukla, ucuz işgücü ve hammadde avantajı sunarken gelişmiş ülkeler araştırma-geliştirme ve dizayn becerilerinin yanı sıra eğitilmiş işgücünden yararlanma fırsatı sunmaktadır.

Bu kapsamda, hangi üretim bölümlerinin hangi ülkeye aktarılacağına arz ve talep karar vermektedir. Hangi ihtiyaç nerede daha verimli ve başarılı şekilde karşılanacaksa faaliyetler oraya yönlendirilmektedir. Dolayısıyla, artı-değerin daha yüksek üretim bölümlerini ve faaliyetlerinin nerede gerçekleştirildiğinin belirlenmesi, küresel değer zincirinde yaratılan zenginliğin hangi ülkeler ve firmalar arasında nasıl paylaşıldığını görmek için önemli olduğu gibi zaman içerisinde bu faaliyetlerde en azından kalkınmakta olan ülkelerle gelişmiş ülkeler bağlamında bir değişiklik olup olmadığını belirlemek için de yararlıdır.

Bu çalışmaların bir diğer amacı da küresel değer zincirlerinin ne kadar küresel olduğunu ölçmeye yaramalarıdır. Zira, küresel değer zincirlerinin üretim faaliyetlerini ve bölümlerini dağıtırken yukarıda saydığımız kriterler nedeniyle coğrafi bir kümelenme meydana gelebilmektedir. Nitekim, UNCTAD da coğrafi kapsama her yıl yayınladığı küresel yatırım raporlarında bu bölgesel kümelenmelere dikkat çekmektedir; çünkü, doğrudan yabancı yatırımların miktarı ile bölgesel kümelenmeler arasında ciddi bir pozitif korelasyon mevcuttur. (UNCTAD, 2017 xii)

3. Yönetişim: Küresel değer zinciri açısında araştırmacıların en çok ilgisini çeken konulardan biri de küresel değer zincirlerinin nasıl yönetildiği ve nasıl yönetilmesi gerektiğidir. Çünkü; ne çeşit bir yönetim biçimi kullanıldığı hem küresel değer zincirinin başarısını etkileyen hem de küresel değer zincirinde yer alan aktörlerle küresel değer zincirini yöneten çok uluslu şirketler arasındaki güç ilişkilerini analiz etme fırsatı sunmaktadır. (Bair, 2005: 6)

Bu bağlamda, alanda yaygın şekilde küresel değer zincirinde paylaşılan bilginin kapsamı ve karmaşıklığı, üretim bilgisinin ne şekilde kodlandığı ve tedarikçi ve üreticilerin kompetanlık derecelerine göre belirlenen 5 farklı çeşit yönetim yapısı içeren bir tipoloji ile analiz edilmektedir.

a) Pazar: Pazar yönetişimi, genellikle basit üretim şekillerine dayanan, bilginin kolaylıkla aktarıldığı ve üreticilerin ve tedarikçilerin, ana şirketten çok fazla bilgi almaya ihtiyaç duymadan gerçekleştirdikleri üretim ve tedarik faaliyetlerini içeren küresel değer zincirlerinde görölmektedir. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 10) Tekstil ve ayakkabı zincirlerinin örnek gösterilebileceğı bu yönetim türünde üretim ve faaliyetlerini belirleyen ana unsur, maliyet ve fiyattır. Dolayısıyla, daha avantajlı fiyat sunan üreticilere ilgili faaliyetlerin kaydırılması kolaydır ve bu çeşit küresel değer zincirlerinde hem tedarikçiler hem de üreticiler arasında ciddi bir rekabet mevcuttur.

b) Modüler: Bu şekilde yönetilen küresel değer zincirlerinde daha karmaşık üretim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Ancak bu faaliyetlerin standartları takip etmesi görece daha kolaydır. Benzer teknoloji kullanarak aynı anda pek çok müşteriye hizmet veren firmalardan oluşan bu yapıda, üreticiler herhangi bir müşterinin isteğine uygun şekilde üretim yapmaktadırlar. Dolayısıyla, ana şirket ve alt-üreticiler arasındaki ilişki özel siparişler üzerinden kurulur ve sipariş bazlı olduğu için üretim ilişkisi devamlı olmayabilir.

c) İlişkiyel: Bu tarz bir yönetim ilişkisi, genellikle üretimde kullanılan bilgi karmaşık ve kolaylıkla aktarılamaz olduğunda görölmektedir. Diğer yönetim yapılarına göre, bu yapıda ana şirket ve tedarikçiler ve alt-şirketler arasında daha fazla iletişim kurulmakta ve sürekli bilgi akışı sağlanmaktadır. Bu değer zincirinde yer alan üreticiler genellikle sağladıkları kalite, coğrafi orijin ve özel üretim karakteristikleri nedeniyle tercih

edilmektedirler. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 11) Dolayısıyla, bu yapılarda üretimi başka bir yere taşımak, riskli ve maliyetli olmaktadır.

d) Kısıtlanmış: Bu küresel değer zincirlerinde, küçük tedarikçiler ve üreticiler, kısıtlı birkaç alıcı (ana şirket) için üretim yapmaktadırlar. Dolayısıyla, ana şirketin küresel değer zincirindeki firmalar üzerinde ciddi bir üstünlüğü bulunmaktadır ve genellikle ana şirketler bu tarz değer zincirlerinde sıkı kontrol uygulamaktadırlar. Dolayısıyla, bu alanda adil yönetim ve liderlik önemli bir yer tutmaktadır.

e) Hiyerarşik: Bu küresel değer zinciri yapısı, üretilen ürünler çok karmaşık olduğunda ve ana şirket birebir üretim ve geliştirme faaliyetinde yer aldığı görülen yönetim yapılarıdır. Ana şirket yukarıdan aşağıya üretim faaliyetleri dağıttığı gibi standartların ve karmaşık üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için yine yukarıdan aşağıya hiyerarşik ve düzenli bir yönetim uygulamaktadır. Bu değer zincirleri, özellikle ekonomik büyüme ve teknoloji transferi gibi hususlarda sağladığı avantajlar nedeniyle alanda fazlasıyla incelenmektedir. (Dolan ve Humphrey, 2004)

4. Ekonomik Yükselme: Ekonomik yükselme, çok basit anlamda küresel değer zincirinin parçası olan ülkelerin ya da bölgelerin ülkelerin daha fazla artı değer getiren aktivitelere yer almaya başlaması ve üretim faaliyetlerini bu yönde düzenlemeleri anlamına gelmektedir. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 12) Daha önce de belirtildiği üzere, küresel değer zincirlerinin bir parçası olarak kalkınma modelinin, küresel değer zincirinde yer alan ülkelerin ekonomik yükselme sağlayacağı iddia edilmektedir. Ancak bu süreç beklenildiği gibi otomatik olarak gerçekleşmemekte; hükümet politikaları, devlet kurumlarının ve şirketlerin stratejileri, teknolojik gelişmişlik ve işgücü piyasasının yapısı gibi pek çok faktörün etkili olduğu bir süreci içermektedir.

5. Kurumsal Yapı: Bu yönde yapılan analizler, ulusal ve uluslararası kurumsal yapının bir ülkenin küresel değer zincirlerindeki rolünü ve katılımını nasıl etkilediğini belirlemeye çalışmaktadır. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 14) Bu bağlamda eğitimden teşviklere, altyapıdan finansa kadar pek çok dinamik incelenmektedir. Dolayısıyla, bu alanda yapılan araştırmalar genellikle iki ülke veya bölge arasında yapılan karşılaştırmalı analizleri kapsamaktadır.

6. Paydaş Analizi: Küresel değer zincirinde aynı anda etkili olan pek çok aktörün ve politikanın değerlendirilmesi ve küresel değer zincirlerinin faaliyetlerinde etkili olan paydaşların belirlenmesi için yapılan analizlerdir. (Gereffi ve Fernandez-Stark, 2016: 14) Bu paydaşlar, bakanlıklar, eğitim kuruluşları ve sanayi odalarını kapsayabileceği gibi işçi sendikaları gibi sivil toplum örgütlerini de içerebilmektedir. Küresel değer zincirlerini etkileyen politikaların nasıl şekillendirildiğini ve bu yapı içerisinde yer alan aktörlerin birbiriyle ilgili etkileşimini anlamak, başarılı sanayi ve kalkınma politikaları geliştirmek için önem taşımaktadır.

Yukarıdaki sınıflandırmadan da görülebileceği üzere; yapılan çalışmaların büyük bir kısmı mikro ölçekli modellemeler kullanarak küresel değer zincirlerinde yönetsel ve üretimsel verimliliğin artırılması ve risk yönetimi gibi özel konular üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı özel konulara yoğunlaşmalarına rağmen küresel değer zincirlerinin yapısı gereği, uluslararası ölçekte etki analizi yapan çalışmalar da olabilmektedir.

Buna paralel olarak, küresel değer zincirlerinin kalkınma üzerindeki etkilerine yoğunlaşan çalışmalar nispeten mikro ölçekte seyretmekte ve uluslararası ekonomiyi ve dolayısıyla kalkınmakta olan ülkeleri etkileyen ekonomik kriz, teknolojik gelişmeler ve gelişmiş devletlerin sanayi ve ticaret politikalarının küresel değer zincirleri ve kalkınmakta olan ekonomiler üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir.

İkinci bölümde detaylı şekilde yer verilecek eleştirel teoriler bir kenara bırakıldığında, küresel tedarik zincirleri üzerine yapılan çalışmaların, çoğunlukla özel ve teknik alanlara yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla, ilgili çalışmalar sanayi ve ticaret politikaları bağlamında, serbest ticaret ve eşit muamele haricinde siyaset ve ekonomi arasında herhangi bir etkileşim tanımlamamaktadır. Aynı şekilde, küresel değer zincirlerinin, uluslararası siyasi iktisadi yapıya etkisi hususunda da kalkınmakta olan ülkelerin ticarete ve doğrudan yabancı yatırımlarda artan payı dışında herhangi bir etkiden nadiren bahsedilmektedir. Bu nedenle, yapılan çalışmaların büyük bir kısmı; ekonomik ve siyasi yapıların işleyişini derinden etkileyen tarihsel perspektifi ve güç ilişkilerinin yarattığı karmaşık yapıyı ilgili analizlerin dışında bırakmaktadır.

Yukarıda bahsedilen noktalar akılda tutulmak kaydıyla, çalışmaların bu denli mikro seviyede seyretmesinin bir diğer nedeni de küresel değer zincirlerinin ulusal ve uluslararası alanda yarattığı etkinin matematiksel olarak analiz edilmesinin zorluğudur. (Keane, 2014: 3) Hatta öyle ki küresel değer zincirlerinin, özellikle kalkınmakta olan ülkelerde önemli ekonomik büyüme yarattığı düşünülen 2000-2012 yılları arasında verili büyüme rakamlarının hatalı olduğu bizzat UNCTAD tarafından belirtilmiştir. (UNCTAD, 2013: 122)

Küresel değer zincirleri bağlamında üretilen ürünler, her aşama için farklı ülkede işlenirken daha önce üretilen üründe ticaret hacmine katıldığı için ticaret istatistiklerinde ciddi bir çifte sayıma yol açmıştır. (UNCTAD, 2013: 122) Bu nedenle şimdilerde, eldeki veri tabanları kullanılarak ticaret hacminden ziyade artı değer üzerinde küresel değer zincirlerinin, ekonomik büyümeye etkisi analiz edilmeye başlanmıştır. Ancak tek tek aktivitelerden doğan ve mikro ölçekte yaratılan etkilerin analizi, modellemeden ve veri toplamadan doğan sıkıntılar nedeniyle hala problemlidir.

Fakat, küresel değer zincirlerinin üretim ilişkilerini dönüştürdüğü ve bölgesel olarak etkisi kısıtlı da olsa ekonomik hiyerarşi anlamında kalkınmakta ve gelişmiş olan ülkeler arasındaki dengeleri değiştirdiği de (en azından Çin örneği bağlamında) yaygın şekilde kabul edilmektedir. Bu kapsamda, kısıtlı bir alanda da olsa üretim ilişkilerindeki bu dönüşümün, devletlerin ekonomideki rolü, devlet- uluslararası/çok uluslu şirketler arasındaki etkileşim ve bu iki durumun bireylerin refahını nasıl etkilediğini gösteren; dolayısıyla, küresel tedarik zincirlerine farklı bir perspektiften yaklaşan çoğu yine liberalizm kaynaklı bir grup çalışma daha bulunmaktadır.

2.6. Küresel Değer Zincirlerinin Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Haklara Etkisi

Küresel değer zincirlerinin, uluslararası sisteme yaptığı etkiyi inceleyen ve bu alandaki çalışmaları teknik analizlerin dışına çıkararak uluslararası ilişkiler disiplinine taşıyan en önemli alanlardan biri, bu yeni üretim tarzının bireylerin sosyo-ekonomik durumları ve hakları üzerindeki etkisine yoğunlaşan, uluslararası hukuk ve ulus-ötesi işçi hakları bağlamındaki çalışmalardır. İlgili çalışmalar, üretimin bölünmesi, uluslararasılaşması ve sözleşmeler aracılığıyla üretici ve tedarikçi arasındaki bağın çözülmesiyle birlikte bu yeni üretim tarzının devletler ve firmalar arasında yarattığı rekabete

odaklanmakta ve bu rekabetin özellikle işçilerin çalışma koşullarına ve sosyo-ekonomik haklarına doğurduğu sonuçları analiz etmektedir.

Bu başlık altında değerlendirilebilecek çalışmalar, küresel değer zincirlerinin, üstteki kısımda açıklanan küresel ekonomik dönüşümün bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. (Taylor, 2008: 27) Çünkü, tarih boyunca işçi ve işveren arasındaki ilişki, işverenin işgücünden en yüksek karı ve verimi elde edebileceği şekilde yeniden yapılandırılmıştır. (Fine, 2004: 26) 1970'lerde Bretton Woods Sistemi'nde yaşanan krizlerle birlikte, sanayi üretiminin küresel değer zincirleri tipinde bir üretim ağı yaratması da bu trendle paralellik göstermektedir.

Gelişmiş ülkelerde, I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında işçi hakları bağlamında yaşanan kazanımlar, bu ülkelerdeki işgücü maliyetlerini arttırmıştır. 1970'lerdeki ekonomik krizlerle birlikte ilgili maliyet yüksekliği, öncelikle birçok marka ve şirketin üretim faaliyetlerini işgücü maliyetinin daha düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırmasına neden olmuştur. Daha sonra ilgili marka ve şirketlerin birçoğu üretim öncesi ve sonrası faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Üretimin, küresel değer zincirleri aracılığıyla yeniden düzenlenmesi, performans bazlı rekabetin artmasını sağlamış ve sürekli gelişen teknolojiyle birlikte piyasaya çok kısa sürede tepki veren değişik bir pazarlama ve üretim ağı kurulmuştur. Ancak üretimin müşterinin talebine direkt olarak bağlanması üretimin miktarı ve zamanı konusunda özellikle modayla ilişkili olan giyim gibi sektörlerde bir belirsizliğe neden olmuş ve bu belirsizlik de üretimde esnekliği neredeyse mecburi kılmıştır. (Mentzer, Dewitt ve Keebler, 2004: 199)

Ancak ana şirketin ya da markanın ne zaman, nerede ve ne kadar üretileceğine karar vermesi ve üretimin miktarını ve zamanını nispeten kısa sürelerde değiştirmesi tedarikçiler üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olmalarına neden olmuştur. Bu durum, küresel değer zincirlerinin bir parçası olarak kalkınma modelini takip eden gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü üzere doğrudan yabancı yatırım çekmek isteyen ya da üretici firmalarını küresel değer zincirlerinin öncül marka ve şirketlerine çekici hale getirmeye başlayan devletler üzerinde de maliyetleri düşürmek yönünde bir baskı yaratmaktadır. (ILO, 2002: 35) Ayrıca, küresel değer zinciri tipi üretim, markaların ve şirketlerin üreticilerle çoğunlukla sadece kontratlar ve alt kontratlar aracılığı ile bağlantı kurması nedeniyle kontratların iptali aracılığıyla üretici bir firmanın zincirden çıkarılması sonucunu doğurabileceğinden özellikle

zincirin daha alt aşamalarında yer alan firmalar, ilgili riskleri azaltmak ve maliyeti düşürmek için kayıt ve standart dışı üretim ve işgücüne odaklanmaktadır. (Taylor, 2008: 15)

Üretim alanındaki bu rekabet, küresel değer zincirindeki üretimle ilgili esneklik ile birleşince insana yakışmayan çalışma koşullarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında özellikle 1990'lardan itibaren öğrenciler, akademisyenler, işçiler ve işçi sendikaları ve daha sonra çeşitli ifşa kampanyaları sayesinde tüketicilerin de dahil olması ile bu alanda farkındalık yaratılmasına ve işçilerin çalışma koşulları, sosyal ve ekonomik hakları konusundaki hassasiyetin artmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, ilgili alanda yapılan çalışmalar da sorunu tespit etmekten ziyade çözmeye odaklanmıştır. (Lipschutz, 2004: 198)

Bu çalışmalar, genellikle iki grupta toplanabilir. İlk gruptaki çalışmalar, kural koyucu ve düzenleyici olan devletlerle uluslararası alanda bu konudaki kuralların koyulması ve standartların belirlenmesi aynı zamanda ulusal bazda kural ve standartların süpervizörlüğünü üstlenen Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası örgütlerin bu husustaki gücü ve kapasitelerine odaklanmışlardır. (Pastore, 2008: 21)

İkinci gruptaki çalışmalar, 1970'den itibaren işgücü maliyetini düşürerek ve denetleme fonksiyonlarından feragat ederek yabancı yatırımı ülkelerine çekmeye çalışan devletlere odaklanmıştır. İlgili çalışmalar, bu bağlamda doğan denetleme ve yaptırım boşluğunun, çok uluslu şirketler ve markalar tarafından doldurulması gerektiğini iddia etmiştir. (Macklem, 2002: 611) Bunun gerçekleştirilmesi için de çok uluslu şirketlerin izlemesi ve uygulaması amacıyla oluşturulan Gönüllü Davranış Kuralları (Codes of Conduct) ve ilgili standart ve kurallarının hazırlanması, uygulanması ve denetlenmesi aşamasında çok uluslu şirketlere yardım eden sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve diğer işçi örgütlerinden oluşan Ethical Trade Initiative benzeri şemsiye sivil toplum kuruluşlarının rollerini, standartları, uygulama örnekleri ölçmeye ve etkisini değerlendirmeye odaklanmışlardır.

Bu bağlamda, küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme yaptığı etki, 2 yönlüdür. İlk olarak, var olan ulusal ve uluslararası hukuk sistemlerinin bu alanda sınırlarını ortaya çıkarmıştır. Özellikle ilgili örgütlerin, sadece devletlerle değil çok uluslu şirket ve markalarla ve sivil toplumla birlikte işçi hakları ve çalışma koşulları bağlamındaki problemleri çözmek için klasik fonksiyonlarının dışına çıkarak farklı yöntemler

denemelerine yol açmıştır. (Özdemir, 2012: 375) İkinci olarak, üretimde ve ekonomik yapıda meydana gelen değişikliğin devlet fonksiyonlarına etkisi göstermiş ve devletlerden ekonomik ve sosyal haklar bağlamında boşalan yeri doldurmak için uluslararası sistemin özel aktörleri olan çok uluslu şirketleri ve markaları bu konuda gönüllü de olsa standartlar ve kurallara üretmeye ya da sivil toplum tarafında belirlenen standart ve kuralları izlemeye teşvik etmiş olmasıdır. (Özdemir, 2012: 379) Bu kuralların izlenmesinden öte ilgili şirketlerin, belirli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla bu kuralları izleyip izlemedikleri kontrol edildiği gibi ifşa kampanyaları ve raporlar aracılığı ile şirketler ve markalar üzerinde baskı kurularak bu konuda standart ve kural ihlalleri durumunda yaptırım gücü oluşturulmaya çalışılmıştır.

Her ne kadar bu alanda yapılan çalışmalar, uluslararası ilişkiler disiplininde çok popüler olmasa da ve tezin konusu olan uluslararası siyasi iktisadi sistemin genel yapısına dair açıklamalarda kenarda kalsa da hem literatür taraması açısından hem de sistem-birim-aktör analizlerinde, uluslararası ve ulusal arasındaki etkileşimi göstermesi açısından burada yer verilmelerine gerek duyulmuştur. Bu gruptaki analizler, küresel değer zincirlerinin uluslararası sistemde en azından sosyal ve ekonomik haklar bağlamında yarattığı etkiyi analiz etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, uluslararası hukuk sisteminin, üretimin küreselleşmesiyle birlikte sadece ulusal hukuk sistemleri üzerinden ve çoğunlukla devlet öznesiyle işleminin yarattığı kısıtlamalara ve doğurduğu problemlere işaret ederek, uluslararası ölçekte şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının, gönüllü ve uluslararası sivil toplum alanında yaratmaya çalıştıkları, yönetim hatta bir nevi rejim oluşturma gayretlerini gösterdiği için yukarıda belirtilen diğer perspektiflerden farklılık arz etmektedir. Ancak, yine de küresel değer zincirlerinin sadece sosyal ve ekonomik haklar ve birey refahı üzerindeki etkilerine yoğunlaştıkları için bu çalışmalar, uluslararası sistemin geri kalan alanları üzerindeki etkileri dışarıda bırakmaktadır.

2.7.Sonuç

Küresel değer zincirleri, üretim süreçlerini bölerek ve dünya geneline yayarak üretimde bir devrim gerçekleştirmişlerdir. 1990'dan sonra hızla yayılmaya başlayan küresel değer zincirleri, baskın üretim şekilleri olarak hem ulusal ekonomilerin hem de uluslararası ekonominin işleyişini dönüştürmüşlerdir. Küresel değer zincirleri tarafından yaratılan dinamik üretim yapısı, kalkınmakta olan ve gelişmiş ülkelerin üreticilerini, tedarikçi

firmalarını, işçilerini ve çok uluslu şirketlerini bir araya getirmiş, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımında yeni bir aşamaya geçilmiştir.

Ekonomik küreselleşme olarak algılanan bu dönem, ticari serbestleşme, kalkınma anlayışındaki değişim ve teknolojik yenilikler gibi konjonktürel gelişmelerle de birleşerek küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma modelini ön plana çıkarmış ve küresel değer zincirleri ivme kazanmıştır. Bu aynı zamanda, Liberal ekonomi anlayışının dünya geneline yayılmasında da öncü olmuştur. Dolayısıyla, bu dönemde küresel değer zincirlerine olan ilgi de artmış ve bu alanda pek çok çalışma yapılmaya başlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere bu çalışmalar, eğitim politikalarından girdi-çıktı ilişkisine kadar pek çok farklı alanda yapılmalarına rağmen; daha çok mikro ölçekte, teknik incelemeleri içeren, modelleme bazlı çalışmalar olarak ön plana çıkmışlar ve siyasetle ekonomi arasındaki ilişkiye nadiren değinmişlerdir. Bunun yanı sıra; küresel değer zincirleri verili olarak küresel bir etki içerse de yapılan çalışmaların büyük bir kısmı ekonominin genel trendleri ve küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme yaptığı etkiyi analizlerine dahil etmemiştir. Bunun en büyük nedenlerinden ikisi; küresel tedarik zincirlerinin sınır-aşar kompleks yapısı nedeniyle analizleri mikro ölçeğe indirme ihtiyacı ve veri toplamanın ve analizinin zorluğudur. Hala küresel değer zincirlerinin etkilerinin tam kapsamı hakkında matematiksel bir hesaplama yapmak zordur. Bu noktada ilginç olan, kalkınmakta olan ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla pozisyonunu değiştirebileceği ve uluslararası ekonomik hiyerarşide kalkınmakta olan ülkelerin yukarı doğru ilerlemesini sağlayacağı düşünülen küresel değer zincirlerinin; güç ilişkileri, hiyerarşi...vb. kavramlara binaen neden çok az incelendiğidir.

Buradan hareketle, matematiksel hesaplama ve karşılaştırmaya dayalı çalışmaların yanı sıra küresel değer zincirlerinin, sadece devletlerin bireysel kalkınma politikaları üzerindeki değil siyasi-iktisadi sistem üzerindeki etkilerini inceleyecek çalışmalara da ihtiyaç vardır. Küresel değer zincirleriyle değişen ve gelişen uluslararası siyasi-iktisadi sistemin tarihsel dinamiklerinde meydana gelen değişikliklerin ve devam eden trendlerin analizi, küresel değer zincirlerinin etkilerinin gerçek boyutlarının anlaşılmasında da yol gösteri olacaktır. Bu nedenle, tezin ikinci bölümü, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifini kullanarak küresel değer zincirleri üzerinden böyle bir analizin yapılabilmesi için gerekli teorik ve metodolojik alt yapıyı hazırlamayı amaçlamaktadır.

3.MARKSİST ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIMLARI VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ

Küresel değer zincirleri, kalkınmakta olan ülkelere hızlı büyüme ve gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalamaları için yararlanabilecekleri bir avantaj olarak sunulmaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerin 1945'ten bu yana devam eden ekonomik ve teknolojik geri kalmışlık, sermaye sıkıntısı ve işsizlik problemlerini çözecek bu "reçete", dünya ticaret hacminin ve ticarete bağlı gelirlerin artmasını sağlamış, etkisi seçici ve çoğunlukla bölgesel olsa da vaat edildiği gibi örnekleri Çin, Güney Kore, Meksika ve Brezilya olarak verilebilecek kalkınmakta olan ülkelerin gelişmişlik basamağında yükselmesine ve bu ülkeler arasında da ekonomik işbirliği yönünde bir sinerji yaratılmasına vesile olmuştur.

Bu ülkelerden özellikle Çin'in başarısı, uluslararası sisteme şok dalgaları yollamış ve Çin'in artan ekonomik, siyasi ve askeri gücü nedeniyle uluslararası ilişkiler alanında da güç dengesi veya hegemonya değişimi hususlarında hararetli tartışmalar başlatmıştır. Bu hususun ortaya çıkmasında etkisi olan, Çin'in ekonomik gücünün itici motorları küresel tedarik zincirleri hakkında ise iktisat ve işletme alanları haricinde kapsamlı bir analiz yapılmadığı görülmektedir. Yapılan analizler genellikle sadece Çin'in artan siyasi gücünün yardımcı bir unsuru olarak ekonomiyi ele almakta ve kapitalizmin tarihsel dinamikleri ve trendlerinin getirdiği gelişmelerin analizi fazlaca yapılmamaktadır.

Bu nedenle, tezin ikinci bölümü; küresel değer zincirleri üzerinden böylesi bir analizin yapılabilmesi için eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifini kullanarak bir yol haritası çıkarmaya çalışacaktır. Bunu yaparken öncelikle, Marksist Uluslararası Politik Ekonomi yaklaşımları bağlamında küresel değer zincirleri hususunun nasıl ele alındığını anlatılacaktır. Daha sonra eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinin ne olduğu açıklanacaktır. Son olarak, Çin örneği üzerinden küresel tedarik zincirlerinin analizinin yapılması için kullanılacak metodoloji ortaya konulacaktır.

3.1. Uluslararası İlişkiler ve Küresel Değer Zincirleri

İktisadi dinamiklerle siyasi dinamiklerin karşılıklı etkisini konu alan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Fakat, iktisatla ilgili konular hala siyasi ilişkileri ve dengeleri anlamakta yardımcı veya ikincil bir konu olarak ele alınmaktadır. İktisadi dinamiklerin ön

plana çıkarılarak uluslararası ilişkilerin bir parçası şeklinde incelenmeyi başladığı dönem daha çok küreselleşme çalışmalarındaki artışla paralellik göstermektedir. Çünkü, ekonomi, küreselleşmenin ana unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. (Baylis ve diğerleri, 2011: 8) Dolayısıyla, uluslararası ilişkilere giriş kitapları incelendiğinde, iktisatla ilgili konulara ekonomik küreselleşme, ticaret ve kalkınma başlıkları altında yer verildiği görülmektedir.¹¹

Bu başlık altında yapılan incelemeler, uluslararası ticaret ve para sistemlerinin serbestlemesiyle birlikte yaşanan gelişmeler ve bunların kalkınmakta olan ülkelere etkisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Ekonomik küreselleşme fikriyle en çok öne çıkan konulardan biri de küresel yönetim olduğu için uluslararası ticaret ve para sistemi üzerine yapılan araştırmalar da sıklıkla DTÖ, IMF ve Dünya Bankası bünyesinde yaşanan değişimler, gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasındaki etkileşim ve kalkınma politikalarını konu almaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplini altında, siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen temel alan, Uluslararası Politik Ekonomidir (UPE). 1970'den bu yana UPE'nin temel konusu, devletler arasında güç ve refah bağlamında bulunan eşitsizlik ve bu eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden olan uluslararası politik ekonomik ilişkilerdir. (Gilpin, 2011: 25) Devletlerin ve piyasaya güçlerinin, güç ve refah arayışı içerisinde; UPE'nin 3 temel teorisi olan Liberalizm, Marksizm ve Merkantilizm¹²; devlet politikalarının, piyasa güçlerinin ve uluslararası politik ekonomik sistemin doğasını ve nasıl şekillendirildiğini incelemektedir.

Bu bağlamda, tezin ilk bölümü, Liberal UPE yaklaşımlarının, küresel değer zincirlerini nasıl analiz ettiğini anlatmaktadır. Zira bu alanda ana akımı oluşturan perspektifler ağırlıklı olarak Liberal teori kaynaklıdır. Yine tezin, ilk bölümünde yer verilen kalkınmacı yaklaşımlar da Merkantalist perspektiften; yani, devlet odaklı kalkınma politikaları üzerinden durumu açıklamaktadırlar. Uluslararası ilişkiler alanında, Marksist UPE yaklaşımları haricinde, küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme bütüncül etkisini inceleyen bir uluslararası ilişkiler veya UPE yaklaşımı bulunmamaktadır. Emperyalizm,

¹¹ İlgili kitaplara örnek olarak Viotti, P., R. ve Kauppi, M. V. (Editörler). (2012). *International Realitions and World Politics*. (5th Edition). Pearson : London; Baylis, J., Smith, S. ve Owens, P. (2011). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press: New York ve Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir). Adres Yayınları: Ankara gösterilebilir.

¹² Ekonomik/realizm (Öniş ve Kutlay, 2014: 309) veya milliyetçilik (Gilpin, 2011: 41) olarak da sınıflandırılır.

hegemonya, dünya sistem teorileri ve eleştirel yaklaşımları kapsayan Marksist UPE teorileri, uluslararası siyasi iktisadi sistemi, küresel değer zincirlerinin parçası olduğu uluslararası üretim ilişkileri, uluslararası ticaret, eşitsiz gelişme, gelişmiş devletlerin politikaları ve çok uluslu şirketler üzerinden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, uluslararası üretim politikasından ziyade ticari faaliyetlere ve ticari ilişkilerden doğan eşitsiz değişime (takasa) odaklanılmaktadır. Bu konulara odaklanan teorilerin çoğu, küresel değer zincirlerinin baskın üretim yapıları haline geldiği dönemde değişen uluslararası politik ekonomik sistemi ve bu sistemdeki aktörleri farklı perspektiflerden analiz etmişlerdir.

Öncelikle direkt olarak küresel değer zincirlerine odaklanmasalar da tezin birinci bölümünde bahsedilen ve uluslararası üretimdeki değişiklikleri de kapsayan 1980'li yıllarda ağırlık kazanan ekonomik küreselleşmenin, Marksist UPE teorileri perspektifinden nasıl değerlendirildiğinin açıklanması yararlı olacaktır. Fakat, bu hususta Marksist UPE teorileri, çok geniş bir yelpazede analizlerde bulunduğu için bu bölümde, tezin konusu kapsamında öne çıkan ve küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme etkisini, Çin örneği penceresinden analiz edilmesine yardımcı olacak teorilere ve perspektiflere yer verilecektir. Dolayısıyla, ilgili çalışmalar, tezin formatına uygun şekilde kategorize edilmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan literatür incelemesinde, ilgili teorilerin ve perspektiflerin birbiriyle örtüştüğü ve birbirini tamamladığı görülmüştür. Bu bağlamda, bu çalışmaların teorik kategorileştirmelerle değil de tartışma başlıkları altında sınıflandırılmasının, tezin argümanı açısından daha açıklayıcı olduğu kanısına varılmıştır. Buradan hareketle, özellikle küresel değer zincirlerinin baskın üretim modu haline geldiği 1980 sonrası uluslararası siyasi ve iktisadi sistemdeki dönüşümün nasıl açıklandığına dair iki tartışma ön plana çıkmaktadır:

1) Emperyalizm, Hegemonya ve Ulus-ötesi Sermaye Sınıfı

2) Azgelişmişlik ve, Eşitsiz Gelişme

Bu iki tartışma, temel dinamikler bağlamında birbiri ile örtüşen argümanlar taşı da analiz öznesinin ne olacağı hususunda ayrım göstermektedir. İlk tartışma daha çok sistemin yapısını dönüştüren Amerika Birleşik Devletleri ve sermaye grupları gibi aktörlere odaklanırken; ikinci gruptaki tartışmalar, devletler arasında özellikle iktisadi bağlamda mevcut bulunan eşitsizliğin nasıl ortaya çıktığına ve bu eşitsizliği devam ettiren yapısal elemanlara odaklanmaktadır. Bu ayırmadan hareketle gelecek başlıklar, iki grup

tartışmanın, 1980 sonrasında uluslararası siyasi iktisadi sistemde dönüşümün temel unsurlarını nasıl açıkladığını anlatacaktır.

3.1.1. Emperyalizm, Hegemonya ve Ulus-ötesi Sermaye Sınıfı

1970 sonrasında üretim, ticaret ve finans piyasalarında yaşanan bütünleşme ve kalkınmakta olan ülkelerin uluslararası sisteme entegrasyon süreci; Marksist UPE teorileri tarafından emperyalizmin yeni bir dönemi olarak değerlendirilmiştir. (Madgoff, 2006; Başkaya, 2010; Özdemir, 2014; Freeman ve Kagarlitsky, 2007; Harvey, 2015) Bu değerlendirmeler genel olarak küreselleşmenin yeni ortaya çıktığı fikrinin reddine dayanmış (Baylis vd., 2011: 7), küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığını, kapitalist dünya ekonomisinin veya sisteminin gelişim süreci içerisinde yeni bir aşama veya proje olduğunu iddia etmiştir.

Küreselleşmeyi, tarihi bir perspektiften değerlendiren emperyalizm teorileri, emperyalizmi kapitalist gelişme ile iç içe geçmiş bir dinamik olarak ele almaktadır. Bu nedenle, küreselleşme olarak sanki yeni bir şeymiş gibi sunulan bu sürecin; en az kapitalizmin tarihi kadar eski olduğunu iddia etmektedirler. (Morris, 2011; Fine, 2008; Magdoff, 2006)

Küreselleşme ve Emperyalizm kavramları sırasıyla Liberal ve Marksist iki UPE bakış açısını temsil ettikleri için birbirinin karşıtı olarak görülmektedirler (Kiely, 2015: 240). Zira, küreselleşme; özgürleşme, sınırların ötesine geçme ve fırsat gibi kavramlarla temsil edilirken emperyalizm; artan bağımlılık, tahakküm ve sömürü ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla, tezin birinci bölümünde detaylı şekilde aktarılan ekonomik küreselleşme; emperyalizm teorilerine göre aslında doğal ve nötr bir süreç değildir; aksine, siyasi bir süreçtir. (Strange, 1998: 3-15)

Emperyalizm teorilerinin perspektifinden, kapitalizm; çok genel anlamda kentlerin, piyasanın ve ticaretin genişlemesi ve bu dönemde zenginleşen burjuva sınıfının ve devletlerin eskiden kurduğu ticari ve ekonomik ilişkilerin devam ettiği, Marx'ın değimiyle ücretli emeğin sömürüsüne dayalı siyasi ve ekonomik bir sistemdir. (Wood, 2012: 59) Ancak, sermaye birikimine dayalı her sistem gibi sermayenin yapısında meydana gelen değişimler, bu ilişkilerin doğasında da değişimler meydana getirmektedir. Dolayısıyla, bu

başlık altında değerlendirilen perspektiflere göre emperyalizm; sermayenin yayılmacı ve rekabetçi yapısındaki dönüşümle birlikte özellikle 19. yüzyılın sonunda kapitalizmi yeni bir evreye taşımıştır.

İlgili argümanlarda bu evre genel olarak artan sermaye tekelleşmesi ve rekabet ile karakterize edilmektedir. 15. yüzyılın sonlarında, daha sonra burjuva devrimleriyle sermaye sınıfının kendisini, devleti şekillendirecek surette yerleştirmesini sağlayacak, bir sermaye birikimi yaşanmaya başlamıştır. Ticaret kapitalizmi olarak da adlandırılan bu dönem, üretimden çok dışarıdan getirilen mallardan elde edilen karın birikimine dayanmaktadır. (Fine, 2008: 131-141) Şehirlerde ticaretle uğraşanların ucuza aldıkları malları daha pahalıya satmalarıyla karakterize edilen ticaret kapitalizminde, pazarlar arasında bilgi akışı sınırlı olduğundan fiyat belirleme avantajına dayalı bir kar söz konusu olmuş ve direkt üretilen maldan kazanılan artık değer veya kar ise az miktarda gerçekleşmiştir. (Fine, 2008: 131)

Ancak yine bu dönemde, diğer coğrafyalardan sömürgecilik yoluyla zenginliğin ve malların Avrupa'ya aktarılmasıyla kendini gösteren başka bir sermaye birikimi ve zenginlik kanalı daha mevcuttur. Coğrafi keşiflerden beslenen ve büyük imparatorluklardan alınan askeri ve siyasi destekle yola çıkan Avrupalı şirketler, dünyanın diğer ülkelerinden altın ve gümüş gibi zenginlikleri yağmalayarak veya bu devletlerdeki ticareti kontrol altına alarak ciddi bir sermaye birikimi yaratmayı başarmışlardır. Öyle ki, İngiltere'nin dış ticaret hacmi, 1610 ve 1640 yılları arasında on kat artmıştır. (Beaud, 2015: 39)

Bu yolla Avrupa'da yaratılan zenginlik, özellikle İngiltere'de ulusal ekonomide de bir hareketlilik yaratmış ve üretim gelişmiştir. Ulusal kapitalizm olarak da adlandırılabilir bu dönemde; fabrika üretiminde ve sanayileşmede ciddi gelişmeler yaşanmaya başlamış ve tekstil ve dökme demir en önde gelen sanayiler halini almıştır. Sanayi Devrimi'yle birlikte, fabrikaların sayısında ve seri üretimde ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde aynı zamanda Marx tarafından da detaylı şekilde aktarıldığı üzere toplumsal üretim ilişkilerinde de ciddi bir dönüşüm yaşanmaya başlamış, Tarım Devrimleri ve mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümle birlikte devlet ve sermaye sınıfı arasında var olan politik-ekonomik ilişkiler zinciri yeni bir boyuta taşınmıştır. (2015: 543-731)

Ulusal kapitalizm olarak da adlandırılabilir bu dönem, sömürgeler ve uluslararası ticaretten gelen zenginlik bir kenara bırakıldığında daha çok ulusal sanayileşme ve emeğin

artık değerinden elde edilen kara dayanmaktadır. Gelişen sanayi teknikleri ve yeni teknolojiler sayesinde, sanayi üretiminin ekonomideki payı ciddi bir artış göstermiştir. Öyle ki, İngiltere'de 1801'de %42 olan sanayi payı, 1831'de %60'a ve 1871'de %73'e yükselmiştir. (Beaud, 2015: 135)

Fakat, Avrupalı imparatorlukların hepsinin gelişmek için benzer yollar izlemeleri, sanayi üretimi için artan hammadde ve işgücü ihtiyacı, iç pazarın sindirebileceğinden fazla sermaye birikimi ve mal üretilmesi, karlılık oranlarındaki düşme, ulusal kapitalist sistemler üstünde baskı yaratmaya başlamıştır. Bu dönemde sermaye yayılacak alanlar aramaya başlamıştır. İlk olarak ulusal ekonomilerde ortaya çıkan sermaye, büyük işletmelerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu işletmeler, üretimin büyük bir kısmını gerçekleştirdikleri gibi kaynakların da büyük bir kısmını kullanmaya başlamışlardır. Örneğin, Almanya'da işletmelerin %1'inden azını oluşturan birkaç işletme, toplam buhar ve elektrik gücünün dörtte üçünü tek başına kullanmıştır. (Lenin, 1962: 38) Dolayısıyla, bu tekelleşme sürecinin sonunda iç piyasalarda rekabet azalmıştır.

Zaman içerisinde bu durum Avrupalı imparatorluklar arasında gerilimlerin artmasına neden olmuştur. Çünkü, ulusal ekonomilerin içinde rekabet azalırken ulusal ekonomiler arasındaki rekabet artmıştır. (Yalvaç, 2017: 38) Buna neden olan birkaç faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri, iç sanayinin hammadde ihtiyacının karşılanması için yeni sömürgelerin öneminin artmasıdır. Bunun yanı sıra iç piyasalardaki üretim fazlası ve sermaye artışı, milli sınırlar içerisinde eritilemediği için sömürgecilik de yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle 1870'lerden sonra Avrupa'daki sermayenin bir kısmı sömürgelere aktarılmış, buralarda askeri ve siyasi kontrol aracılığıyla kapitalist üretim güçleri geliştirilmeye başlanmıştır. (Magdoff, 2006: 138) Bu gelişmeler aracılığıyla yeni pazarlar yaratılmış ve bu pazarlar Avrupa mallarının satılabilmesi için gerekli zemini de hazırlamıştır.

Yukarıda bahsedilen bu aşama, sömürgeleştirilen devletlerin siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarında ciddi dönüşümler meydana getirmiş; bu ülkelerin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıları da sömürgeci devletler ve sermaye sınıfı tarafından kendilerinin ve imparatorluklarının çıkarlarına uygun olarak şekillendirilmeye başlanmıştır. (Lenin, 1962: 13) Bu durum neticesinde, üretim ve ticari ilişkiler bağlamında, çoğunluğu Avrupa'da bulunan imparatorluklar ve dönemin sömürge devletleri arasında yeni bir

işbölümü ortaya çıkmıştır. Jeopolitik çatışmalar ve gerilimler üzerinden şekillenen bu dönem, genellikle dünyada merkez olarak kabul edilen devletler arasındaki jeopolitik ilişkiyi açıklanmaya çalışılmıştır. (Kiely, 2015: 241)

Mark'a göre, kapitalizm eşitsizlik üzerine kurulu bir sistemdir. (Marx, 2015) Bu sistem ulusal ekonomilerde, proletaryanın devlet aygıtı aracılığıyla burjuva sınıfı tarafından sömürülmesiyle vücut bulan eşitsiz ilişkilere dayanırken; uluslararası da sömürgeleşme ve emperyalizm sonucu kurulan, sömürgeci devletler ve sermaye sınıfının önderliğindeki uluslararası kapitalist ilişkiler ağı neticesinde çevrede bulunan azgelişmiş ülkelerin de sömürsünü beraberinde getirmiştir. Ulusal ve uluslararası kapitalizmin birlikte gelişmesinin yarattığı bu sıkıntılar, dünyayı I. Dünya Savaşı'na götüren ve uluslararası sistemi yeniden şekillendiren sonuçları ortaya çıkarmıştır. (Wallerstein, 2003: 532)

Yeni emperyalizm teorilerinin büyük bir kısmı, 1980 sonrasında yaşanan dönemi, kapitalist sistemin uluslararasılaşmasıyla başlayan 1800'lerin sonundaki dönemin bir devamı olarak kabul etmekte ve bu dönemi merkez kapitalist güçlerin, uluslararası sistemi kendi çıkarlarına göre düzenledikleri yeni bir emperyalist aşama olarak değerlendirmektedir. (Kiely, 2015: 243) Dolayısıyla, bu teorilere göre mevcut sistem kapitalist dünya sistemidir. Kar ve rekabete dayalı bu yapı, sistemin temel elemanları olan devlet ve sermaye sınıfı tarafından uluslararası politik-ekonomik ve toplumsal ilişkileri büyük devletlerin veya sermaye sınıflarının çıkarları doğrultusunda bazen güç kullanarak bazen işbirliği yaparak veya çeşitli teşvikler sunarak şekillendirdikleri bir sistemdir. (Cox, 1981: 135) Buradan hareketle, sistemin ana dinamikleri güç ve zenginliktir. Daha önce bahsedildiği üzere, bu sistemin gelişme dinamiği, sömürü ve eşitsizlik üzerine kurulu olduğu için sistem doğası gereği hiyerarşiktir çünkü kapitalist sistem farklılıkların ve eşitsizliklerin sömürsüne dayalı bir sistemdir. (Özdemir, 2014: 33-35) Bu hiyerarşi de kendini en iyi, devletler arasında siyasi, askeri ve ekonomik alanlardaki farklılıklarla göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen klasik emperyalizm teorilerinden hareket eden ve 1980 sonrasında, uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikleri açıklayan yeni emperyalizm teorileri, genel anlamda ikiye ayrılmaktadır. Birinci grup teoriler, bu süreci Amerikan hegemonyasının veya emperyalizminin yeni bir aşaması olarak görürken ikinci grup teorilerse sermaye sınıfının bütünleşmesini hızlandıran sömürsüz emperyalist bir aşama olarak değerlendirmektedir. Bu ayrım uluslararası sistemin ana aktörünün veya temel

dinamiğinin ne olduğu ile alakalıdır. Emperyalizm, emperyalist devletin veya imparatorluğun yayılması olarak anlaşılabileceği gibi sermayenin yayılması ve sermaye sınıfının kendisini merkezileştirmesi şeklinde de değerlendirebilmektedir (Özdemir, 2014: 46). Dolayısıyla, 1980 sonrası uluslararası siyasi iktisadi sistemde meydana gelen değişiklikleri inceleyen emperyalizm teorilerinin de burada ikiye ayrılarak incelenmesi gerekmektedir.

3.1.1.1 Emperyalizm ve hegemonya

Bu başlık altında incelenen perspektiflere göre; emperyalizmin yeni dönemini şekillendiren ana unsur Amerikan Hegemonyası ve dolayısıyla devletlerdir. Merkez devletler ve ona rakip olarak görülen kalkınmakta olan Çin gibi bazı devletlerin yükselişini temel alan bu teorilere göre; kapitalizmin dünya sistemi haline gelmesini sağlayan ve kökeni 15. yüzyıla götürülebilecek olan süreci Avrupa imparatorlukları ile sermaye sınıfının işbirliği şekillendirmiş ve 1800'lerin sonunda emperyalizme dönüşen bu süreç, 1945'te Soğuk Savaş'ın koşullarına uyum sağlayarak devam etmiştir. (Wallerstein, 2003: 214) Ancak I. ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin üstünlüğü, 1945 sonrası uluslararası sistem üzerinde etkili olmuş ve emperyalist güçler arasında yeni bir sıralama belirlemiştir. Böylece emperyalizm, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Bloğu'nun güçlü Avrupa devletleri önderliğinde ama Soğuk Savaş şartları altında yeni sistemin uluslararası örgütleri ve Batı Bloğu'nun kalkınma ve savaş politikaları tarafından yapılandırılmıştır. (Gilpin, 2011: 415)

Madgoff'a göre; bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin sermaye grupları, Avrupa sermaye grupları karşısında ciddi bir atak gerçekleştirmiştir. (2006: 202) Daha önce de bahsedildiği üzere sermayenin en önemli iki hareketinden birisi derinleşme veya tekelleşme diğeri ise yayılmadır. Avrupalı sermaye grupları, kendi pazarlarında tekelleşme sürecini tamamladıktan hemen sonra, kendi devletleri aracılığı ile yayılabilecekleri alanlara sermaye akışı gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ortaya çıkan yeni sanayi dalları, teknolojik ve teknik gelişmeler sayesinde, özellikle Avrupalı sermaye grupları, yabancı yatırımlar aracılığıyla kendilerinin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş bir küresel pazar yaratmışlardır. Küresel pazarları şekillendiren bu yatırımların öncülüğünü, bu yatırımların nerdeyse %90'ına sahip olan İngiltere, Fransa ve Almanya yapmıştır. (Madgoff, 2006: 203)

Fakat, 1800'lerin sonlarından başlayarak hızla gelişen Amerikan ekonomisi ve iki dünya savaşıyla Avrupa'da yaşanan yıkım nedeniyle sermaye üstünlüğü yavaş yavaş Amerika Birleşik Devletleri'nin eline geçmiştir. 1945'ten önce dünya çapındaki yabancı yatırımların sadece %6'lık bir kısmını elinde bulunduran Amerika Birleşik Devletleri, 1970'lere gelindiğinde yabancı yatırımların %54'lük bir kısmına sahip haldedir. (Madgoff, 2006: 204) Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası sistem üzerindeki gücünün sorgulanmaya başladığı 2001 yılında yabancı doğrudan yatırımların yaklaşık %21'ine, gelişmiş ülkelere yoğun ekonomik krizin yaşandığı 2007'de yaklaşık %17'sine ve 2018 itibarıyla yaklaşık %28'ine sahiptir.¹³ Savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası sürecinin de sorumluluğunu alması ile birlikte Amerika, 1945 sonrasında kurulan uluslararası siyasi iktisadi sistemin hegemonu konumuna gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde, ortak bir düşmanın varlığı Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupalı devletler arasında, işbirliğine dayalı şekilde emperyalizmin devamını sağlamıştır.

Bu noktada Amerikan hegemonyasına dayalı uluslararası siyasi iktisadi sistemin nasıl şekillendirdiğini anlatan, en bilindik teori, hegemonya anlayışına dayalı dünya sistem teorileridir. Dünya sistemleri teorileri, içinde bulunduğumuz uluslararası ilişkiler sistemini siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerin bütünü olarak görmektedir. Dünya düzeni belirleyen ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkilerin tümünün tarihi bir gelişim süreci içerisinde oluşturulduğunu ve bugün içinde bulunduğumuz koşulları hazırladığını öne sürmektedir.

Bu teorilerin içinde en sık başvurularlardan birisi olarak karşımıza Robert W. Cox'un, Gramsci'nin iç politika için kurguladığı fikirlerini uluslararası sisteme uyarladığı Dünya Düzenleri ve Hegemonya teorisi gelmektedir. Robert Cox'a göre, tarihte belli fiziksel koşullar, kurumlar ve fikirlerin bir araya gelerek oluşmasına katkıda bulundukları iktidar kümelenmeleri mevcuttur. (Cox, 1981: 136) Hegemonya olarak da adlandırılabilen bu iktidar kümelenmeleri ya da birikimleri, toplumlar bazında sosyal kuvvetlerin, devletler bazında devlet çeşitlerinin ve uluslararası seviyede dünya sistemlerinin oluşmasını sağlarlar.

Cox'a göre, tarihin akışı içerisinde bazı fiziksel koşullar, kurumlar ve fikirler ya da ideolojiler etrafında belli ortaklıklar oluşmuştur. (1981: 135) Örneğin, Sanayi Devrimi ile

¹³ İlgili veriler Dünya Bankası resmi sayfasından 14 Mayıs 2018'de, Dünya Bankası 'data' kısmından "Foreign Direct Investment, net outflows" seçeneği kullanılarak hesaplanmıştır. İlgili linke <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.CD.WD?locations=US-1W-CN> adresinden erişilebilir.

güçlenen ve sömürgecilik ile zenginleşen Britanya'daki kapitalist sınıf, Britanya'yı hem daha zengin ve güçlü yapmış hem de devlet aygıtını tamamen kontrol edememelerine rağmen devletin politikalarını destekleyerek gücünü pekiştirmişlerdir. (Cox, 1981: 140-141) Bu yüzden kapitalist sınıf ile krallık arasında karşılıklı çıkara dayalı bir ortaklık kurulmuştur. Britanya bu dönemde kurduğu dünya düzenini "serbest ticaret" ilkesi üzerine oturtmuş ve altın standardı, paranın, malların ve insanların serbest dolaşımı gibi değerleri dünya genelinde kabul görmüştür. (Cox, 1981: 140) Bu sayede Britanya hegemonyası Avrupalı güçler arasında dengeyi sağlayan bir güç olarak yükselmiştir. Aynı şekilde aristokrasinin gücünü başka şekilde kıramayacağını anlayan Fransa'daki burjuva sınıfı, aristokrasiyi saf dışı bırakmak için gereken devrimi, ürettikleri ulus-devlet ile yığınlara özgürlük, eşitlik ve kardeşlik etrafında şekillenen liberal ideolojiyi sunarak gerçekleştirmişlerdir. Yani; tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkan dünya düzenleri sosyal süreçler tarafından üretilmiştir.

Dolayısıyla bir dönemin mevcut dünya düzenini anlayabilmek için o dönemin fiziksel şartlarını ve kurumlarını hazırlayan tarihi döneme ve bu dönem içerisindeki kilit olaylara, bu düzenin kitlelerin de desteğini alarak devamını sağlayan ideolojiye de bakmak gerekmektedir. (Morton, 2007: 30) Hegemonya, doğru fiziksel şartların, doğru kurumlarla bulunduğu ve doğru fikirlerle temellendirildiği, sosyal kuvvetler, devlet şekilleri ve dünya düzenleri olmak üzere bu üç sosyal sürecin birbirini destekleyerek güçlendirdiği bir dönemin resmidir. Gramsci'ye göre, hegemonun gücünü korumak ve arttırmak için kullandığı iki araç mevcuttur. (1971: 238) Bunlar, zor ve rızadır. Ancak, "zor" tek başına hegemonyayı devam ettirebilecek kuvvete sahip değildir. Çünkü, hegemonyanın devamını sağlayan diğer devletlerin ve halkların desteğidir.

Eğer sadece zor yoluyla rıza sağlanmaya çalışılırsa değişik grupları bir arada tutan bağ kopar ve sistemi bir arada tutan ideoloji işlemez hale gelebilir. Ayrıca, hegemonyanın gücünün devamı sadece muhafazakar şekilde bu gücün harcı olan ideolojinin savunulmasıyla değil, bu ideolojinin farklı formlarla ve yaratıcı yöntemlerle tekrar tekrar üretmesiyle ve yaygınlaştırmasıyla mümkündür. (Bates, 1975: 351) Bu anlamda hegemonya yönetilenlerin, yönetici sınıfın ya da yönetenlerin popülerize edilmiş ya da evrenselleştirilmiş dünya görüşlerine destek vermek suretiyle oluşan rızalarından temellenen bir siyasi liderliktir. (Gramsci, 1971: 177-178)

Bates'e göre rıza, sistemin alt elemanları ve daha çok maddi şartları olarak nitelendirilen ekonomik rejimler ve uluslararası hukuk gibi yapıların işlemlerini sağlayan üst yapı sayesinde can bulmaktadır. (1975: 353) Bu üst yapının bir ayağını; devletlerden, devlet organlarından ve uluslararası örgütlerden oluşan siyasi toplum oluşturmaktadır. Diğer ayağını da sosyal, siyasi ve ekonomik bilincin oluşmasına katkıda bulunan bütün özel aktörleri ve yapıları kapsayan ulusal ve uluslararası sivil toplumlar oluşturmaktadır. Bu iki toplum birbiriyle özellikle günümüzde çıkar çatışması veya çıkar harmonisi bazında ilişki kurar. Siyasi toplum, devletlerin içindeki iktidar yapıları ile organik bir ilişkiye sahiptir. Aynı şekilde, sivil toplum içinde de hegemonyaya rıza sağlayacak gruplarla organik bir ilişki sürdürür. (Cox, 1996: 86)

Hegemonyanın yaşam bulduğu dünya düzeninin devamı için rıza çok önemlidir ve rızanın üretildiği yer sivil toplumdur. Ancak Gramsci'nin sivil toplum kavramı, klasik anlamda devlet ile halk arasındaki tampon bölge değildir. Sivil toplum, düşüncelerin görücüye çıktığı bir fikirler pazarıdır (a market place of ideas). (Bates, 1975: 353) Sivil toplum bütün özel aktörlerin moleküler bir şekilde sosyal ve siyasi bilincin oluşmasına katkıda bulundukları yerdir. Dolayısıyla bu alan aynı zamanda yönetenin dünya görüşünün yönetilene benimsetilerek ortak bilinç yaratıldığı alandır. Bu ortak bilinç yeniden üretilmeye devam edildiği müddetçe hegemonya da kendisini yeniden üretebilir ve kitleleri bir arada tutabilir. (Gilpin, 1981: 11-12)

Bunların ışığında bu başlık altındaki perspektifler, Amerikan hegemonyasını, hegemonyanın olgunlaştığı şartları ayırt ederek incelemektedirler. Uluslararası sistemde, Amerikan hegemonyasını hazırlayan tarihi ve sosyal şartlar; genel olarak 1) kapitalist ekonominin ve üretim tarzının evrenselleşmesi, 2) Westphalia ile başlayan ulus devletleşme sürecinin evrenselleşmesi ve 3) refah devleti kavramı ve daha sonra temsili demokrasi ile vücut bulan liberal demokrasilerin evrenselleşmesi olarak sıralanmaktadır. (Strange, 2007: 92)

Gill'e göre Amerikan hegemonyası, bütün bunların yaşanmaya başladığı I. Dünya Savaşı ile başlayan; ancak, kendisini II. Dünya Savaşı'nın sonunda gösteren bir iktidar kümelenmesinin ürünüdür. (1993: 247) Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri, 1945 sonrası dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dışında kaldığı uluslararası sistemin yegane gücü olarak ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında ve iki savaş arası

dönemde, içerideki hegemonyasını pekiştiren, demokrasi, eşitlik ve ilerleme üzerine kurulmuş, tüm eyaletleri birleştiren harcı bulan ve bu dönemde savaş için gerekli malzemeleri üreterek genişleyen bir ekonomi yaratan Amerika Birleşik Devletleri, 1945 sonrası uluslararası sistemin ekonomik, siyasi, sosyal ve askeri düzenleyicisi olmuştur. Bu bağlamda özgürlük, eşitlik, zenginleşme ve komünizmden korunma ilkeleri etrafında, bağımsızlığını yeni kazanmış sömürgelerin de hızla entegre olduğu bir sistem inşa etmiştir. Bu sistemin siyasi, güvenlik, ekonomik (ticaret ve para rejimlerini) ve sosyal ayaklarını da Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler aracılığı ile düzenlemiştir. (Woods, 2003: 92)

Sistemin hegemon aktörü olarak da yeni dünya düzeninin maddi yükünü üstlenmiş ve güvenlik gibi kamu mallarının sağlayıcısı olmuştur. Dünya barışının sağlanması, çatışmaların önlenmesi, yeni bağımsız olmuş devletlerin kalkındırılması, Avrupa'nın yeniden inşası gibi görevleri üstlenmiş ve aktörlerin rızasını kazanmıştır. Serbest piyasa ve ticareti destekleyerek sermaye sınıfının da desteğini kazanmış, bu sınıfın kalkınmasını sağlayan kapitalist ekonomik ilişkileri dünya geneline yaymış ve sömürgeciliği kaldırarak kapalı pazarları açık hale getirmiştir. (Gill, 2008: 60) Amerika Birleşik Devletleri, liberal demokratik devletlerden oluşan, kendisinin aştığı evrensel değerlere sahip evrensel bir sistem yaratmış ve diğer devletleri bu sisteme eklemlenmiştir.

Faulkner'a göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin 1945 sonrası yarattığı uluslararası siyasi sistemin en önemli özelliklerinden bir tanesi de kitlesel bir bolluk ve tüketim çağı başlatmasıdır. (2014: 331) Amerika Birleşik Devletleri'nde Henry Ford gibi iş adamlarının işgücünü ve fabrikaları ve dolayısıyla üretim tarzını yeniden organize etmeleri sonucu ortaya çıkan Fordizm, bu dönemde Batı Bloğu kalkınma politikaları sayesinde dünyanın geneline yayılmıştır. Bu çeşit üretim tarzı, büyük fabrikalarda, nihai ürünün merkezi olarak üretildiği ve üretim süreçlerinin hammaddeden satışa kadar tek bir şirket tarafından kontrol edildiği bir yapıda gerçekleştirilmektedir. Bu tarz bir üretimde, önemli olan birbirine benzer ürünlerin, genellikle benzer teknolojiler kullanılarak üretilmesi ve niteliğinden çok aynı işi defalarca gerçekleştiren ve çalıştığı üretim süreci ne ise onda uzmanlaşan, homojen bir işgücünün yaratılmasıdır. (Sarıöz Gökten, 2013: 155) Sadece gelişmiş ülkelerde değil önceki bölümde anlatıldığı üzere bu dönemde diğer devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan borçlanma yoluyla sanayi hamlelerini başlatan üçüncü dünya ülkelerine de yayılan bu üretim tarzı sayesinde, mallar daha fazla üretilmeye başlanmış, refah devletinin sağladığı

kazanımlarla ücretlerde meydana gelen yükselme ile çalışanların alım gücündeki artış sayesinde tüketim hızlanmıştır.

Fakat bu gelişmelere rağmen, yerli sanayinin yanı sıra emperyalist/kapitalist dünya düzeni ilişkileri de devam etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Batı bloğunun güçlü Avrupa ülkelerinde sermaye yoğunlaşırken kapitalist ilişkiler ağı sayesinde Batı Bloğu nüfuz ağı içerisinde üçüncü dünya ülkelerine yayılmıştır. Öyle ki 1970'lerin sonunda Brezilya ve Meksika gibi bazı ülkelerde imalat sanayinin yaklaşık %30 ile %40 arası yabancılara aittir ve devletlerde sanayi koruma politikalarının öncülüğünü de yine yabancı şirketler yapmaktadır. (van der Pijl, 2014: 193) Fakat, bu durum 1945 sonrasındaki yapısal krizlere kadar sorun teşkil etmemiştir.

Bu perspektiflere göre de 1980 yılında iktisadi sistemin içine girdiği ekonomik krizler özellikle Almanya ve Japonya gibi ülkelerden gelen rekabet ve baskının artmasıyla, birinci bölümde ayrıntılı şekilde incelendiği üzere yeni bir iktisadi düzenleme yapılmasını, Amerika Birleşik Devletleri açısından da gerekli kılmıştır. Graaf ve Apeldoorn'a göre, Amerika Birleşik Devletleri, kendi ekonomisi üzerindeki baskıları azaltmak ve liberalleştirme ve özelleştirme programları aracılığıyla Soğuk Savaş döneminde kısıtlanan sermaye akımlarının önünü açmak amacıyla neoliberalleştirme sürecini devreye sokmuştur. (2010: 408) Bu süreçle, sermaye grupları ve uluslararası örgütler aracılığı ile Amerikan hegemonyasıyla şekillendirilen ve 'neoliberalizm' olarak adlandırılan yeni bir döneme girilmiştir.

Ancak, aynı dönemde ekonomik krizler, Vietnam Savaşı sonucu içeride ve dışarıda ahlaki liderliğinin zedelenişi ve Almanya ve Japonya gibi rakiplerin ortaya çıkmasıyla birlikte Amerikan hegemonyasının sona ereceğine dair tartışmalar da başlamıştır. (Gill, 1993; van der Pijl, 2014: 199-229) Fakat, neoliberalizm yeni bir sistem olarak kendisini kanıtlamadan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmış ve Francis Fukuyama (1992) gibi yazarlar tarihin sona erdiğini iddia ederek Amerika Birleşik Devletleri'ni yegane süper güç olarak ilan etmişlerdir.

Van der Pijl'e (2014) göre, neoliberal politikalar, kapitalizmin yapısal krizlerine çözüm getirememiş aksine üretimin uluslararasılaşması ile devletler arasındaki kutuplaşmayı arttırdığı gibi gelişmiş ülke ekonomileri üzerinde de enflasyon, işsizlik ve

artan kaynak rekabeti gibi baskılar yaratmaya başlamıştır. Bu nedenle, özellikle 2000'lerle birlikte jeopolitik bölgeselleşme ve kutuplaşmada yoğunlaşmaya başlamıştır. Amerikan hegemonyasının içine girdiği düşüş dönemi de yapısal ekonomik krizlerin, gelişmiş ülkeleri daha fazla etkilemeye başlamasıyla ve devletlerarası rekabetin artmasıyla Amerikan hegemonyasının iktisadi dönüşümün yanı sıra 11 Eylül'le başlayan askeri bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. (Münkler, 2009: 252)

Hegemonyayı emperyalizmden ayıran en önemli özellik, zordan çok rıza üzerine hareket eden bir sistem kurmasıdır. (O'Keefe, 2018: 3-5) Amerika Birleşik Devletleri, Soğuk Savaş dönemi boyunca da örnekleri Latin Amerika ve Vietnam'da görülebilecek şekilde bir takım düzenleyici askeri müdahalelerde de bulunmuştur. Ancak, Amerikan hegemonyası içine girdiği krizlerden, meşruiyetini tekrar üreterek çıkmıştır. Fakat, 1990'ların sonunda Amerikan hegemonyasının aksayan ekonomik ayağının yanına bir de ciddi bir rıza ve meşruiyet sorunu yaşatan 11 Eylül Saldırıları ve sonrasında uluslararası terörizmle savaş döneminde yaşananlar eklenmiştir. (Kagarlitsky, 2007: 295) Bu durum Amerika'nın rıza üretim döngüsünde bir kırılma yaratmıştır.

Bu noktada, emperyalizm ve hegemonya kuramlarından hareket eden teorisyenler için Amerikan hegemonyası, ağır aksak bir emperyalizme dönüşmektedir. Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri güç kaybetse de inşa ettiği ilişkilerin ona sağladığı ekonomik, siyasi ve sosyal kazanımlar devam etmektedir. (Wallerstein, 2000: 101-102) Ancak, bu durum özellikle Çin gibi ülkelerin yükselmesiyle jeopolitik rekabeti ve gerginlikleri arttırmakta ve Amerika Birleşik Devletleri'nin sisteme olan müdahalesini sertleştirmekte; hatta savaş olasılığını arttırmaktadır. (Bello ve Javad, 2015) Özetlemek gerekirse bu başlık altındaki perspektifler, 1980'li yıllarda başlayan neoliberalizm veya ekonomik küreselleşme dönemini, kapitalizmin yapısından kaynaklanan krizler ve rekabet nedeniyle Amerikan hegemonyasını zayıflatan, Amerikan hegemonyasını emperyalizme dönüştüren ve dolayısıyla jeopolitik rekabeti ve çatışmaları arttıran bir evre olarak değerlendirmektedirler.

3.1.1.2 Ulus-ötesi sermaye sınıfı ve çok uluslu şirketler

Bu başlık altında değerlendirilecek yaklaşımlar, yukarıda emperyalizm ve hegemonya bağlamında anlatılan süreci; Amerikan hegemonyası, devletler ve sermaye sınıfı arasındaki ilişkiler üzerinden değerlendirilerek 1980 sonrasında yaşanan değişimler hakkında

farklı bir sonuca ulaşmışlardır. Bu çerçeve içerisine sokulabilecek yaklaşımlara göre; Amerikan hegemonyasının zayıflaması, neoliberal politikalar ve üretimdeki uluslararasılaşma; çok uluslu şirketlerin¹⁴ önderliğinde şekillenen yeni bir dönem başlatmıştır. Bu kısımda değinilecek çalışmalar, genellikle Marksizm'in sınıfsal analizlerine dayanırlar. Tarihsel materyalizm perspektifini takiben, modern kapitalist sistemin oluşumunu ve gelişimini; üretim araçlarının ve sermayenin sahipleri ile ve iktidar güçleri arasındaki toplumsal dönüşüm üzerinden açıklarlar.

'Para'nın sermayeye dönüşebilmesi için parayla meta alınması veya üretilmesi ve bu metanın satışından elde edilen ve artık değeri de içeren karın tekrar meta veya para olarak dönüşüme sokulması gerekmektedir. (Marx, 2015: 162) İşçilerin emek gücünden elde edilen artık değer ya da sermaye, dolaşım döngüsünde meta ve para arasında dönüşerek değerine değer katmakta ve büyümektedir. (Marx, 2015: 158) Dolayısıyla, sermayenin hareketi sınırsızdır ve zorunludur. Ancak sermaye sahipsiz bir nesne değildir. Çok basit anlamda, Marx'a göre sermaye sınıfı, üretim ve geçim araçlarının sahibidir. (Marx, 2015: 172) Yani, sermaye; meta-para-artık değer döngüsünü başlatan ve sürdüren sermaye sınıfına aittir ve sermaye sınıfının zenginliği ve bunun artışı, bahsi geçen döngüye bağlı olduğundan ancak bu döngü tekrar tekrar gerçekleştiğinde, sermaye sınıfının sermayesi değerini yitirmeden artmaktadır. Bu zorunluluk, kapitalizmin bir dünya sistemi olarak kendini yerleştirdiği dönemde, toplumsal üretim süreçlerinde yeni bir çağ başlatmıştır. (Marx, 2015: 172)

Bu yeni çağda, gerek birinci bölümde gerekse emperyalizm başlığı altında anlatıldığı üzere iki çeşit sermaye hareketi etkili olmuştur: 1) sermayenin tekelleşmesi veya derinleşmesi ve 2) sermayenin yayılması. Her ne kadar sömürgecilik ve emperyalizm döneminde sermaye, coğrafi olarak yayılma fırsatı bulsa da özellikle 1945'ten sonra sermaye genelde Batı Bloğu içerisinde derinleşme eğilimi göstermiştir. (Gilpin, 2011: 290-295) Bu durum savaş sonrasında özellikle Avrupa'daki devletlerin yeniden inşası ve kalkınma modelinin, milli sanayi ve devlet planlamasına dayalı olması ile ilgilidir.

Sermaye sınıfının ulus-ötesileşmesini temel alan yaklaşımlara göre; 1970'lerden başlayarak Bretton Woods sisteminin krizleriyle birlikte, sermaye; artan maliyet, ekonomik

¹⁴ Çok uluslu şirket, basit anlamda, iki veya ikiden fazla ülkede ekonomik birimi olan veya ekonomik birimlerini yöneten şirket demektir. (Gilpin, 2014: 283)

durgunluk ve sermayenin iç piyasalarda doygunluğa ulaşması gibi nedenlerle kendini yeniden şekillendirme ihtiyacı içerisine girmiştir. Neoliberal sertbeşleme politikaları neticesinde, sermayenin dolaşımı önündeki engellerin büyük bir kısmı ortadan kalkmış ve Soğuk Savaş dönemi boyunca ulus-devletlerin sınırları içerisinde ve gelişmiş devletlerin arasında hareket eden sermayenin, üçüncü dünya ülkelerine yayılmasını kolaylaştırmıştır. Yani neoliberalizm; sermaye sınıfının büyümesi ve onların çıkarları ile bağlantılı bir sürecin sonucudur. (Graaf ve Appeldoorn, 2010: 408) Neoliberalizm, gelişmiş devletlerin içerisinde tekelleşen ve/ya derinleşen sermayenin dünyanın geri kalanına yayılmasının önünü açmıştır.

Bu noktada ilgili teoriler, Neoliberal politikaların getirdiği iki dönüşümün, sermayenin dünya genelinde dolaşımını kolaylaştırdığını iddia etmektedir. Bunlardan ilki, sanayi sermayesinde meydana gelen dönüşümdür. Büyük fabrikalarda ve genellikle tek devletin sınırları içerisinde gerçekleşen ve bir ürünün tamamını üretmeye yönelik Fordist üretim modundan, küresel değer zincirleri bağlamında birinci bölümde detaylı şekilde anlatıldığı üzere post-Fordist veya uluslararası üretime geçilmiştir. (Gill, 1993: 90) Bu durum devletler arasında yeni bir uluslararası iş bölümü doğurmuştur. Yeni uluslararası iş bölümünde, üretimin büyük bir kısmı kalkınmakta olan ülkelerde gerçekleştirilmeye başlanmış; ancak, üretim ve üretim süreçleri üzerindeki kontrol, merkezleri gelişmiş ülkelerde bulunan birkaç büyük çok uluslu şirket tarafından sağlanmaya başlamıştır. (Sabel, 1994: 102) Buna karşılık gelişmiş ülkelerde, hizmet sektörü büyümeye başlamış ve araştırma-geliştirme faaliyetleri dahilinde ileri teknolojik üretim, markalaşma ve mallarda özelleşmeye gidilmiştir. Yani, üretimde yer alan sanayi sermayesinin bir kısmı, gelişmekte olan devletlere yatırım olarak aktarılmıştır. Gill'e göre bu dönemde; ulus-ötesi yatırımlardaki artış, küresel ticaretteki artıştan daha fazla olmuştur. (1993: 90) Aynı zamanda, üretimin uluslararasılaşması, yeni üretim döngüsünün parçası olan gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerdeki sermaye grupları arasında da bağlantı sağlamıştır. (Gill, 1993: 91) Dolayısıyla, bu iki sermaye grubunun başarısını da yeni üretim modunun yarattığı sermaye döngüsünün başarısına bağlamıştır.

Ulus-ötesi sermaye sınıfını temel alan yaklaşımlara göre; Neoliberalizmin sermaye sınıfı anlamında getirdiği ikinci büyük dönüşüm de finans sermayesi alanında olmuştur. Finansal liberalleşme ile birlikte büyük finans kuruluşları ortaya çıkmıştır. Finans sermayesi olarak da adlandırılan bu sermaye grubu, küresel ölçekte çok uluslu şirketleri finanse ederek yatırımların artmasına ve yayılmasına vesile olmuştur (Morton, 2007). Robinson'a (2001)

göre; neoliberal politikalar sonucunda ticarete ve finasta yaşanan serbestleşme, devletlerin ekonomi alanına müdahalelerinin kısıtlanması ve yabancı yatırım odaklı kalkınma politikalarının izlenmeye başlamasıyla birlikte sermayenin uluslararasılaşması da yeni bir sürece girmiş ve ulus-ötesi bir sermaye sınıfı oluşturmuştur.

Fakat, 1970 sonrasında yaşanan bu dönüşümün açıklanması için her ne kadar sınıf analizinden yararlanmaya çalışılsa da tam olarak sermaye sınıfının ne olduğu, kimlerin sermaye sınıfında yer aldığı ve küresel ekonomiyi kimin yönlendirdiği hususunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Örneğin, Cox' göre; yeni oluşan bu sınıf küresel bir yönetici sınıftır ve büyük şirketlerin yöneticileri, büyük kamu sanayi kuruluşları, bu kuruluşları yönetenler ve yerel ölçekte uluslararası sisteme dahil olan kapitalistlerden oluşmaktadır. (1981: 147) Robinson'a göre ise ulus-ötesi sermaye sınıfı, üretim ve sermayenin ulus-ötesileşmesi ile birlikte fraksiyonlara ayrılmıştır. (Robinson, 2001: 35-37) Dolayısıyla, tek bir sınıftan oluşmamaktadır. Çok uluslu şirketlerin ve özel finans kurumlarının başı çektiği bu fraksiyonlar, ulus-ötesi sermaye gruplarının, ulusal kapitalist sınıflarla yaptıkları ortaklıklara dayanmaktadır. Bu sınıfın ulus-ötesi yapısı, pazarların entegrasyonu, üretim ve finansın uluslararasılaşması nedeniyle ulus-ötesi nitelik kazanarak sermaye gruplarının yönettiği bir sisteme dönüşmüştür.

Gill, sermaye sınıfının bu gruplarının yanı sıra Dünya Bankası ve IMF gibi örgütlerin neoliberal politikaların benimsenmesindeki rolüne dikkat çekmiştir. (1993: 94) Gill'e göre, ulus-ötesi sermaye sınıfının oluşum sürecinde, devletlerin iktisadi alanda karar alma güçleri azalmış ve uluslararası kuruluşların karar alma güçleri artmıştır. (1993: 95) Dolayısıyla, uluslararası siyasi-iktisadi politikaların yönlendirilmesi de giderek daha uluslararası hale gelmiştir. Bu durumda, ulus-ötesi sermaye sınıfının yürütücü ayağı içerisinde uluslararası kuruluşların etkisi ve sermaye sınıfı ile olan bağlantısı da değerlendirilmelidir.

Bu örneklerden de görülebileceği üzere klasik anlamda yeni sermaye sınıfının sınıflandırılması değişik şekillerde yapıldığı gibi ilişkilerin giriftliği nedeniyle tam olarak sınıfsal yapıdan bahsetmek de zorlaşmıştır. Ancak yapılan bütün sınıflandırmalar da ortak olan fikir, sınıfsal hiyerarşinin tepesinde çok uluslu şirketlerin olduğu yönündedir. Dolayısıyla, küresel ekonomiden ve ulus-ötesi sermaye sınıfından bahsederken de ana analiz öznesi "çok uluslu şirketler" olmaktadır. Bu nedenle küresel ekonomi olarak adlandırılan bu dönemi ete kemiğe büründüren aktörler, çok uluslu şirketler gibi gözükmemektedir.

Çok uluslu şirketlere duyulan ilginin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, dünya ekonomisinde yarattıkları bütünleşmedir. (Gilpin, 2011: 284) Bu bütünleşme süreci yeni olmamakla birlikte, günümüzde küresel olarak adlandırdığımız ekonominin ortaya çıktığı haliyle yeni bir süreçtir. (Radice, 2012: 512) Birinci bölümde ayrıntılı şekilde anlatıldığı üzere küresel bir dünyada yaşadığımız hissini yaratan en önemli hususlar, küresel değer zincirleri bağlamında üretimin birden fazla ülkede gerçekleştirilmesi, dolayısıyla malların nerede üretildiğinden çok hangi marka veya şirket tarafından üretildiğinin ön plana çıkmasıdır. Eskiden nihai bir ürün için ürünün üretildiği ülke yani milli menşei akla gelirken şimdi marka değeri ve imajı akla gelmektedir. Aynı zamanda, üretilen pek çok ürün, dünyanın pek çok ülkesinde değişik tüketici gruplarıyla buluşmaktadır. Bunun yanı sıra, çok uluslu şirketlerin üretim pratikleri, kalkınmakta olan ve gelişmiş ülkeleri, bu ülkelerdeki işçileri, üreticileri ve tedarikçileri de bir araya getiren bir yapı arz etmektedir. Bu yapı sadece iktisadi elemanları bir araya getirmekle kalmamakta; yerel yöneticileri, bürokratları, devlet yöneticilerini ve uluslararası kurumların bürokratlarını da bir araya getiren karmaşık bir yapı doğurmaktadır. (Sklair, 2002: 145) Burada sözü geçen yapı aslında küresel değer zincirleri ile oluşturulan bileşik üretim tarzıdır. Serfati'ye göre; çok uluslu şirketler, "gizli anlaşmalar ve rekabet karışımıyla küresel bir ağ oluşturarak, meta zincirlerini şekillendirir ve dünya değer üretimiyle ticaretin önemli bir kısmını kontrol eder" olmuşlardır. (2014: 147) Üretimin uluslararasılaşması ve değer zincirleri ile taşeronlaşması sonucunda, alt tedarikçi ve üretici firmalar üzerindeki baskı artmış ve sermaye ve emek arasındaki güç-değer bölüşümü daha dengesiz ve eşitsiz bir hal almıştır.

Çok uluslu şirketlere duyulan ilginin ikinci nedeni; çok uluslu şirketlerin mali büyüklükleridir. Kamu ve özel şirketler olarak ikiye ayrılan çok uluslu şirketler bugün pek çok kalkınmakta olan ülkeden daha fazla gelir elde etmektedirler. Her yıl çok uluslu şirketler arasında sıralamaları açıklayan ve bu alanda prestijli bir yere sahip olan Fortune'a göre 2020 yılında dünyadaki en büyük ve başarılı 500 çok uluslu şirket, toplam 33.3 trilyon dolar gelir üretmiş ve 2.1 trilyon dolar kar etmiştir.¹⁵ İlgili şirketler dünya genelinde 69.9 milyon işçi istihdam etmekte ve 32 farklı ülkede temsilcilikleri bulunmaktadır.

Fortune'a benzer şekilde iş dünyası analizlerinde bulunan Forbes'un, Küresel 2000 (2018) raporuna göre, dünyanın en başarılı 2000 şirketi arasında 60 ülkeden çeşitli çok uluslu

¹⁵ <http://fortune.com/global500/>

kamu şirketleri bulunmaktadır. Bu şirketlerin 2017 yılındaki toplam satış rakamı 39.1 trilyon, yıllık karları 3.2 trilyon ve piyasa değerleri 56.8 trilyon dolardır.¹⁶ Bu şirketler toplam kar oranlarını, bir önceki yıla göre %28 arttırmışlardır. Listedeki 2000 şirketin %30'u; yani, 560 tanesi Amerikan menşeli şirketlerdir. Sayısı her yıl artmakla birlikte Çin ve Hong Kong menşeli şirketlerin sayısı 291'dir. Bu bağlamda çok uluslu şirket denilince akla Amerika Birleşik Devletleri'nin gelmesi ve yukarıda bahsedilen çalışmalarda da ulus-ötesi sermaye sınıfının genellikle Amerikan hegemonyasının uzantısı olarak görülmesinin nedeni de netleşmektedir.

İlgili rakamlar devletlerin gelirleri ile karşılaştırıldığında, neden çok uluslu şirketlere bu derece önem atfedildiği daha iyi anlaşılmaktadır. Dünya Bankası 2020 rakamlarına göre Dünya Bankası'na üye 164 devletin toplam gayri safi milli hasılası (GSMH), 84.7 trilyon dolardır.¹⁷ Şirketlerin yukarıda bahsedilen ciro rakamları, Dünya Bankası sınıflandırmasına göre ağır borç yükü altında olan 40 ülkenin 32'sinin 2020 yılındaki gayri safi milli hasıllarından fazladır. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere listede birinci ve ikinci sırada yer alan Walmart'ın ve State Grid'in 2020 yılındaki toplam gelirleri, Türkiye'nin 2020 yılındaki toplam GSMH'sinden fazladır. 2020 yılında iki şirketin toplam geliri yaklaşık 931 milyar dolarken, Türkiye'nin GSMH'si 720 milyar doların biraz üzerindedir¹⁸.

Çizelge 3.1. Fortune Global 500 (2021): En Yüksek Gelire Sahip İlk 10 Çok Uluslu Şirket¹⁹

Şirketler	Gelirleri (dolar)
1. Walmart	523,964 milyar
2. Sinopec Group	407,009 milyar
3. State Grid	383,906 milyar
4. China National Petroleum	379,130 milyar
5. Royal Dutch Shell	352,106 milyar

¹⁶ <https://www.forbes.com/global2000/#5dd7992e335d> 6 Haziran 2018.

¹⁷ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.

¹⁸ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR-1W>.

¹⁹ Fortune <http://fortune.com/global500/>

Çizelge 3.1. (devam) Fortune Global 500 (2021): En Yüksek Gelire Sahip İlk 10 Çok Uluslu Şirket²⁰

6. Saudi Aramco	329,754 milyar
7. Volkswagen	282,760 milyar
8. BP	282,616 milyar
9. Amazon	280,522 milyar
10. Toyota Motor	275,288 milyar

Çok uluslu şirketlerin pek çok devletten daha fazla gelir elde etmesinin yanı sıra bu şirketlerin iktisadi güçlerindeki artış, ulus-ötesi sermaye sınıfı çalışmalarında zenginliğin birkaç şirketin elinde toplanması ile de ilişkilendirilmiştir. Bu analizler genellikle finans sermaye alanında yoğunlaşmıştır. Serfati'ye göre 1945-1970 arasındaki dönemde dünya gelir eşitsizliği azalmıştır. (2014: 148) Ancak sermayenin serbestleştiği ve kuralılaşmadığı 1970'den sonra gelir eşitsizliğinde ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Finansal mal varlıkları 1 trilyon doların üzerinde olan bireyler dünya finansal servetinin neredeyse dörtte üçüne sahiptirler (Sarfati, 2014: 150) ve bu servetin büyük bir kısmını ellerinde bulunduran çok uluslu şirketlerin zenginlikleri özellikle gelişmiş ülkelerin toplam gelirlerinin yaklaşık %30'u ile %40'ına yakın bir rakama denk gelmektedir. (Sarfati, 2014: 158)

Carroll'a (2014) göre; çok uluslu şirketlerin güçleri ile bireylerin servetleri arasında kurulan ilişki sadece buradaki rakamlardan ibaret değildir. 1970'lerde şirketlerin borsaya açılması ve hisse senetlerinin büyük bir kısmının yukarıda sözü geçen zengin bireylerin elinde toplanması ile birlikte sermaye sınıfı içerisinde yöneticilerin veya CEO'ların da dahil olduğu ortak bir dünya görüşü yaratmıştır. (Carroll, 2014: 172) Daha çok kar ve yayılmaya dayalı bu ortak görüş, farklı farklı şekillerde açıklanmakla birlikte yeni bir küresel yönetim düzeni oluşturmuştur. Bu yönetim düzeni, çok uluslu finans ve sanayi şirketlerini, yerel veya ulusal üretim şirketlerini ve değer zincirlerinin parçası olarak kalkınmaya çalışan devletlerin karar alıcılarını bir araya getirmiştir. (Carroll, 2014: 173)

²⁰ Fortune <http://fortune.com/global500/>

Yeni oluşan bu küresel yönetici sınıfı ile ilgili pek çok analiz mevcuttur. Dumenil ve Levy'e göre; neoliberalizm kapitalizmin toplumsal ilişkileri düzenleyen en son formudur ve bu formun örgütçü sosyal sınıfı; yani sisteme hayat veren, işleten ve yöneten sınıfı, özel şirketlerin yöneticileridir. (2015: 25) Sermaye sınıfı yani sermayenin asıl sahipleri, katmanlı sınıf yapısının en üst tabakasını oluştururken, iktisadi alana yön veren kararlar en üst tabakanın hemen altında yer alan çok uluslu şirketlerin yöneticileri tarafından verilmektedir. Yönetimsel kapitalizm olarak da adlandırılan bu yönetim süreci, sadece alım-satım olgularına karar vermemekte; aynı zamanda, kapitalizmi dönüştürerek ve eski kapitalist yapıları değiştirmeye çalışarak ilgili üretim, tüketim ve alım-satım süreçlerini bir düşünme ve yaşama biçimi haline getirmektedir. (Dumenil ve Levy, 2015: 30) Böylece, ilgili ekonomik ilişkiler, toplumsal yaşam ve ilişki biçimi haline gelmektedir. Bu durum kapitalizmi sürekli besleyen ve kendi kendini yenilenmesini sağlayan bir süreç yaratmaktadır. Dolayısıyla, halk sınıflarının ve devlet yöneticilerinin de iktisadi ve siyasi güçleri azalmakta özellikle muhafazakâr devlet güçleri ve yeni yönetici sınıf arasındaki işbirliği arttıkça eşitsizlik ve sömürüye dayalı düzen daha da yayılmaktadır.

Bu konuda derin bir analiz yapan Standing'e göre; yukarıda bahsedilen yönetim süreci, aynı zamanda "işçi sınıfı" içerisinde "tehlikeli" olarak nitelendirilebilecek bir sınıfın da doğmasına neden olmuştur. (2011: 18) Küreselleşmenin çocuğu olarak nitelendirdiği ve Prekarya olarak adlandırdığı bu yeni sınıf, sermaye sahibi büyük şirketlerde çalışan beyaz yakalı işçilerden oluşmaktadır. Şirket mantığı içerisinde hareket eden bu gruplar, başarılarını ve kazançlarındaki oranı kendi başarılarına ve çalışmalarına bağlamakta, dolayısıyla patron ve işi arasında var olan mücadeleden veya zıtlıktan da uzaklaşmaktadırlar. (Standing, 2011: 30) Bu sınıflar, küreselleşme ile gelen yeni sömürü düzenini farklı yorumladıkları için şirketleri yönetirken aldıkları kararlar da sömürü, eşitlik gibi kaygılardan uzaklaşmakta daha çok başarı, rekabet ve kar üzerine kurulu olmaktadır. Dolayısıyla, bu sınıf yukarıda bahsettiğimiz şirket kültürünün yaygınlaşmasında; kar, rekabet ve başarı odaklı ama eşitlik ve dayanışma ilkelerinden uzak yeni küresel düzenin yayılmasında ve ayakta kalmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Standing, özellikle 2000'den yıllardan sonra bu grubun aldığı kararlar ve kurdukları işbirlikleri, sistemin dönüşümü üzerinde önemli rol oynadığını iddia etmektedir.

Sermaye sınıfının nasıl dönüştüğü ve dolayısıyla uluslararası sistemi nasıl etkilediği hususunda alanı etkileyen en önemli çalışmalardan bir tanesi, Hardt ve Negri'nin 1980

sonrası döneme dair görüşleridir. Hardt ve Negri'ye göre; siyasi iktisadi ilişkileri şekillendiren kapitalist dünya düzeni hiyerarşisinin en üst basamağında, küresel güç kullanımı üzerinde hegemonyaya sahip Amerika Birleşik Devletleri bulunmaktadır. (2001: 309) Amerika Birleşik Devletleri'nin altında, diğer gelişmiş ve güçlü devletlerden oluşan ve küresele siyasete yön veren G7 gibi ülkeler toplulukları yer almaktadır. Bu katmanın hemen altında dünya çapında nüfuz alanına sahip çok uluslu şirketler vardır. Bu katman, dünya piyasası sayesinde sermaye, teknoloji, bilgi ve insan akışı aracılığıyla oluşturulmuş ilişkilerle birbirine bağlanmış, çok uluslu şirket ağlarından meydana gelmektedir. (Hardt ve Negri, 2001: 310) En alt katmanda da halkın çıkarlarını nispeten koruyan bazı uluslararası örgütler ve ulus-ötesi sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır.

1945 sonrası ABD hegemonyası sürecinde, özellikle kalkınma politikaları sayesinde ekonomide modernleşme olarak adlandırılabilen bir sanayileşme süreci yaratılmıştır. süreçte, Amerika Birleşik Devletleri hegemon olarak sermaye sınıfı ve çok uluslu şirketler için gerekli siyasi iktisadi koşulları oluşturmuş, sistemin ve kamu mallarının güvenliğini sağlamıştır. Buna karşılık çok uluslu şirketlerden oluşan ve yukarıda bahsedilen katman, Amerika Birleşik Devletleri'nin tepesinde olduğu güç yapısının devamlılığını sağlamış ve Amerikan hegemonyasını güçlendirmiştir. (Hardt ve Negri, 2001: 310) Dolayısıyla, hiyerarşi piramidinin tepesinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri ile bu piramidin hemen alt katmanında yer alan çok uluslu şirketler arasında birbirini var etme ve gücünü artırma anlamında yakın bir ilişki mevcuttur.

Ancak bu güç formasyonu, 1980'lerden sonra değişikliğe uğramıştır. Özellikle üretim süreçlerinde küresel değer zincirleri aracılığıyla meydana gelen uluslararasılaşma ve gayri resmîleşme nedeniyle çok uluslu şirketler ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki çıkar ayrımları daha da artmıştır. Bunun sonucu olarak sermaye ve devlet arasında her daim var olan ama konjonktürel olarak kontrol edilebilir çatışmayı da sertleştirmiştir. 18. ve 19. yüzyılda, devlet ve sermaye arasındaki ilişkide, sermaye genellikle büyük imparatorlukların adına ve çıkarına hizmet eden gruplar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sermaye büyük ölçüde imparatorlukların egemenliği ve otoritesi altında hareket etmiştir. (Hardt ve Negri, 2001: 305) Ancak bu ilişki, 19. ve 20. yüzyılda değişikliğe uğramış, emperyalizm başlığında altında bahsedildiği üzere sermayenin tekelleşmesi, ekonomileri tehdit etmeye başladığında, sermaye yayılma eğilimine geçmiştir. İmparatorluklar ve daha sonra gelişmiş devletler sermayenin dışarıya akışını, çeşitli müdahaleler ve kanunlar aracılığı ile kısıtlamaya

çalışmıştır. (Hardt ve Negri, 2001: 306) Özellikle 1945 ve 1970 arasındaki süreçte, devletler halkın çıkarı ve kamu yararı ile şirketlerin bireysel çıkarlarını dengelemeye çalışmışlardır.

1970 sonrasında neoliberalizmle birlikte yaşanan dönüşüm sonucunda, bu ilişki üçüncü bir safhaya geçiş yapmıştır. Hardt ve Negri'ye göre; bu yeni dönemde çok uluslu şirketler devletlerin yetki alanını ve otoritesini aşmıştır. (2001: 306) Devletin siyasi alanda azalan otoritesi, ekonomik alana aktarılmıştır. Bugün önemli olan, ticaret dengesi ve kur değeri gibi ekonomik faktörlerdir. Bu nedenle de devletler ve siyaset artık ulus-ötesi bir yönetim sistemine entegre edilmiştir. Artık pek çok merkezden yönetilen ve tek bir merkezi olmayan bir dünya düzeni mevcuttur ve bu dünya düzeninin kurallarını ve işbirliği yapılarını belirleyen en önemli unsurlardan bir tanesi; uluslararası üretim ve piyasa entegrasyonudur.

Bu yeni bir küresel toplumun oluşmasının yolunu açmaktadır. Devletlerin, siyasi güçlerindeki delegasyon ve dünya piyasa düzeninin yaratılmasıyla birlikte yeni küresel toplum, sermayenin altında yer alan bir yapı haline gelmektedir. Dolayısıyla, Hardt ve Negri'ye göre; devletlerin yeniden eski güçlerini kazanmalarını beklemek bir hatadır. (2001: 336) Çünkü, devletlerin siyasi güçlerinden ekonomiye yapılan delegasyon farklı teknik alanları kapsayan, gerek bölgesel işbirlikleri gerek uluslararası örgütleri de içerecek değişik düzenleyici merkezler yaratarak, sermaye ve devlet arasındaki çatışmayı ve dünya düzenin yapısını, sermaye lehinde yeniden düzenlemiştir. (2001: 336) Bu nedenle, 1970'den sonra yaşanan sürecin, yapısal ve geri döndürülemez bir süreç olduğunu iddia etmektedirler.

Her ne kadar Hardt ve Negri'nin burada derlenen düşünceleri eleştirilse de genellikle bu dönemi çok uluslu şirketler ve sermaye sınıfı üzerinden değerlendiren çalışmaların birçoğu aynı görüşleri paylaşmaktadır. Bu ortak görüşe göre; 1970 sonrasında yaşanan dönüşüm, sermayeyi tamamen uluslararasılaştırarak, ulus-ötesi sermaye sınıfını güçlendirmiştir. Bu dönem geri çevrilemez bir yeniden düzenleme getirerek, devletlerin siyasi güçlerinin bir kısmını ulus-ötesi sermaye grubuna aktarmış ve sadece kamu yararı ve halk çıkarı değil milli çıkarlarla sermayenin çıkarlarının dengelemesi hususunda da devlet ve sermaye arasında giderilemeyecek bir uçurum yaratmıştır.²¹ Bu uçurumun yaratılmasında

²¹ Bu uçurum, Dumenil ve Levy (2015) ve Carroll (2014) gibi bazı teorisyenlere göre; bu süreç tersine çevrilebilir bir süreçtir; ancak, ezilen halk sınıfları arasında ciddi bir dayanışma ve planlı bir müdahale gerektirmektedir. Dumenil ve Levy'e (2015) göre halk sınıfları, neoliberalizme son noktayı koymak için büyük bir yol ayrımındadırlar ve ivedilikle harekete geçmelidirler.

ve ulus-ötesi sermaye sınıfının oluşmasında önemli etkiye sahip ana unsurlardan bir tanesi de üretimin uluslararasılaşması olmuştur.

3.1.1.3. Azgelişmişlik ve eşitsiz gelişme

Azgelişmişlik, eşitsiz gelişme ve bağımlılık kavramları üzerine yapılan tartışmalar, aynı zamanda yukarıda bahsedilen teorilerin ve perspektiflerin de kapsadığı bir alandır. Burada ayrı bir başlık altında yer verilmesinin nedeni; uluslararası ticaret ve küresel üretim ilişkileri bağlamında, hegemonya ve emperyalizm gibi uluslararası siyasi iktisadi sistemin liderliği ve kontrolü üzerine yapılan tartışmaların aksine, kalkınmakta olan ülkelerin azgelişmişliği hususununu merkeze taşımalarıdır. Dolayısıyla, küresel değer zincirlerinin çözüm olacağı iddia edilen, azgelişmişlik ve sermaye sıkıntısı hususlarında uluslararası sistemin analiz edilmesi için bu yaklaşımların ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

Azgelişmişlik kavramı alanda direkt olarak tanımlanan bir kavram değildir. Ancak kalkınma alanında, genellikle gelir seviyesi düşük, ekonomileri çoğunlukla tarıma ve/ya düşük teknoloji gerektiren sanayilere sahip ülkeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Azgelişmişlik kavramı, adından da anlaşılacağı üzere gelişmiş ülkelere kıyasla daha az gelişmiş ülkeler için "kalkınma açığına" gönderme yaparak bir kıyasla oluşturmaktadır. Daha çok 1945'ten sonra çalışılmaya başlanan azgelişmişlik hususu, kalkınma çalışmaları bağlamında, gelişmiş kapitalist ülkeleri kıstas alarak yapılmıştır. (Roxborough, 1979: 13) Dolayısıyla, ana çalışma alanı Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın gelişmiş ülkeleriyle, az gelişmiş olarak nitelendirilen özellikle eski sömürge ülkeleri arasında neden siyasi ve ekonomik gelişmişlik yönünden bir fark bulunduğu. Soğuk Savaş dönemi boyunca yeni bağımsız olmuş devletler ilgi alanıyken Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Komünist Blok ülkelerinin de uluslararası sisteme entegre olması ile birlikte çalışma alanı da genişlemiştir.

Birinci bölümde detaylı şekilde aktarıldığı üzere 1945 sonrasında kurulan uluslararası sistemin amaçlarından bir tanesi, üçüncü dünya ülkelerinin; yani, yukarıda bahsettiğimiz özelliklere sahip az gelişmiş ülkelerin fakirlik problemini çözmek ve bu devletlerle gelişmiş devletler arasında bulunan kalkınma açığını kapatmaktır. Bu nedenle, bu dönemde kalkınma açığı bir modernleşme problemi olarak değerlendirilmiş ve devletlerin içsel ve toplumsal özellikleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. (Gilpin, 2011: 322) Buradan

hareketle önerilen reçeteler ve izlenen kalkınma politikaları da ekonomilerin kapitalist ekonomik değerlere göre yeniden düzenlenerek modernleştirilmesi ve sanayileşmeye ağırlık verilmesi gibi aşamalardan oluşmaktaydı. Modernleşmeye dayalı kalkınma politikaları temelde, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalayabilmek için gelişmiş ülkelerin geçtiği aşamaları takip etmesi gerektiğini (Rostow, 1960: 179) iddia etmektedir. Böylece azgelişmiş ülkeler, ticaret, yatırım ve teknoloji akışına dayanan dünya ekonomisinin bir parçası olacak ve kalkınma açıklarını da kapatacaklardır.

Ancak bu görüşler özellikle 1970'lerde Bretton Woods sistemi krize girdiğinde ve azgelişmiş ülkelerin kalkınma açığı konusunda çok yol kat etmediği ortaya çıktığında ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu anlamdaki eleştirel görüşlerin ilki azgelişmişlik ve bağımlılık ekolü; ikinci ise eşitsiz değişimi temel alan dünya sistemleri teorileridir. Bu yaklaşımlarda, kalkınmakta olan ülkelerin uluslararası sisteme her halükârda entegre olacağı hususlarında hem fikirdir. (Gilpin, 2011: 322) Ancak, bu sürecin beklendiği gibi kalkınma açığını kapatacak bir süreç olmadığını iddia etmektedirler.

Azgelişmişlik ve bağımlılık ekolünün çalışmaları, 1960'lardan sonra ağırlık kazanmıştır. Bu ekol genel olarak azgelişmiş ülkelerle, gelişmiş ülkeler arasındaki "gelişme açığını" sistemsal nedenlere bağlamış ve ekolün ilk çalışmaları adı geçen ülkeler arasındaki eşitsiz değişime ve gelişime; yani, ticarete odaklanmıştır. Bu alanın önderlerinden olan Andre Gunter Frank'e (1975) göre; azgelişmişlik veya gelişme açığı, bazı devletlerin diğer devletlerden daha önce gelişmesi ve uluslararası liberal sisteme entegre olmasıyla ilgili değildir. Kalkınma açığını yaratan durum, ekonomik zenginliğin eşitsiz dağılımı ve gelişmiş ülkelerin azgelişmiş devletlerin ekonomileri üzerindeki kontrol gücüdür. Sömürgeleşme ve emperyalizm döneminde, sömürgeci imparatorluklar, sömürge devletlerinin ekonomik yapılarını kendi ihtiyacına göre şekillendirmiştir. Bu nedenle, sömürge devletlerinin yetiştirdikleri ve ürettikleri ürünler, işgücü yapısı gibi iktisadi politikaları da sömürgeci ve emperyalist devletlerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Bu devletlerden de genellikle tarım, hammadde ve doğal kaynaklara dayalı ürünlere ihtiyaç duyan imparatorluklar bu devletlerin sanayilerini sadece kendileri için gerekli olduğu kadar geliştirmişlerdir. Sömürülen devletlerde yaratılan sermaye birikimi de siyasi-iktisadi bağlar aracılığı ile sömüren devletlere aktarılmıştır. (Frank, 1975: 23) Aynı durum direkt sömürgeleştirilmese de Osmanlı İmparatorluğu ve Çin gibi devletlerde de imtiyaz anlaşmaları ve borçlandırma aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

1945'ten sonra kurulan sistemde bu devletlerin büyük bir kısmı bağımsızlığını kazansa da daha önce oluşturulan bu iktisadi yapıyı değiştirmeleri çok mümkün olmamıştır. Çünkü, hammadde, doğal kaynaklar ve tarım ürünlerine dayalı bir ekonominin, sanayileşmesi çok zor ve maliyetli olduğu gibi bu ülkelerin dış ticaret anlamında temel pazarlarını oluşturan gelişmiş ülkelerde, bu ülkelere sadece bu ürünleri temin etmektedir. (Frank, 1975: 42) Bu durum, kalkınmaya çalışan ülkelerle temel pazarlarını oluşturan ülkeler arasında siyasi ve iktisadi bir bağımlılık yaratmaktadır. Bu bağımlılık kırılmadığı müddetçe de gelişme açığının kapanması ve azgelişmiş ülkelerin uluslararası siyasi iktisadi sistemde söz sahibi olması mümkün gözükmemektedir.

Yine bu perspektiften hareket eden Prebisch de serbest ticaret, uluslararası entegrasyon ve serbest piyasalara dayalı bir uluslararası siyasi iktisadi yapı içerisinde, karşılaştırmalı üstünlük yasasından hareket eden ticari bir anlayışla azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında yapılacak ticaretin, eşitsiz bir değişim doğuracağını iddia etmiştir. (1980: 47) Karşılaştırmalı üstünlük yasasına göre en az maliyet ve en yüksek verimle ürettikleri ürünlerin ticaretini yapan iki devlet de bu ticaretten karlı çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu ilkeyle gerçekleştirilecek uluslararası serbest ticaret de herkesin kazanacağı bir ekonomik pratik doğuracaktır. Fakat, burada gözden kaçırılan, değiş tokuş edilen ürünlerin getirdiği kar ve niteliğidir. Prebisch'e göre, bir ülkeye muz satıp gelişmiş sanayi ve teknolojik ürünler alan bir ülkenin, gelişme açığını kapatacak sermayeyi bu yolla elde etmesi neredeyse imkansızdır; çünkü, muzun piyasa fiyatı, sanayi ürünlerinden düşük olduğu gibi üretim süreci açısından verimliliği doğa koşullarına bağımlıdır. (1980: 54) Ayrıca, daha önce bahsettiğimiz tarihe dayalı ilişkiler ve azgelişmiş devletlerin gelişmiş devletlerin pazarlarına olan bağımlılığı nedeniyle ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinde de güç dengesi eşit değildir. Dolayısıyla, bu koşullar altında gerçekleştirilen uluslararası ticaret, devletlerin gelişme açığını kapatmayacağı gibi bu iktisadi bağımlılıkların pekişmesine neden olacağından, yaratılan zenginlik sürekli azgelişmiş ülkelere akacak ve azgelişmişlik vahşi bir döngü haline gelecektir.

Yukarıdaki görüşleri takip eden, eşitsiz gelişme ve takas mantıklarını izleyerek bunun sistemsel incelemesini en detaylı şekilde yapan teorisyenlerden biri Wallerstein olmuştur. Wallerstein'e (1979) göre, şu anda bize yansıyan hiyerarşik kapitalist sistem ve sermaye döngüsü, tarihsel süreçlerin bir ürünüdür. 1945'ten önce dünya-imparatorluklarına dayanan siyasi iktisadi bir sistem mevcuttur. Bu sistem, emperyalist imparatorlukların,

merkezi siyasi otoriteleri ile yönettikleri kapalı alanlardır. Bu alanlarda, iktisadi ve siyasi yapıyı belirleyen imparatorluklar, sömürgeleştirdikleri ya da kendilerine başka yollarla bağladıkları devletlerden rant, haraç ya da vergiler yoluyla artık değeri merkezde toplamışlar ve bürokratik yapıları içerisinde de yeniden dağıtımını sağlamışlardır. Bu durum, bu kapalı sistemler içerisinde, işgücünü ve iktisadi yapıların belirlenmesi sonucunu doğurmuştur. (Wallerstein, 1979: 161) Böylece dünya imparatorluğu dönemi içerisinde, her imparatorluk bir merkez ve çevre ilişkisi kurmuş; bu da eşitsiz değişimi beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa merkezli bu kapitalist ekonomi, dünya geneline yayılmış, kapalı alanlar açılmış ve kapitalist bir dünya sistemi ortaya çıkmıştır. (Wallerstein, 1999: 320) Böylece, kesintisiz sermaye birikimi ve kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu bir dünya sistemi ortaya çıkmıştır. Bu sistem, dünya imparatorluklarındaki gibi merkezi bir siyasi otorite ile yönetilmemekle beraber, dünya imparatorlukları döneminde inşa edilen merkez-çevre ilişkileri, sermaye döngüsü ve işbölümü dünya ekonomisi ya da sistemi, daha önce var olan eşitsiz değişimi devam ettirmiş ve merkez ve çevre ülkelerinin siyasi ve iktisadi elitleri arasındaki bağlantılar aracılığı ile sermaye ve zenginlik, bu sınıfların yine merkez-çevre işbölümüne uygun olarak elinde toplanmıştır. Bu da hiyerarşik sistemin devamını sağlamıştır. (Wallerstein, 2000: 160) Ancak bu sistem içerisinde çevrenin daima çevre olarak kalacağı anlamına gelmemektedir. Bu sistem içerisinde, çevre devletleri, gelişmiş devletlerin sektesine uğramazsa, hızlı bir sanayileşme hamlesi ile merkez ülke konumuna yükselebilirler. Ancak, Wallerstein'a göre bu durum dünya sistemi ya da ekonomisi için bir değişiklik yaratmayacaktır; çünkü, bu devletler ancak gelişmiş kapitalist devletlere dönüştüğünde merkez ülke olabilecekler ve konumlarını korumak için kendi çevrelerini yaratacaklardır. (2000: 197)

Bu görüşlere sahip Wallerstein, Hopkins'le birlikte 1970'li yıllardan itibaren üretim süreçlerinde yaşanan değişimleri incelemeye başlamıştır. 1977 yılında küresel değer zincirlerini üzerine yaptıkları çalışmalarında, bu üretim ağlarını 'meta zinciri' olarak adlandırmışlar ve meta zincirlerinin, dünya sistemin önemli bir tezahürü olduğunu iddia etmişlerdir. (Wallerstein ve Hopkins, 1979: 128) İlgili teorisyenler bu çalışmayla, dünya sistemini ulusal ve uluslararası ekonomiler; yani, devletler üzerinden yorumlamak yerine bir ürünün hammadden nihai ürün haline gelene kadar geçirdiği aşamalar, bu aşamaların kontrol ve yönetim yapıları, bu üretim basamağı içerisinde her seferinde yeniden üretilen artık değerın yolculuğu üzerinden değerlendirmişlerdir. (Bair, 2005: 155) Aynı dünya sisteminde olduğu gibi bu sistemde de bir işbölümü bulunmaktadır ve bu işbölümünün daha alt

aşamalarında yer alan üretici ve tedarikçiler çevreyi, nihai ürüne sahip olan ve üst aşamalarda yer alan marka ve şirketler de merkezi oluşturmaktadırlar. Meta zincirleri, üretimi dönüştürerek çok hızlı metalaştırmaya yol açmakta, sadece basit bir değiş tokuştan değil, birçok üretim, dağıtım ve yatırım faaliyetlerini bünyesinde barındıran sistemler yaratmaktadır. (Wallerstein, 1983: 15)

Ancak bu meta zincirleri, yeni ortaya çıkmış yapılar değildir. Tarihte de mal tedarikine dayalı meta zincirleri bulunmaktadır ve 16. yüzyıla; yani, vahşi kapitalizm dönemine kadar götürülebilir. (Wallerstein, 2000: 144) Asıl ilginç olan da bu tarihsel meta zincirlerinin yarattığı merkez-çevre haritasının, dünya imparatorluklarının artık olmadığı günümüzdeki meta zinciri merkez – çevre alanlarıyla örtüşmesidir. (Wallerstein, 2000: 196)

İşte bu görüşlerden hareket ederek günümüzdeki uluslararası sistemi, kalkınma perspektifinden analiz eden eleştirel ve Marksist teoriler de bu nedenle eşitsiz değişimin aynı şekilde ve aynı alanlarda kendini yeniden yapılandırıldığını; dolayısıyla, jeopolitik ekonomik ilişkilerin devam ettiğini, üretim modunda değişiklik olsa da sanayileşmenin ve sermaye birikimin sadece belli bölgelerde gerçekleştiğini ve Çin gibi bazı devletler merkez ülke konumuna ulaşsa dahi bunun uluslararası sistemde çatışma olasılığını arttırmak dışında köklü bir değişikliğe yol açmayacağını iddia etmektedirler. (van der Pijl, 2014; Harvey, 2015)

3.2. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Yaklaşımı

Eşitsiz ve Birleşik Gelişme Kuramı, küreselleşme tartışmalarının arttığı bir dönemde, Justin Rosenberg (2006: 2-74) tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve Sussex Ekolü ile özdeşleştirilen bir kurama dönüşmüştür. Rosenberg'in günümüz literatürüne uyarladığı Eşitsiz ve Birleşik Gelişme kavramı ilk defa Leon Trotsky (1961) tarafından Rusya'nın tarihsel gelişimini ve devrimin neden Rusya'da gerçekleştiğini anlatmak amacıyla kullanmasıyla literatüre girmiştir.

Trotsky, 1920'li yılların sonlarında Stalin ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ve Rus Devrimi'nin geleceği ile ilgili derin bir tartışmaya girmiştir. (Löwy, 2016: 103) Bu tartışmadan hareketle, fikirlerini pek çok yazılı eserde toplamaya rağmen ağırlıklı olarak 'sürekli devrim' hususu üzerinde durduğu için eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı ile

ilgili analizleri ilgili metinlerde dağınık şekilde bulunmaktadır. Ancak bu husustaki en detaylı analizlerini, daha sonra pek çok dile de çevrilen ‘Rus Devriminin Tarihi’ üçlemesinin I. cildinde yapmıştır.

3.2.1. Leon Trotsky’ Göre Eşitsiz ve Bileşik Gelişme

Trotsky'e göre, tarihin değişmez iki olgusu eşitsiz ve birleşik gelişmedir. (Trotsky, 2007a: 10) Kapitalist dünya sisteminin, en temel problemlerinden bir tanesi olan ‘eşitsizlik’ ve ‘sömürü’ diğer teoriler tarafından incelenirse de genel de edinilen tutum, emperyalizme daha insancıl bir boyut kazandırmak ya da kapitalizmin yarattığı problemleri çözmek üzerine odaklanmaktadır. (Trotsky, 2007a: 8) Dolayısıyla, bu teoriler statükonun korunmasına yardımcı olan kaldıraç teoriler görevi gördüğü gibi kitleleri emperyalizm ve kapitalizmin zincirlerinden kurtarabilecek ve devrimi getirebilecek diğer teorilerinin de önünü kapatmaktadır. Bu bağlamda, bu teorilerden bağımsız şekilde emperyalist sistemin, ekonomik ve siyasi unsurlarının, sınıfları ve devlet aygıtını da kapsayacak boyutta içinde meydana geldikleri koşullar ve bu koşulların dış güçler ve ilgili devlet ve sınıfları nasıl etkiledikleri bir bütün olarak ele alınmalı ve incelenmelidir. (Löwy, 1981: 98) Eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı, bu tarz bir analizi mümkün kılmaktadır.

Leon Trotsky, Sosyalist bir devrimin neden başka bir ülkede değil de Rusya'da gerçekleştiğini açıklamak için eşitsiz ve bileşik gelişme fikrini geliştirmiştir. Yaşadığı dönem ve devrimde oynadığı rol hatırlandığında ciddi bir Marksist düşünür olan Trotsky, devrimi ve uluslararası sistemin nasıl işlediğini açıklarken de Marksizmden fazlasıyla yararlanmış ve tarihsel materyalizm ve diyalektik tarih anlayışını, eşitsiz ve bileşik gelişme fikri ile eklemlenmiştir. (Tunçay, 1976: 514)

Trotsky'e göre, tarihsel olayları nasıl ve neden geliştiğini anlayabilmek için sadece olayların nasıl olup bittiğini ve geliştiğini anlatmak yeterli değildir. (Trotsky, 2007a: 7) Devrim gibi önemli tarihsel dönümleri anlayabilmek için olayların neden başka bir şekilde değil de olduğu gibi geliştiğini açıklamak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için tarihsel materyalizmin öngördüğü üzere; uymaları gereken rasyonel yasalar analiz edilmelidir. (Perry, 2002: 14) Bu genel geçer rasyonel yasaları analiz edebilmek için önemli olayların gerçekleştiği zamanın hemen öncesi ve hemen sonrasını incelemek yeterli değildir. Çünkü özellikle devrim gibi köklü değişikliklere yol açan olaylar, uzun tarihsel dönemlerde belli

yasaları takip ederek gelişen olaylar ve olgular silsilesinin bir sonucudur. Bu yasaları analiz edebilmek için olayların derininde alttan alta gelişen süreci izlemek gerekmektedir. Dolayısıyla, Trotsky'e göre "Şubat Devriminin ve onun yerine geçen Ekim Devriminin öncülleri Rusya'nın ekonomisi, sınıfları, devlet iktidarıyla birlikte içinde olduğu tarihsel koşulların ve dış güçlerin onun üzerindeki etkisi içine yedirilmelidir". (Trotsky, 2007a: 10) Trotsky'nin Rus Devriminin analizi için bu tek cümlede özetlediği metodoloji, eşitsiz ve bileşik gelişme sürecinin özellikle üzerinde durduğu iki noktayı öne çıkarmaktadır: 1) İç ve Dış birbirinden bağımsız değildir ve 2) Uluslararasıın ulusal ile etkileşimi, tarihsel süreçlerin belli bir yönde ilerlemesine neden olmaktadır.

Bu girişten hareketle, Trotsky'e göre; daha sonrasında Rusya'nın nasıl bir devlete evirileceğini belirleyen ana ve değişmez öge; ilkel bir toplumsal yapıya, düşük kültür düzeyine ve geri kalmış bir ekonomiye sahip olan devletin evriminin yavaşlığıdır. (2007a: 14) Rusya kendini ilkel ve doğaya karşı vahşi tarım yöntemleriyle geliştirmeye çalışırken, Batı Avrupa'daki devletler sanayi kentleri oluşturuyor ve buna bağlı iktisadi bir kültür yaratıyorlardı. Batı'da yeni gelişen bu kültür en azından şehirde toplumsal çeşitliliği arttırıyor ve toplumları dönüştürüyordu. Ancak aynı süreç Rusya'da çok yavaş şekilde gerçekleşiyor, hatta bozulmaya uğruyor ve dolayısıyla Batı'nın gerisinde kalıyordu. Doğu'da bulunan Hindistan, Mısır ve Çin gibi antik uygarlıklar, her ne kadar Batı'nın sanayi ve üretim bakımından gerisinde kalsalar da tarih boyunca geliştirdikleri kültürel ve siyasi birikimleri onların daha gelişmiş toplumsal ilişkiler ağı inşa etmelerine ve bir çeşit Doğu modeli yaratmalarına izin veriyorlardı.

Ancak Doğu'da Tatar boylarının ve Batı'da kendisinden daha askeri ve iktisadi olarak daha üstün olan Batı'nın etkisine maruz kalmıştır. Dolayısıyla, Rus İmparatorluğu, kendini Doğu modeline göre inşa edememiş ve Asya ve Avrupa arasında sadece coğrafi olarak değil toplumsal hayatı ve tarihi gelişimi ile de "bir ara durumu" temsil eder hale gelmiştir. Batı'nın üstünlüğünün etkisini ve tehdidini hisseden Rus İmparatorluğu, özellikle Batı ile geliştirdiği iktisadi ilişkiler nedeniyle de gelişmek için bir baskı hissetmiştir. Dolayısıyla, Rus İmparatorluğu gelişmek için kendisinden daha gelişmiş olan ülkelerin maddi ve ideolojik kazanımlarını alabilir ve bu kazanımları alırken de kendisinden daha gelişmiş olan ülkelerin geçtiği bütün tarihsel evrelerden geçmek zorunda değildir. Geride kalmanın verdiği bir çeşit avantajla (advantage of backwardness), bazı tarihsel süreçleri atlayabildiği gibi oluş sıralarını da değiştirebilir. (Trotsky, 2007a: 15) Dolayısıyla, tarihsel bir çizgi de düz olarak

değil de sıçramalar ile kendini geliştirebilir. Ancak geri kalmışlığın avantajından gelebilecek bu potansiyel sıçrama otomatik değildir. Yaşanacak sıçramanın veya gelişmenin sınırları, o ülkenin iktisadi ve kültürel kapasitesi ile sınırlıdır. Bu sınırlamalara bağlı olarak her halkın gelişimi, zorunlu olarak, tarihsel sürecin kendine özgü bir kombinasyonu ile gerçekleşir. Devletlerin toplumsal, siyasi, iktisadi ve kültürel özelliklerine ve tarihlerine bağlı olarak değişecek bu kombinasyon, düzensiz, karmaşık ve bileşik bir yol izler. (Tunçay, 2002: 516)

Trotsky'e göre, daha gelişmiş ülkelerden gelen askeri, siyasi, toplumsal ve iktisadi baskı gelişme arzusu ile birleştiğinde ve geri kalmışlığın avantajlarını kullandığında tarihte bir sıçrama yaratarak düzensiz, karmaşık ve bileşik bir şekilde ilerleme yaratabilir. Ancak bu gelişmenin nasıl gerçekleşeceği; o ülkenin siyasi, iktisadi, kültürel ve toplumsal yapısı ile uluslararası alanın etkisi ile birleştiğinde ortaya çıkacak yapılara bağlıdır. Dolayısıyla, Trotsky'e göre, eşitsiz şekilde gerçekleşen bu sıçramaların evrensel yasaların değişik aşamaları birbirine yaklaşmasına ve farklı evrelerin bir arada gerçekleşmesine ve dolayısıyla ilkel biçimlerin en modern biçimlerle yoğrulmasına neden olmaktadır. Bu durum "eşitsiz ve bileşik gelişme" olarak adlandırılacak yeni bir yasa doğurmaktadır. Bu nedenledir ki Rus İmparatorluğu gibi gelişme basamağında geride kalan ülkelerin tarihi gelişimini anlamak için bu yasaya başvurmak gerekmektedir.

Rus İmparatorluğu, despotik bir yapıya sahiptir. Zengin Avrupa'nın baskısı altında, Rus İmparatorluğu zenginleşebilmek için üretilen zenginliği, Çarlığın elinde toplama yoluna gitmiştir. Bunu yapabilmek için hem varlıklı sınıfları zenginleştirmiş hem de çeşitli kontrol yöntemleri ile bu sınıfların biriktirdikleri zenginliğin büyük bir kısmını kendine almıştır. Bu varlıklı sınıfları zayıflattığı gibi halkı da yoksulluğa mahkum etmiştir. (Trotsky, 2007a: 26) Rus Çarlığı, XVI. yüzyıldan itibaren Saray Soyluları aracılığıyla, büyük feodalleri baskı altında tutmuş ve serfleri de Saray Soylularının emrine vererek feodalliğin Avrupa'daki güce ulaşmasını engellemiş ve giderek daha bürokratik ve mutlak hale gelmiştir.

Bu süreçte rol oynayan ikinci önemli sınıf, Ruhban Sınıfı olmuştur. Avrupa'daki Ortodoks Kilisesi, Avrupa'da Katolik Kilisesi'nin ulaştığı güce ulaşamamıştır. Ancak Çarlığın, meşrutiyetinin temelini oluşturan manevi gücü sağlamış ve bunun karşılığında toprakları ve gelirleri devlet tarafından korunmuştur. Dolayısıyla, Ruhban Sınıfı, Çarlık bürokrasinin bir parçası haline gelmiştir. Çarlığın memurları gibi hareket eden Ruhban

Sınıfı, inanç bekçileri gibi hareket ederek halkın, Çarlığın kontrolü altında kalmasına yardım etmiştir. (Trotsky, 2007a: 32)

Çarlık, Soylular ve Ruhban Sınıfı arasında kurulan bu yönetim şekli, Rus İmparatorluğu'nun gelişimini geciktirmiş ve Rus tarihinin değişmeyen öğelerinden biri olan fakirliğin, yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durumun en çarpıcı dışa vurumu, zanaatkar ve tüccar merkezleri olarak nitelendirilebilecek şehir merkezlerinin ortaya çıkmamasıdır. (Trotsky, 2007a: 27) Avrupa'nın gelişiminin ve merkezi yönetimle sınıflar arasında gücün bölüşümünü değiştiren, bu merkezler olmuştur. Troçki'nin, Rus İmparatorluğu'nun gelişimini açıklarken, Rusya'nın gelişimi ile Avrupa'nın gelişimi arasındaki bu farklılık bugün de eşitsiz ve bileşik gelişme çalışan teorisyenler tarafından da vurgulanmaktadır. Özellikle, geri kalmışlığın avantajı ve ileri de olmanın dezavantajı üzerine çalışan Kerem Nişancıoğlu, Troçki'nin altını çizdiği zenginliğin ve dolayısıyla siyasi gücün bölüşümünde, tüccar-zanaatkar merkezlerinin ortaya çıkışının önemini basit ama etkileyici bir şekilde açıklamaktadır.

Nişancıoğlu'na göre; feodal Avrupa'da, pek çok güç merkezi mevcuttur. Ancak bu güç merkezleri yani feodal krallıklar, güç olarak birbirine neredeyse denktir. (Nişancıoğlu, 2014: 330) Ancak her biri savaş tehdidi altındadır ve serflerin emeğine dayanan bu feodal krallıklar, düzenli ordulara sahip değildir. Dolayısıyla, savaş tehdidi oluştuğunda, paralı askerlere ihtiyaç duymaktadır. Ancak krallıkların zenginliği, mevsimsel olarak tarımdan gelen gelire dayanmaktadır. Dolayısıyla, bir savaş durumunda gerekli askeri gücü sağlayabilmek için ihtiyaçları olan parayı, tüccarlardan borç almaktadırlar. Bu durum iki önemli sonuç doğurmuştur. İlk olarak, tüccarlardan sürekli borç alan feodal krallar, onları siyasi olarak baskı altında tutacak güce sahip değildir. Aynı zamanda, ihtiyaçları olan savaş sermayesi, tüccarlardan gelmesi, tüccarların bastırılmasından öte onların desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda krallıkların bekası ve merkezi kralla olan siyasi ilişkilerinin güçlenerek devam etmesi de bu sermayeye dayandığı için krallık ile tüccar-zanaatkar sınıfı arasında siyasi bir bağ kurmuş ve bu bağ karşılıklı çıkara dayandığı için zaman içerisinde siyasi gücün bölüşümü anlamında bir müzakere ortamı yaratmıştır. Bu siyasi ilişkiler Avrupa'da feodal krallıklar büyük krallıklar içinde birleştirildiğinde de devam etmiş ve gelişmeyi destekleyen, yeniliklere açık bir yönetim mekanizması doğurmuştur. İşte Rusya'nın gelişimini yavaşlatan ve zenginlik birikimini/bölüşümünü sekteye uğratan eksikliklerden birisi budur.

Trotsky'e göre, yukarıda anlatılana benzer bir yapı, Rusya'da gelişmemiştir. Rusya'nın kentleri ticari, idari, askeri ve soylu mülk sahiplerinin yaşadığı yerler olmaya devam etmiştir ancak üretim merkezlerine dönüşememiş ve tüketim merkezleri olarak kalmıştır. Batı'daki zanaatkar, tüccar ve sanayi şirketlerinin karşısında özellikle aracılık hizmetlerinde gelişmiş bir gezici tüccarlar grubu bulunmaktadır. Ancak bu grup, yukarıda adını geçirdiğimiz Batılı sınıflar gibi yoğun toplumsal etkisi olan bir grup gibi hareket etmemiştir. Bunda ticari yollar kapsamında yabancı ticari sermayenin daima lider bir konumda olmasının ve Rus tüccarların Batı kentleri ile Rusya'nın kırsal kesimleri arasında Batı emperyalizminin ihtiyaçlarını gören aracılar gibi hareket etmesinin önemi büyüktür. Bu Trotsky'e göre; Rus ticaretinin yarı-sömürge rolünün göstergesidir. Bu tarz ticari ilişkiler, kapitalizmin Batı'da gelişmesine kadar güçlenerek devam etmiştir ve I. Dünya Savaşı'na kadar aynı hızla devam etmiştir. (2007a: 18) Rusya'da da özellikle köylülerin etkin olduğu devrimsel hareketler ve ayaklanmalar görülmüştür ancak köylü hareketlerinin sınıfsal olarak kentlerde yansıması olmadığı için Batı'daki gibi bir köklü değişime yol açmamıştır. Aksine burjuvazi sınıfının eksikliği özellikle Rusya'nın modernleşmeye başlaması ile aristokratik ya da bürokratik sınıf bu üçüncü sınıfın yerini doldurmaya başlamış ve ülkenin sanayileşmesinin artması ile birlikte, serflerinin ücretli emekçilere dönüştürülmesi gibi kapitalist üretim tarzının gereklilikleri bu sınıf tarafından gerçekleştirilmeye başlamıştır. Fakat, üstten alta doğru gerçekleşen reformlar Rusya'nın otokratik devlet yapısını güçlendirmiş ve toplumsal, iktisadi ve siyasi dönüşümü gerçekleştirmekte en azından Batı'da kilit bir rol oynayan burjuva sınıfının doğmasını daha da zor hale getirmiştir.

17. yüzyıldan başlayarak Avrupa'nın hızla gelişmesinin baskısını hisseden Çarlık Rusya, kendi iç dinamiklerine uygun ama zamanın da ruhunu yakalar şekilde yukarıdan aşağıya bir modernleşme ile dışarıdan gelen baskılara karşılık vermeye ve gelişmeye çalışmıştır. Ancak tarihi gelişimi, toplum yapısı ve uluslararası konjonktür onu Avrupa'nın o dönemdeki imparatorluklarından farklı kıldığı için toplumsal, siyasi ve ekonomik yapısını kendi şartlarına göre şekillendirmiş ve dolayısıyla geri kalmışlığın avantajını (advantage of backwardness) kullanmıştır. (Trotsky, 1973: 49) Sınıfsal yapısı ve devlet sistemi Avrupa'dan farklı olan Çarlık Rusya, bu dönüşümü gerçekleştirecek güçlü ve merkezi bir devlet yaratmış ve kendisine rakip olacak ve iktidara dair imtiyazlar vermesine neden olacak burjuvazi sınıfı gibi sınıfların güçlenmesine engel olmuştur. (Trotsky, 1961: 5) Avrupa'nın hızlı sanayileşmesine karşı koyamayan ama zenginliğinin ve yönetici sınıfın asıl gücünün kaynağı olan tarımdan da vazgeçmeyerek Çarlık Rusya'sı, melez bir kapitalist gelişim modeli

oluşturmuştur. Yani, özetle, Çarlık Rusya'sı diğer Avrupa imparatorluklarına kıyasla, daha merkezi bir devlet kurduğu gibi bu devlet içerisinde aristokrasi hariç başka sınıfların gelişimine fazlaca olanak sağlamamıştır. Ticaret ve sanayi olarak Çarlık Rusyası'ndan daha ileride olan imparatorlukların aksine ekonomisini büyük oranda tarıma dayandırmış, ticaretini ve üretimini tüketici olan Batı imparatorluklarının ihtiyacına göre düzenlemiş ve sadece 'aracı' olarak işlev gören tüccar sınıfı da Avrupa'daki gibi güçlü bir burjuvazi sınıfına evirilmemiştir. (Trotsky, 2007a: 15) Rus İmparatorluğu'nun Trotsky tarafından yarı sömürge olarak nitelenen bu yapısının önemi, bileşik gelişmenin önemli bir örneğini oluşturmasındadır

Dolayısıyla, Çarlık Rusyası, Avrupa'da Sanayi Devrimi, burjuvazinin devlet aygıtına dahil olmasını sağlayan liberal ve demokratik devrimler ve burjuvazi ve proletarya arasında yaşanan sınıf çatışmasından doğan organik siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümlerden geride kalmıştır. Ancak Avrupa'da özellikle kitlelerin bilinç seviyesinde değişim yaratan fikirler yayılmaya başladıkça ve halkın refah seviyesi gitgide gerilemeye başlayınca, bu modelin sosyal olarak devam ettirilebilir bir model olmadığı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Her ne kadar Çarlık Rusyası'nın iktisadının ilkel ve geri kalmış yapısına rağmen ticaretin gelişmiş hali bazı iktisatçıların gözünde gelişmişlik illüzyonu yaratsa da Batı'ya bağımlı olan ve Batı'nın taleplerine uygun şekilde yapılan ticaretin artması yeterli olmamıştır. Rus İmparatorluğu'nun gelişmesine özgün karakterini kazandıracak dönüşüm ya da evrimin, üretim ilişkilerinde ve üretim araçları üzerindeki mülkiyet haklarının değişmesi ile mümkün olduğu fikri Rus proletaryası üzerinde etkili olmaya başlamıştır. (Deutscher, 1963: 279)

Ancak, devrimin gerçekleştirilmesi, devrimin bittiği anlamına gelmemektedir. Bu durum Rus İmparatorluğu'nun geride kalmışlığın avantajını değerlendirebilme yetisinde gizlidir. Basamakları bazılarını atlayarak ve farklılaştırarak hızlı bir şekilde kullanan Rus İmparatorluğu'nun sanayi üretimi birinci devrimden savaşa kadar iki kat artmıştır. Dolayısıyla, Trotsky'e göre, Rus İmparatorluğu'nun geri kalmışlığının nedeni: Batı Avrupa ülkelerinin tarihini gecikmeli ve yetersiz olarak yeniden üretmesidir. (2007a: 459) Rus İmparatorluğu'nun gelişimindeki gecikme, Batı kültürünün baskısı ve etkisi altında, Rusya'nın kendi iç dinamikleri ile birleştiğinde Batı Avrupa tarihinin basit bir tekrarı olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden de Avrupa'nın herhangi bir yerinde beklenen devrimin

Rusya’da gerçekleşmesinin nedeni sınıflarla devlet iktidarı arasında var olan güç ilişkilerinin kendine özgümlükleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla emperyalist kuşatma koşullarında yani Batı’nın emperyalist rekabeti hızlandığında ve Rus İmparatorluğu’na kadar uzandığı dönemde, proletarya burjuvaziden önce devrimci bir hareket karakteri kazanarak Çarlığı devirmiştir. Ancak yukarıda Trotsky tarafından özetlenen gelişme çizgisini Rus İmparatorluğu’nun geri kalmışlık nedeniyle sadece Batı’yı taklit ettiği şeklinde anlamamak gerekmektedir. Trotsky’nin bahsettiği geri kalmışlığın avantajı, “daha yüksek bir Batı kültürünün etkisi ve baskısı altında, Batı Avrupa’nın tarihi sürecinin basit bir tekrarına götürmek şöyle dursun, ayrı bir inceleme konusu oluşturan derin kendine özgümlükleri belirler” (Trotsky, 2007 b: 25). Rus İmparatorluğu’nun geri kalmışlığın avantajını kullanmasını ve kendine özgü bir gelişme yolu izlemesini sağlayan dinamikleri oluşturan koşullar, Batı’nın gelişmişliğinin yarattığı baskı, emperyalist güçlerden gelen rekabet ve tehditler ve değişik sınıflarla devlet iktidarı arasında var olan güç ilişkilerinin kendilerine has karakteri ile ilgilidir.

3.2.2 Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kuramının Güncel Yorumu

Trotsky'nin bu anlatısını kuramsallaştırarak uluslararası alana taşıyan Rosenberg olmuştur. Rosenberg özellikle küreselleşme argümanları karşısında, Marksizm, tarihsel sosyoloji ve eşitsiz ve bileşik gelişme kuramlarını harmanlayarak, ‘uluslararasıını’ açıklayan yeni bir yaklaşım getirmeye çalışmaktadır. (Glenn, 2012: 76-77) Buna gerek duymasının nedeni emperyalizm, yapısal Marksizm veya eşitsiz gelişmeye odaklanan Marksist teorilerin, bazen indirgemeci ve sıklıkla jeopolitik ve materyalist yapılarının uluslararası ilişkiler alanını açıklamakta karşılaştıkları zorluklardır. (Callinicos ve Rosenberg, 2008: 77) Ana akım uluslararası ilişkiler teorileri, bugün bile hala devletlerin iç ilişkilerini dikey (hiyerarşik); uluslararasıını ise yatay (anarşik) ilişkiler alanı olarak tanımlamaktadır. (Waltz, 1979, Linklater, 1990, Gilpin, 2011) Ancak, Rosenberg bu konuda farklı görüşlere sahiptir.

Rosenberg, eşitsiz ve bileşik gelişmeyi tarihin değişmez dinamiği olarak görmektedir. (2013: 572) Farklı siyasi birimler oluşmaya başladığından bu yana, toplumların gelişmeleri farklılık göstermiş ve bazı toplumlar hızla gelişirken bazıları bu gelişmenin gerisinde kalmıştır. Ancak toplumlar her zaman etkileşim içerisinde olmuş ve zaman ve mekan düzlemleri üzerinde birbirlerinin gelişimlerden karşılıklı şekilde etkilenmişlerdir. Bu etkiyi doğuran ana etmenlerden biri de siyasi çeşitlilik olmuştur (political multiplicity).

(Rosenberg, 2006: 6) İşte uluslararası olarak tanımladığımız analiz seviyesi de toplumların etkileşimlerinin yer aldığı bu alandan oluşmaktadır ve dolayısıyla bir sosyal ilişkiler alanıdır. Bu alanı anlayabilmek için yapılması gereken sadece zaman ve mekan düzlemlerine değil tarihsel akışta birbirleriyle iç içe geçen ve karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen ve belirleyen dinamiklere odaklanmaktır. (Nişancıoğlu, 2014: 331)

Eşitsizlik ya da dikey etkileşim, toplumların gelişimlerinin temel dinamiğidir. Tarihin ilk dönemlerinden bu yana, insanların doğayla girdikleri üretim ilişkileri, sosyallik seviyeleri ve işbölümleri arttıkça ve bu durumdan doğan ilişkileri daha karmaşık hale geldikçe toplumların içinde lineer sosyal ilişkilerden dikey ya da hiyerarşik sosyal ilişkilere doğru bir geçiş meydana gelmiştir. (Rosenberg, 2006: 175-179) Dikey ve hiyerarşik sosyal ilişkilerin doğuşu siyasi alanı yaratmıştır. Bu dönüşüm sadece toplumların içerisinde gerçekleşmemiş aynı zamanda farklı coğrafyalarda yaşayan insan toplumlarının oluşturduğu değişik devletler ya da siyasi yapılar, bizim uluslararası olarak adlandırdığımız sınırları belli olmayan alanda da etkileşim içerisine girmiştir. Devletlerin farklı sosyal ve siyasi yapıları, jeopolitik dez/avantajları ve üretim metotları, devletler arasında materyal kapasiteler ve diplomasi araçları bağlamında farklılıklar yaratmıştır ve yaratmaktadır.

Dolayısıyla, devletler bu eşitsizliklerle birlikte sosyalleştikleri bileşik bir siyasi çeşitlilik içerisinde var olmakta ve gelişmektedirler. Uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin ‘uluslararası’ olarak tanımladığı alan bu nedenle sadece devletlerin arasındaki ilişkileri değil devletlerin bir arada var oldukları ve geliştikleri sistemin her birinin iç siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarına olan etkisini ve aynı zamanda bu etkilerden doğan içsel değişimlerin ‘uluslararasına’ olan yansımaları da içermektedir. (Rosenberg, 2013: 89) Bütün bu girift ilişkiler ağını barındıran ve yeniden üreten kapsayıcı sistem de uluslararası kapitalizmdir. Böylesi bir sistemin de sadece güç dengesi ve güç politikası kuramları ile analiz edilmesi mümkün değildir.

Bireylerin ve devletlerin sürekli olarak değiştiği sosyal bir ortamda, devletler de bireyler de hayatta kalabilmek için değişmeli ve adapte olmalıdır. Çünkü bu üretici dönüşüm ve yıkım süreci toplumları ve devletleri ayakta tutan nedendir. (Rosenberg, 2006: 175) Küresel alanda da gelişim için gerekli olan şey eşitsizliktir. Çünkü bu eşitsizlik, devletler arasındaki etkileşimle birlikte değişik gelişme varyasyonları yaratmaktadır. Tam da bu varyasyonlar nedeniyle, insanlığın gelişim tarihi lineer, eşzamanlı ve evrensel değildir.

(Rosenberg, 2006: 181) Dolayısıyla, uluslararası sistemde, farklı siyasi-sosyal gelişim seviyelerine ve materyal kapasitelere sahip pek çok devlet bir arada, gelişimleri birbiri ile bileşik ve interaktif şekilde multilineer bir tarih akışında var olmaktadır. Uluslararası sistem olarak bahsettiğimiz yapı da verilen herhangi bir dönemde böylesi bir çoklu varoluşun

-siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri işbölümelerini

-sistem içerisinde işbölümlerinden doğan iç-dış ya da biz ve ötekiler ayrımını

-bu kapasiteler sonucunda siyasi alanda daha fazla ve daha az söz sahibi olan devlet gruplarını veya siyasi hiyerarşiyi belirlemektedir.

Bu nedenle uluslararası sistem ve devlet davranışları anarşinin bir ürünü değildir. Uluslararası sistem kapitalist bir yapı da hareket ettiğinden, anarşi sadece modern kapitalizmin bir ürünüdür. (Yalvaç, 2014: 16) Uluslararası sistemin ana düzenleyici unsuru, eşitsiz ve bileşik gelişmedir.

Bu temel varsayımlarla, Eşitsiz ve Birleşik Gelişme Kuramı, realizmin güç ve devletlerin bekası kavramlarına yeni bir anlam yüklemekte ve yapı-yapan veya iç-dış arasında ayrım yapan teorilere de eleştiri getirmektedir. Yapı-yapan ve iç-dış gibi ayrımlar sosyal dünyanın gerçekliğinden uzaktır ve tüm etmenleri kapsayan bütünsel bir teori oluşturmak mümkündür. (Rosenberg, 2000: 5-8) Tabii ki böylesi bir teorinin mikro olaylar dair her şeyi açıklayabilmesini beklemek bugünün karmaşık dünyasında neredeyse imkansızdır ancak en azından daha zengin ve kapsayıcı bir anlatı oluşturulmasına katkı sağlayabilecek bir denemedir. Uluslararasına dair oluşturulacak sosyal bir teori, dünyayı basit güç dengesi, hegemonya, devletin bekası, kimlik gibi algıların kısıtlamalarından kurtaracak ve resmin daha net görülmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda bu tarz bir kuram, tarihi bir bütün olarak değerlendirdiği ve uluslararası sürekli karşılıklı etkileşimin mevcut bulunduğu aktif bir alan olarak tanımladığı için Avrupa merkeziliğin de ötesine geçebilecek bir tarih ve teori anlayışını da beraberinde getirecektir. (Nişancıoğlu, 2014: 330)

Uluslararası diye tanımlanan alana yoğunlaşan bir perspektife sahip olduğu için, Eşitsiz ve Birleşik Gelişme Kuramı da uluslararası sisteme ve sistemde temel aktörler olarak devletlerin izledikleri gelişme çizgisine ve faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Sistemde

meydana gelen değişimleri, sosyal teori ışığıyla açıklamaya çalışan bu kurama göre, devletlerin etkisi azalmamaktadır. Siyasi çeşitliliğin olduğu sosyal bir ortamda tek bir dünya toplumu mümkün olamayacağı için tek bir dünya devletinin de ortaya çıkması mümkün değildir. Dolayısıyla, küreselleşme kuramları bu noktada yanılmışlardır. (Callinicos, 2007: 544-545)

Benzer şekilde eleştirel Marksist ekolden türeyen teorilerde de benzeri sıkıntılar mevcuttur. Uluslararası sistemin hiyerarşik karakterini en iyi analiz eden teorisyenlerden biri olarak Immanuel Wallerstein (2000), eşitsiz gelişmenin yarattığı bağımlılık ilişkisini gözler önüne serse de ekonomik faktörlerin belirleyiciliğini ön planda tutarak ve az gelişmiş ülkeleri pasif alıcılar olarak değerlendirmiştir. Benzer şekilde sermayenin uluslararası alanda organize olması ve uluslararası siyasi iktisat ve devletler üzerinde giderek daha fazla söz sahibi olmasıyla birlikte artık imparatorlukların uluslararası sermaye tarafından yönetileceğini iddia edenler de hem siyasi çeşitliliğin doğurduğu sosyal alanı hem de sermaye sınıfı içerisindeki rekabetten doğan bölünmeleri görememişlerdir. Aynı şekilde hegemonya tartışmalarına yoğunlaşan argümanlar da sosyal bir etkileşim alanı olan uluslararası, ulusal bağlarından ve toplumsal yapısından uzaklaştırmışlardır.

Eşitsiz ve Birleşik Gelişme Kuramı günümüzdeki gelişmelerin ve dolayısıyla uluslararası kapitalizmin tarihsel organik süreçleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. (Yalvaç, 2014: 50) Devletlerin uluslararası alandaki faaliyetlerinin ve ulusal toplumsal dönüşümlerinin, bu tarihsel akıştan ve organik dinamiklerden kaynaklanan dışsal baskılardan etkilendiğini ve etkilere verilen tepkilerin de sadece az gelişmiş ülkeleri değil gelişmiş ülkeleri de etkilediğini öne sürmektedir. Bu karşılıklı etkileşimden doğan rekabet sonucunda da devletler arasında sadece çatışma ve işbirliği bağlamında sistemi dönüştürme isteği değil bazen geri kalmışlığın avantajını kullanarak mevcut sistemden mümkün olduğunca yararlanmak gibi sonuçların da doğabileceği iddia edilebilir.

Buradan hareketle bu tez, kalkınmanın iktisadi boyutu ile bunun uluslararası ilişkilere olan etkisini Çin örneği üzerinden açıklama amacı gütmektedir. Rosenberg'e göre, günümüzdeki ilişkileri ve dönüm noktalarını belirleyen kapitalizmin organik dinamikleri içerisinde önemli bir yere sahip olan sermayenin değişen uluslararası ve ulusal dinamikler karşısında kendisini yeniden yapılandırma ihtiyacı ve eğilimidir. (Rosenberg, 2000: 91)

Küreselleşme olarak adlandırılan süreçle birlikte uluslararası ekonomi de yeni bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Ancak bu devletlerin tepkisiz bir şekilde sistemin değişimini izleyecekleri anlamına gelmemektedir. Küreselleşme teorisyenlerinin aksine Rosenberg, bu yeni ‘küresel’ dünyada devletlerin değişen ekonomik ilişkilere, devletlerini güçlendirerek ve ekonomik mülkiyetlerini koruyarak cevap vereceğini iddia etmektedir. (Rosenberg, 2000: 125)

3.2.3. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kuramına Göre Uluslararası Sistem

Bu zamanda kadar literatür taramasında da tezin başlığında da yer aldığı üzere kilit bir kavram olarak ‘uluslararası sistem’in tanımına yer verilmemiştir. Bunun yapılmasının nedeni, ‘uluslararası’ alanın nasıl bir alan olduğunun aslında bahsi geçen teoriler çerçevesinde direkt bir sistem olarak tanımlanmamasıdır. Bu noktada analize geçilmeden önce, uluslararası sistemin, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı bağlamında nasıl tanımlanabileceğinin açıklanması yerinde olacaktır.

Sistem kavramı uluslararası ilişkilerde sıkça kullanılan bir kavramdır. Sistem, özetle iki ya da daha çok birimden oluşan, nitelik ve fonksiyonları bakımından belirli bir çalışma düzeni ve mantığına sahip bir bütün olarak tanımlanabilir. (Ercan, 2009: 167) Uluslararası ilişkilerde, sistem kavramının tanımı genellikle Kaplan’ın tanımından ve sınıflandırmasından hareketle çalışılmaktadır. Kaplan’a göre sistem “kendine özgü davranışlar ile dış çevreden ayrılan ve aralarında ilişki olan değişkenler dizisi”dir. (Kaplan, 1957: 4) Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerde sistem yapı ve yapandan oluşmaktadır. Sistemin yapıcıları, temel anlamda devletlerdir. Yapı ise sistemin işlemlerini sağlayan genel trendler, ilişkiler, organlar ve kuralları kapsamaktadır.

Marksizme ve dolayısıyla eşitsiz ve bileşik gelişme kuramına göre mevcut uluslararası sistem kapitalist bir sistemdir. Sistemin yapısı, kapitalist üretim tarzı olan rekabet ve kara dayalı değişimden oluşmaktadır. (Marx, 2015: 18) Bu tarz bir üretim ve değişim sisteminin diğerlerinden farkı, kapitalizmin üretim araçlarının mülkiyetini kamudan özel mülkiyete çevirerek tek bir sınıfın çatısı altında toplamasıdır. (Marx, 2015: 739) Özel mülkiyete dayalı üretim, kişinin kendi emeğine dayalı özel mülkiyeti ortadan kaldırarak (küçük atölyelerin kapanıp fabrikalara çevrilmesi ya da kamu topraklarının özelleştirilmesi gibi) emeğin değerinin yani ücretin geçim üretim araçlarını tekelinde bulunduran patronlara ve pazara bırakılmaktadır. (Marx, 2015: 740) Bu durum işçiler (proletarya) ve patronlar

(burjuvazi) arasında bir mücadele yaratarak tarihe yön vermektedir. Ancak, bu durumu ortaya çıkaran en önemli etken kapitalistlerin maliyeti düşürüp karı yükseltme, daha fazla pazara ulaşma ve kapitalist sınıfın kendi içindeki rekabetten başarılı çıkmak amacıyla ulusal ve uluslararası alanda eşitsizlikleri kendi avantajlarına çevirmeleri ve devlet aygıtını başarıyla bu yönde kullanmaları ihtiyacından ve pratiğinden doğmaktadır. Dolayısıyla, kapitalizmin devamını sağlayan ana unsur bu eşitsizliklerdir. (Marx, 2015: 232) Bu sistem içerisinde sınıfların ve devletlerin birbiri ile etkileşimi, sistemin ilgili döneme göre yapısını oluşturmaktadır. Ancak üst yapı olan kapitalizm değişmediği için sistemde belli alanlarda meydana gelen değişiklik, sistemin genel geçer trendlerini değiştirmemektedir. Bu genel trendler,

- Sistemde materyal ve siyasi farklılıklardan kaynaklanan eşitsizlikler
- Para-Meta-Artık Değer döngüsü içerisinde sermaye akışının sonsuzluğu
- Bu döngüden kaynaklanan sermaye birikiminin tekelleşme, derinleşme ve yayılma eğilimi
- Kapitalizmin rekabete ve sürekli üretim ve satışı arttırmaya dayalı yer yer spekülatif yapısından veya savaş gibi dış etkenlere dayalı şoklardan sürekli kriz yaratmaya meyilli karakteri
- Sermayenin eşitsizliklerden yararlanmak ve karı arttırmak amacıyla sürekli olarak kendini yenileme ihtiyacı olarak sıralanabilir.

Böylesi bir sistemde, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramına göre ana unsurlar Hardy (2016) tarafından şöyle özetlenmiştir:

- 8) Dünya ekonomisi, ulusal ekonomilerin toplamından oluşmaz; kendi başına fonksiyon gösteren bir yapıya sahiptir. Marks'a göre de kapitalizmin mutlak bir elden yönetilmesi imkansızdır. (Marx, 2015: 124)
- 9) Kapitalizmin günümüzde içinde bulunduğu ileri aşama nedeniyle bir devletin ilerlemesi diğer devlet için pozitif veya negatif bir etki doğurmaktadır.

- 10) Eşitsizlik kavramı, hiyerarşik bir sistemin varlığını işaret etmekle birlikte aynı sistem eşitsizliğin olduğu bütüncül bir sisteme de referans vermektedir.
- 11) Kapitalizm, dünyayı, devletlerin ve toplumların bileşik şekilde hareket etmesine neden olan tek bir interaktif üretim sistemine çevirmiştir.
- 12) Dünya ekonomisi ve devletler birbirinden bağımsız yapılar değildir. Her ikisi de birbirini oluşturur, etkiler ve bazen yeniden üretir.
- 13) Böylesi bir sistemde, sistem devletleri tamamen kontrol etmediği gibi devletler de sistemi tamamen kontrol altına alamazlar. Dolayısıyla, Çin gibi bazı devletler sermaye birikimini yeniden şekillendirerek yeni birtakım parametreler ve dinamikler yaratabilirler.
- 14) Yukarıdaki bütün unsurlar değerlendirildiğinde, kapitalizm sistemin ana unsurlarını belirlese de tek bir ekonomik ve siyasi gücün sistemin tamamını kontrol etmesi mümkün değildir. Bunun yerine, birbirleri ile sürekli rekabet ve işbirliği içerisinde olan pek çok sınıf, devlet ve devlet grubu bulunmaktadır.

Yukarıdaki ana unsurla göz önünde bulundurulduğunda, ana akım realist teorilerde ve emperyalizm ve eşitsiz gelişme teorilerinde tam tersi söylenen ve eşitsiz ve bileşik gelişme ekolünü ayıran 2 unsur ön plana çıkmaktadır:

- 1) Devletler, sistemin pasif birer elemanı değildir; yani, sistem devletlerin davranışlarını önceden belirlemez. Devletler, sistemin baskılarına ve verili değişkenlerine boyun eğmek zorunda değildir. Buradan hareketle, ilgili sistemi sadece hegemonya, emperyalizm, zor, güç ve hakimiyet kavramları üzerinden değerlendirmek yanıltıcı ve indirgemeci olabilir.
- 2) Kapitalist sistemin krizlerinden kaynaklanan ve özellikle üretim ve ticareti etkileyen yeniden yapılandırmalar, sistemdeki dengeyi değiştirebilir.

Bu noktada, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramından hareketle tanımladığımız uluslararası sistemin hiyerarşik yapısından tam olarak ne kast edildiğinin biraz daha açıklanması faydalı olacaktır. Yukarıdaki unsurlardan da anlaşıldığı üzere sistemin yapısı ve

devletler ve sınıflar arasında var olan farklılıklar nedeniyle sistemin yapısı, hiyerarşiktir. Ancak bu devletlerin sınıflandırmalarının bulunduğu bir liste olduğu anlamına gelmemektedir. Siyasi-iktisadi güç ve olanakla sistem üzerinden söz sahibi olmayı ilişkilendiren bu kurama göre devletler uluslararası hukuka göre eşit sayılmasına ve bu düzlemde yatay bir ilişki içerisinde olmasına rağmen siyasi-iktisadi güç farklılıklarından ötürü, bu düzlem dışarısında kaba bir hiyerarşi içerisindeyler. Aynı şekilde, genel olarak özellikle devletlerin iç işleyişine atfen hiyerarşik sistem, yukarıdan aşağıya doğru işleyen kurallar ve değerler olduğu ve sistemin yapıları arasında açık bir normlar hiyerarşisi ve görev alanı ve yetkisi dağılımı olduğunu çağrıştırsa da Marksist ve eleştirel teorilerin hemen hepsinde olduğu gibi kapitalist sistemin bu tarz açık yazılı kuralları yoktur. Çünkü, sistemin bütün unsurlarını düzenleyecek siyasi bir merkez bulunmamaktadır.

3.2.4. Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Kuramı Çerçevesinden Analiz Metodu

Küresel değer zincirlerinin yukarıda belirtilen uluslararası sistemin yaygın üretim modları olarak ortaya çıktığı düşünülürse bu gelişmenin uluslararası sistem üzerinde nasıl bir etki yarattığının analiz edilebilmesi için eşitsiz ve bileşik gelişme kuramının ciddi bir olanak sunduğu görülmektedir. Fakat, yukarıdaki anlatımdan da görülebileceği üzere eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı bunun nasıl yapılabileceğine dair direkt bir araştırma metodu sunmamaktadır. Bu nedenle, bu kısım böylesi bir analizin nasıl yapılabileceğine dair bu tezin de metodolojik kısmını oluşturan bir metodoloji haritası sunacaktır.

Birçok Marksist ve eleştirel kuramda olduğu gibi eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı da direkt bir analiz metodu kullanmamaktadır. Dolayısıyla, bilinen bir metodolojik yöntemin bu tez bağlamında da ortaya konulması mümkün gözükmemektedir. Ancak, analizlerde genel olarak kullanılan kavramlar üzerinden bir metodoloji haritası yaratmak mümkündür.

Fakat bunun öncesinde özellikle bu tez bağlamında, analiz biriminin ne olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı, uluslararası, devletlerarası ilişkiler, devletlerin bir arada var oldukları ve geliştikleri sistemin her birinin iç siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarına olan etkisini ve aynı zamanda bu etkilerden doğan içsel değişimlerin ‘uluslararasına’ olan yansımalarını ve uluslararası sistemin kendi yapısının devletlerin gelişmesinde etkili olduğunu iddia ettiği hatırlanırsa birden fazla analiz

biriminden aynı anda söz edildiği fark edilecektir. Kuramın tümüne bakıldığında bu analiz birimleri

-devletler

-sınıflar (ulusal veya uluslararası)

-uluslararası sistem

-üretim ilişkileri ve modları

-siyasi, iktisadi ve sosyal yapılar başta olmak üzere farklı analiz birimleri üzerinden incelenebileceği görülmektedir.

Bu tezin konusu, küresel değer sistemlerinin uluslararası sisteme etkisinin Çin örneği üzerinden araştırılması olduğu için analiz biriminin sistem olduğu düşünülebilir. Ancak, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramının bütüncül yapısı göz önüne alındığında sadece sistem birimi üzerinden yapılacak bir analiz, daha önce bahsi geçen liberal ve eleştirel teorilerden çok farklı bir sonuç doğurmayacaktır. Bu nedenle, girift ilişkilerin ve etkilerin analiz edilebilmesi için yukarıda sayılan birimlerin birkaçının etkileşimli şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Tezin başlığından hareket edersek öncelikle, küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme direkt etkisi iktisadi bir perspektiften aslında tezin birinci bölümünde açıklanmıştır. Ancak eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden böylesi üretim yapılarının ne anlama geldiği açıklanmamıştır. Dolayısıyla, sistem seviyesi hala analiz birimi olarak kullanılmalıdır. Bunun yanı sıra tezde bu etkiyi incelemek için Çin Örneği seçildiğinden ve eşitsiz ve bileşik gelişme bir devletin gelişmesinin diğer devletleri de etkileyecek gelişmeler yaratacağını iddia ettiğinden, yine devlet de bir analiz birimi olarak kullanılmalıdır. Eşitsiz ve bileşik gelişme kuramı, Marksizmi odak noktasından tuttuğu için bu analiz birimlerini kullanırken sadece iktisadi birimlere odaklanmak yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla, küresel değer zincirlerin geniş anlamda yarattığı siyasi-iktisadi gelişimin etkileşimli olarak incelenmesi gerekmektedir.

Her ne kadar kuramın bütüncüllüğü ve tarihsel perspektifi böylesi bir metodolojiyi mecbur kılsa da analiz birimlerinin fazlalığının karışıklık yaratmasının önlenmesi, çalışmanın etkinliğinin ölçülmesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada, tezin değerlendirmesini kolaylaştırmak ve metodolojiyi açık hale getirmek için kullanılacak yöntem, eşitsiz ve bileşik gelişme teorisinin ana argümanları üzerinden gösterilebilir ya da ölçülebilir birtakım kriterler ya da değerlendirme kriterleri ve soruları geliştirmektir.

Öncelikle, bu bağlamda cevaplanması gereken soru “Çin örneği bağlamında küresel değer zincirleri nasıl bir rol oynamaktadır?” olmalıdır. Daha önceki bölümlerde küresel değer zincirlerinin üretim ve ticaret ilişki bağlamında önemi açıklandığı için bunun Çin özelinde yapılması yararlı olacaktır. Bunu yaparken de Dünya Bankası veritabanı gibi güvenilir istatistiki verilere dayanmak gerekmektedir. Ancak bu tarz bir analiz yapılırken asıl analiz edilmesi gereken Trotsky’nin eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden Rus Devrimi’ni açıklarken devrimin tetikleyicisi olarak bahsettiği dış baskıların ya da etkilerin neler olduğunun belirlenmesi ve küresel değer zincirleri bağlamında bu etkinin Çin tarafından nasıl değerlendirildiğinin ve Çin ekonomisinde nasıl bir dönüşüm yarattığının açıklanması gerekmektedir. Çünkü, Trotsky’nin de belirttiği üzere bütün dönüşüm ya da devrimleri getiren düşünce evrenindeki bir dönüşüm ve bu değişimin sosyal, ekonomik ve siyasi elitlerde yarattığı değişimdir. (2007b: 124)

Daha sonra bu dönüşümün ve değişimin Çin’in iç dinamiklerinin nasıl etkilediğini incelemek gerekmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere kalkınma yarışına geç başlayan ülkeler, **geride kalmışlığın avantajından** yararlanarak gelişmiş ülkelerin geçtiği gelişme basamaklarını birebir takip etmeden kalkınma olanağına sahip olduklarından sıçramalarla ilerleyebilmektedirler. Bu durum, her devlet için değişik bir siyasi-iktisadi ve sosyal yapının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu noktada, Çin modelinin küresel değer zincirleri bağlamında nasıl bir model oluşturduğunu açıklamak gerekmektedir.

Bu noktada uluslararası sistemdeki etkiyi analiz etmek için sistem seviyesine geçiş yapmak ve bu etki içerisinde Çin’in rolünden bahsetmek önem arz edecektir. Tezin birinci bölümünde, özellikle gelişmekte olan ülkelerin 1945’ten bu yana kalkınma politikaları ile çözmeye çalıştıkları sorunların; **1) fakirlik 2) sermaye sıkıntısı 3) sanayileşme ve 4) işsizlik** olduğunu belirtmiştik. Bu noktada, küresel ekonominin dinamikleri olan küresel değer zincirlerinin Çin bağlamında bu sorunlara çözüm sağlayıp sağlamadığının analiz

edilmesi gerekmektedir. Bu noktada pozitif verilerin kullanılması konuya açıklık sağlayacaktır. Dolayısıyla yine güvenilir istatistiki verilerle objektif bir sonuca varılması önemlidir.

Son olarak, küresel değer zincirlerinin Çin üzerinden yarattığı bu etkinin diğer devletler üzerinde özellikle hiyerarşik sistem bağlamında ne gibi bir etki yarattığının incelenmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle devletlerin iki gruba ayrılması yararlı olacaktır. Birinci grubu, Çin gibi kalkınmakta olan ülkeler oluşturacaktır. Çin Modeli kalkınmanın özellikle küresel değer zincirleri, küresel üretim ve tedarik ve enerji ağları bağlamında diğer kalkınmakta olan ülkelere doğurduğu negatif ya da pozitif bir etki bulunmakta mıdır? Özellikle kalkınma odaklı liberal politikaların böyle bir etkinin doğacağını iddia ettikleri düşünürse bu etki çeşitli yatırım ve ticaret rakamları ile gösterilmelidir. Bunun yanı sıra, bu tarz bir kalkınma modelinin, gelişmekte olan ülkeler arasında siyasi ilişkiler bakımından herhangi bir etki doğurup doğurmadığının da incelenmesi gerekmektedir.

Bu incelemenin ikinci grubunu, gelişmiş ülkeler oluşturmaktadır. Hiyerarşik ve kapitalist sistemde, ekonomik ve siyasi çeşitli avantajlardan yararlandıkları iddia edilen bu devletlerin, küresel ticaret ve üretimden meydana gelen bu değişiklikten nasıl etkilendiğinin gösterilmesi çok taraflı etkileşimden oluşan uluslararası sistemi küresel değer zincirleri açısından analiz etmekte önem arz etmektedir.

Bütün bunları yaparken Marksizmin temel argümanlarından biri olan üretim modunda ve ilişkilerinde meydana gelen değişikliğin tarihe yön verdiği argümanı analizin merkezinde yer alacaktır. Zira, küresel değer zincirleri en nihayetinde, kapitalist üretim modunda gerçekleşen bir değişimi sembolize etmektedir. Tezin son bölümü, yukarıda belirtilen dinamikler üzerinden, küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme etkisini analiz etmeye çalışacaktır.

3.3. Sonuç

Küresel değer zincirlerini sadece ekonomik bir dinamik olarak değil siyasi bir dinamik olarak da ele alan teoriler kökenlerini, Marksist UPE teorilerinden almaktadır. Hegemonya ve emperyalizm kapsamında incelenebilecek bu teoriler genellikle eşitsiz değişim, hegemonya ve emperyalizm üzerine kurgulanmışlardır.

Eşitsiz değişime konsantre olan ve yukarıda detaylı olarak incelenen ilgili teoriler, eşitsiz değişim bağlamında özellikle gelişmekte olan devletlerin gelişmiş devletlere olan bağımlılıklarını, maruz kaldıkları kontrol ve sömürüyü farklı açılardan ve detaylı bir şekilde açıklamaktadırlar. Sermaye hareketleri, güç, sermaye sınıfları ve kapitalizmin yapısal krizlerine değinen ilgili teoriler, azgelişmişliği değiştirilemez bir eleman olarak kabul etmekte ve dolayısıyla uluslararası siyasi ve iktisadi sistemde devletler arasında mevcut bulunan hiyerarşiyi değişmez kabul etmektedirler. Buradan hareketle, küresel değer zincirleri ancak uluslararası emperyalizmin ve sömürünün birer aracı olabilir. Dolayısıyla, küresel değer zincirleri her ne kadar dinamik bir ekonomi ve zenginlik yaratsa da bu zenginlik ve dinamizm azgelişmiş ülkelere fayda sağlamayacağı gibi sömürünün ve bağımlılığın daha da geliştirilmesine hizmet ederler.

Ancak eşitsiz ve bileşik gelişme teorisinin gösterdiği üzere hiyerarşi emperyalizm teorilerinde tasvir edildiği kadar kesin ve değişmez değildir. Özellikle küresel değer zincirlerinin yarattığı yeni ekonomik dinamikler sayesinde özellikle Çin gibi ülkeler geride kalmışlığın avantajından yararlanarak uluslararası sistemdeki konumlarını değiştirebilir hatta ilgili avantajları ve dinamikleri kullanarak diğer azgelişmiş ülkelere de faydası dokunacak bir alt-sistem yaratabilirler. Bu duruma karşılık özellikle gelişmiş ülkelerde sistemdeki değişime direnç gösterebilirler. Bu fikirlerden hareketle, tezin son bölümü yukarıdaki metodolojiyi kullanarak Çin örneği kapsamında, küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme yarattığı etkiyi analiz edecektir.

4. EŞİTSİZ VE BİLEŞİK GELİŞME PERSPEKTİFİNDEN KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİ

1970’lerde uluslararası üretim modunda meydana gelen gelişmeler, küresel değer zincirlerini, uluslararası ekonominin ve ulusal kalkınmanın, itici motorları olarak ön plana taşımıştır. Ancak, üretim güçlerinde meydana gelen değişiklikler, sadece ekonomik güçleri değil siyasi yapıları da dönüştürmektedir. Hiyerarşik bir uluslararası sistem yapısı çizen eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifi, sistem-devlet-sistem etkileşimi içerisinde, sistemsel baskıların devletleri, iç baskılardan doğan değişimlerin hem sistemi hem de diğer devletleri mütemadiyen etkilediği bir uluslararası yapı öngörmektedir.

Bu fikirler kapsamında, küresel değer zincirlerinin, doğurduğu etkileri göstermesi açısından Çin önemli bir örnek teşkil etmektedir. Küresel değer zincirlerinin parçası olarak ciddi bir ekonomik kalkınma yakalamış olan Çin’in, özellikle sosyalist öğelerle piyasa öğelerini birleştirerek yarattığı kalkınma modeli, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinin de değiştiği üzere sistemde konumunu değiştirmek isteyen devletler için elzem bir aşamadır. Çin’in böylesi bir modele nasıl vardığının anlaşılması, küresel değer zincirlerinin siyasi ve iktisadi yapıda ne gibi etkileri olduğunun belirlenmesi için de önemlidir.

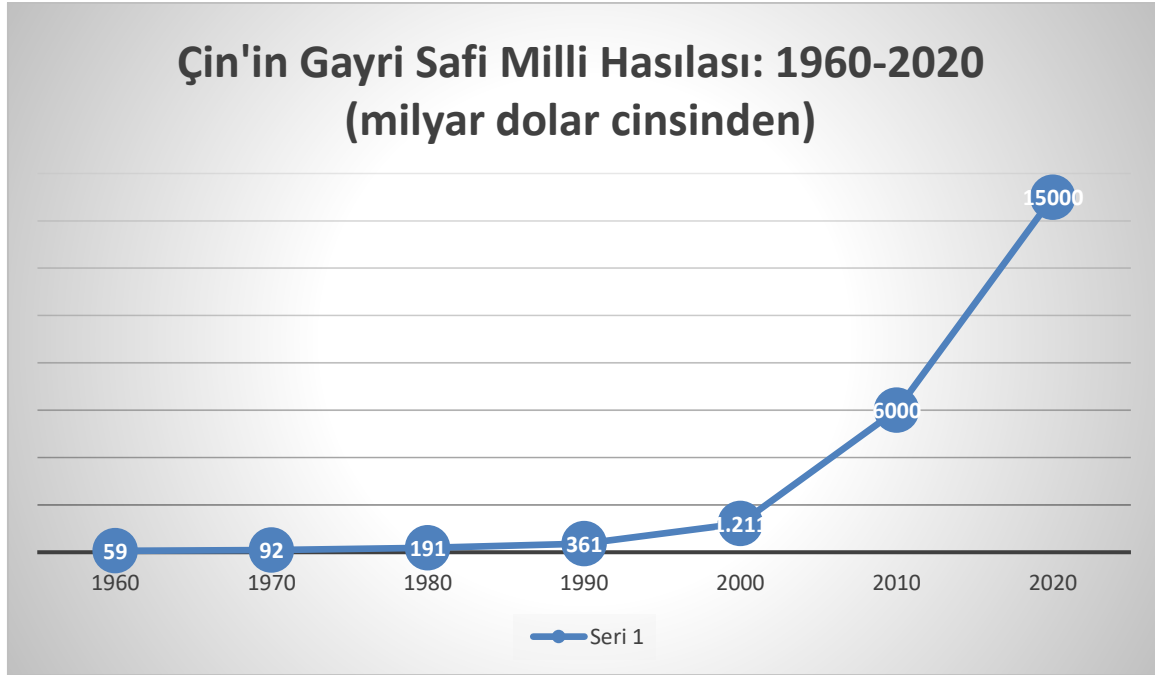
Bu bağlamda, tezin son bölümü, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden, küresel değer zincirlerinin uluslararası sisteme olan etkisini, Çin örneği üzerinden göstermeyi amaçlamaktadır. Bunu yapabilmek için ilk önce neden Çin örneğinin seçildiği konusunda bilgi de veren Çin’in ekonomik başarısı anlatılacaktır. İkinci olarak, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinde önemli bir yer tutan geri kalmışlığın avantajı kavramı içerisinde, Çin’in hızlı dönüşümünün nasıl gerçekleştiği ve ne gibi yapılar ortaya çıkardığı, Çin’in hassasiyet ve önceliklerine vurgu yapılarak açıklanacaktır. Daha sonra, ileride olmanın dezavantajı başlığı altında, gelişmiş devletlerin sistemde karşılaştıkları sorunların neler olduğuna değinilecektir. Son olarak sistemdeki etki ve tepkiler, küresel değer zincirleri bağlamında analiz edilmeye çalışılacaktır.

4.1. Çin’in Ekonomik Başarısı

Drainville’e göre, Marksist UPE teorileri bağlamında, bütün devletler uluslararası sistemin hamili iken sistemin kaderini değiştiren tarihsel ilişkiler bağlamında hepsi aynı

yükü taşımamaktadır. (1994: 108) Bazı devletlerin politikaları sistemin tamamını etkilerken sistemde meydana gelen değişiklikler de bazı devletleri diğerlerinden daha fazla etkileyebilmektedir. Çin'in uluslararası sistemdeki yükselişi de bu nedenle önem arz etmektedir. Çünkü Çin'in, uluslararası üretim modunda meydana gelen dönüşümü avantaja çevirerek uluslararası sistemdeki yerini yeniden inşa etmektedir. Fakat, bu inşayı gerçekleştirme tarzı, çok fazla askeri güç, tehdit, tahakküm, açık sömürü ve tek tipleştirme içermediği için özellikle sistemde söz sahibi olan devletler için politika üretme ve ana akım uluslararası ilişkiler anlayışı içinde açıklama zorluğu yaratmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası küresel değer zincirlerinin, uluslararası sistem üzerinde yarattığı etkiyi incelemek için de bu metodu kullanan Çin'den daha iyi bir örnek bulmak zor gözükmemektedir.

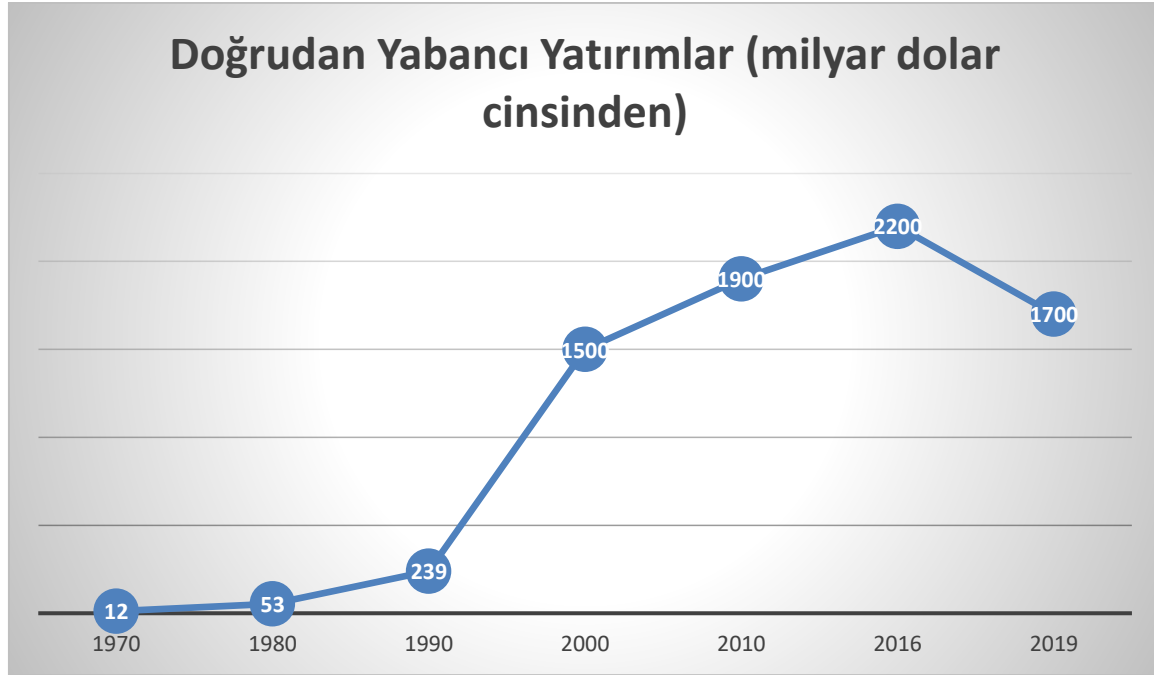
Ancak, bu konu daha derinine incelenmeden önce Çin'in ekonomik gelişiminin neden böylesi bir tansiyon yarattığının, ilk bakışta görünen nedenlerinin incelenmesi faydalı olabilir. Çin'in, bu şekilde kalkınan Kore ve Singapur gibi devletlerden daha fazla dikkat çekmesinin ilk nedeni, çok kısa sürede ciddi bir iktisadi sıçrayış gerçekleştirmesinin yarattığı şaşkınlıktır. 1960'ların başında yoksullukla ve açlıkla başa çıkmaya çalışan, ekonomisi neredeyse tamamen tarıma dayalı ve komünist bir parti tarafından yönetilen Çin'in, ondan çok daha önce liberal siyasi iktisadi sisteme entegre olan devletleri geçerek uluslararası ekonominin değişmez aktörü haline gelişini ciddi tartışma yaratmıştır. Çin'in hızlı kalkınmasından ne kastedildiğini anlamak için burada iktisadi büyüme anlamında yol gösterici kabul edilen belirli istatistikî veriler göz gezdirmek yararlı olabilir.

Grafik 4.1. Çin'in Milyar Dolar Cinsinden GSMH'si (World Bank 2021)

Dünya Bankası veri tabanından alınan verilerle oluşturulan yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere, başlangıçta gayri safi milli hasılası (GSMH) çok düşük olan Çin, küresel değer zincirlerinin parçası olarak uluslararası sisteme entegre olmaya başladığı 1970'lerin sonundan itibaren GSMH'sini ciddi derecede arttırmıştır. 1960 yılında sadece 59 milyar dolar olan GSMH'si, 2020 yılında 15 trilyonun üzerine çıkarak, 60 yıl içerisinde 254 kat artış göstermiştir.

GSMH'si bu derece artan Çin'in, nüfusu da dikkate alındığında, kişi başına düşen geliri de büyümesindeki hızı göstermesi açısından önemlidir. Enflasyon ve geçim koşulları gibi faktörleri de hesaba katarak hesaplanan verilere göre, Çin'in 1990 yılında alım gücü cinsinden kişi başına düşen geliri 982 dolar iken bu rakam 2020 yılında 17,311 dolara yükselmiştir. İlk bakışta bu yükselme Çin'in alım gücü cinsinden kişi başına düşen gelirin, Amerika (63,543 dolar) ve Almanya (53,694 dolar) gibi devletlerin hala ciddi derece de gerisinde olduğu düşünülebilir. Ancak başlangıç notasının 1000 doların bile altında olduğu düşünülürse Çin'in alım gücü cinsinden kişi başına düşen gelirin 30 yıl içerisinde 6 kat artış göstermesi hızlı bir yükseliş grafiğine işaret etmektedir.

Grafik 4.2 .Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyar dolar cinsinden) (World Bank 2021)

Küresel değer zincirleri ve ihracata dayalı ekonomiler için önemli kabul edilen bir diğer gösterge, doğrudan yabancı yatırım miktarlarıdır. Grafik 3.2’den de görülebileceği üzere, Çin’e gelen doğrudan yabancı yatırımlar 1970 yılında 12 milyar dolar iken 1990 yılında 239 milyar dolara, 2016 yılına kıyasla düşüş göstermesine rağmen 2019 yılında 1.7 trilyona ulaşmıştır. (World Bank, 2021)

Çizelge 4.1. İhraç Mallarının Toplam Değeri (World Bank 2021)

Yıllar	İhraç Edilen Malların Toplam Değeri	
	Amerika	Çin
1960	19,6 milyar dolar	2,5 milyar dolar
1970	43,2 milyar dolar	2,3 milyar dolar
1980	225,5 milyar dolar	18 milyar dolar
1990	393,5 milyar dolar	62 milyar dolar
2000	781,9 milyar dolar	249,2 milyar dolar
2010	1.2 trilyon dolar	1.5 trilyon dolar
2020	1.4 trilyon dolar	2.5 trilyon dolar

Bu tezin temel konusunu da oluşturan ve ihracata dayalı ekonomiler için en önemli büyüme göstergesi olan son faktörü, ihracat mallarının miktarı oluşturmaktadır. Çin'in ihracat toplamındaki büyümesinin daha net anlaşılabilmesi için bu verinin 2020 yılında Çin'den sonra 2. büyük ihracat ülkesi olan Amerika verileri ile karşılaştırılması daha gösterici olabilir. Tablo 3.4'ten de görüldüğü üzere, 1960 yılında ihraç ettiği mallarının toplam bedeli 2,5 milyar dolar olan Çin, Amerika'nın on kat gerisindedir. Her ne kadar dışa açılmaya başladığı 1990'lı yıllarda atılım göstererek bu rakamı 62 milyar dolara yükseltse de Amerika'nın neredeyse 6,5 kat gerisinde kalmıştır.

Küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınmaya başladığı ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olduğu dönemde, ihracatı 249,2 milyar dolara yükselmiş ve Amerika ile arasındaki fark 3 katına düşmüştür. Sonraki on yıl içerisinde Amerika'yı yakalayan Çin, 2020 yılı itibariyle Covid-19 krizinin etkisine Amerika'nın 2 katı mal ihraç etmeyi başarmıştır. Ayrıca, Çin'in ihraç malları içerisinde, yüksek teknoloji kategorisine giren malların ihracatı, satılan malların %30'unu kapsayacak şekilde artmıştır. (World Bank, 2021) Bütün bu süreç içerisinde, 1961 yılında -27.2 olan büyüme oranını, 1970'te 19.3'a çıkararak 2010 yılına kadar %10 büyüme oranının altına düşmemiştir. (World Bank, 2021) Covid-19 pandemisinin etkisiyle ülkelerdeki büyüme oranları ciddi düşüş gösterirken Çin ekonomisi 2020 yılında %6.3 büyümüştür.

Çizelge 4.2. Çin'in İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke (Comtrade ve Dünya Bankası 2019)

Çin'in İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke	
Ülkeler	İhracat (Amerikan doları cinsinden)
Amerika	\$418,584,249,557
Hong Kong	\$279,616,723,587
Japonya	\$143,223,969,123
Güney Kore	\$110,984,861,672
Vietnam	\$98,004,332,828
Almanya	\$79,706,091,157
Hindistan	\$74,924,285,311
Hollanda	\$73,945,360,944
İngiltere	\$62,275,958,903
Singapur	\$54,963,720,408

Tablo 3.5'ten de görülebileceği üzere, dünyanın hemen her yerindeki pazarlara mal ihraç eden Çin'in, ekonomik büyümesinin ihtiyatlı karşılanmasının nedenlerinden ikincisi de Çin'in iktisadi politikalarının, tezin birinci bölümünde bahsettiğimiz liberal kalkınma modellerine tam olarak uymamasıdır.

Çin'in ekonomik gelişmesine duyulan ilgi 1990'lı yıllarda başlamıştır. Ancak Çin'in kendine ait bir ekonomik modeli olup olmadığı tartışması, Çin'in özellikle 1997'de, dönemin dikkate değer gelişen ülkelerinden olan Güney Kore ve Tayland gibi Asya Kaplanları olarak nitelendiren ülkelerde yaşanan, Doğu Asya Mali Krizi'nden yaralanmadan çıkması ve büyüme çizgisini hemen her sene %10 gibi etkileyici bir artışla gerçekleştirmesiyle hız kazanmıştır. Bu tartışmalar, 2000'li yılların ortasında Çin Modeli ya da daha yaygın kullanılan haliyle "Pekin Mutabakatı"nın ne olduğu ve uluslararası ilişkiler açısından ne gibi etkiler doğurabileceği hususuna yoğunlaşmıştır. Bu etkinin anlaşılabilmesi için tezin birinci bölümünde bahsi sıkça geçen, Batı dünyasının ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunun izlediği ekonomik model olan, Washington Mutabakatı ya da Neoliberal gelişme modeli ile "Çin Modeli" karşılaştırılması yapılmaya başlanmıştır. Böylece iki modelin, sanki birbirinin anti-tezi olduğu gibi bir algı ortaya çıkmıştır.

Pekin Mutabakatı kavramı 2004 yılında ilk kez Ramo tarafından Çin modelini, liberal ekonomik model ile karşılaştırmak amacıyla Washington Mutabakatı'na atıfla kavramsallaştırılmıştır. Ramo'ya göre; Pekin Mutabakatı, Washington Mutabakatı gibi açık bir politika reçetesinden oluşmamaktadır. (2004: 4) Tezin ilk bölümünde sayıldığı üzere Washington Mutabakatı, 10 iktisadi politika önerisi sunmaktadır ve bu önerilerin, liberal iktisadi sistemde kalkınmak isteyen ülkeler için elzem olduğu o dönem de iddia edilmiştir. Yani; IMF ve Dünya Bankası'nın, gelişmekte olan ülkelere fakirlik ve geride kalmışlık problemlerini çözebilmeleri için yaptıkları önerilerin bir derlemesi olan Washington Mutabakatı, devletlerin siyasi, iktisadi ve sosyal yapıları nasıl olursa olsun tek tip bir reçete sunmaktadır.

Pekin Mutabakatı işte tam da bu noktada Washington Mutabakatı'ndan ayrılmaktadır. Çünkü Çin modeli, liberal politikalar olan serbest ticaret, liberal entegrasyon politikaları gibi liberal piyasa reformlarının yanı sıra pek çok kamu politikası önerisini benimsemekte ve uygulamaktadır. Ramo'ya (2004) göre; 2 mutabakatı birbirinden ayıran 3 nokta vardır:

- 1) Inovasyon
- 2) Zor zamanlarda sıkı çalışma ve işbirliği
- 3) Self determinasyon; yani, bir devletin, ekonomik modelinin başarılı olması için, bağımsız bir egemen tarafından formüle edilmesi ve planlanması.

Ramo'ya göre, özellikle son farklılık nedeniyle Çin'le aslında tek taraflı olarak tansiyonlar yükselmektedir. (2004: 5) Çünkü Çin'in ne yapmaya çalıştığı anlaşılamamaktadır. Çin, geleneksel süper güçler gibi değildir. Askeri bir yarışa giderek tahakküm kurmayı öngörmemektedir. Bunun tam tersine, ekonomik yapıyı kullanarak kalkınmakta olan devletlere sadece işe yarayan bir kalkınma reçetesi değil uluslararası sistemde, gelişmiş devletler tarafından sindirilmeden ve engellemeden yükselebilecekleri bir alternatif sunmakta ve asimetrik bir süper güç haline gelmektedir. (2004: 3) Çin'in yarattığı bu yeni üst yapı, silahla savaştan ya da tehditle sindirmekten çok Batı'nın ama özellikle Amerika'nın yapısal gücünün temelini oluşturan siyasi iktisadi gücü etkisiz hale getirmeye çalışmaktadır.

Bu argümandan da görülebileceği üzere, Ramo'nun ortaya attığı Çin dönüşümü, aslında eşitsiz ve bileşik gelişme argümanı ile de paralellik göstermektedir. Eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifi, uluslararası sistemde, uluslararası üretim modlarında meydana gelecek bir değişikliğin, sistemsel ve ulusal etkileri olduğunu öngörmektedir. Trotsky de böylesi bir sistemde, başarıyla yükselecek bir devletin bunu ancak kendine has bir devlet modeli ile gerçekleştireceğini belirtmekte ve hatta bunu gerçekleştirebilecek devletlere verdiği örnekler arasında Çin yer almaktadır. (2007a: 14) Dolayısıyla, yukarıda bahsedilen ve Çin'in sistemin temel aktörlerinin yapısal gücünü zayıflatmasına neden olan durumu vücuda getiren ana faktörlerden biri, uluslararası üretimi dönüştürerek girift bir ilişkiler ağı yaratan küresel tedarik zincirleridir. Ancak, resmin tamamını görebilmek ve konuyu bu tezin kapsamında tutabilmek için Çin'in iktisadi ve siyasi dönüşümünün doğasının, bunun uluslararası sistemde yarattığı etki-tepki zincirinin incelenmesine ihtiyaç vardır. Bunun için de öncelikle Çin Modeli'nin kendine has özelliklerini geliştirmesini sağlayan 'geride kalmışlığın avantajı' hususun ele alınması yerinde olacaktır.

4.2. Kalkınmanın Dayanılmaz Gerekliliği ve Geride Kalmışlığın Avantajı

Eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifine göre; tarih lineer bir düzlemde ilerlememektedir. Bundan kasıt, bir devletin gelişmiş bir devlet haline gelebilmek için liberal ekonomik teorisinin ön gördüğü üzere gelişmiş devletlerin geçtiği tüm aşamaları birebir ve sırasıyla izlenmesine gerek olmadığıdır. Gelişmek isteyen bir devlet, kendisinden ileride olan devletlerin tecrübelerinden yararlanarak, gelişme aşamalarından bazılarını atlayabileceği gibi bazılarını da çok kısa sürede gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle tarih, düz değil sıçramalarla ilerlemektedir. Bu sıçramayı mümkün kılan unsur da geride kalmışlığın avantajıdır. Hali hazırda, gelişmişlikte diğer devletlerden geri kalan bir devlet, ileride bulunan devletlerin gelişme hikayelerine bakarak buradan seçtiği başarılı örnekleri, hızlıca uygulayabilmekte ve diğer devletlerin bu pratiklerin başarıya ulaşmasında harcadığı süreyi kısaltabilmektedir.

Ancak, yazara göre, bugünün dünyasında geride kalmışlığın avantajının başka bir yönü daha vardır. 1945'ten sonra kurulan sistem, modern siyasi iktisadi sisteme entegrasyonu; zengin ve barışçıl toplumun ana yapı taşı olarak görmüştür. Herkesin kazandığı bir sistem yaratabilmek için tamamen uluslararası bir siyasi iktisadi sistem gerekmektedir ve bu nedenle sistemde devletlerin bir taraftan iç gelişmelerini bir taraftan da uluslararası sisteme entegrasyonunu sağlayacak ve BM, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret örgütü (DTÖ) gibi örgütler kurulmuştur. Fakat bu örgütler kurulurken devletlerin arasındaki siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmişlik farkları açık olduğundan, entegrasyon süreci ikiye ayrılmış ve geride olan yani azgelişmiş devletlere 'özel muamele' (preferential treatment) gösteren, aşamalı geçişlerini öngören ikili bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu yapının, en net örneği; Dünya Ticaret Örgütü çatısı altında, ticaret serbestleşmesi politikalarının uygulanması için 1949'tan bu yana az gelişmiş devletlere gösterilen özel ve farklılaştırılmış muamelemelerdir. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre, bu durum ticaret alanında hayata geçirilecek politikalar izlenirken daha az gelişmiş olan devletlere daha uzun süreler verilmesi, bu devletler için daha fazla ticari fırsatın yaratılması, bütün DTÖ üyelerinin, bu devletlerin ticari çıkarlarını koruyacak şekilde hareket etmesi ve teknik konularda destek vermesi olarak özetlenmektedir.

Benzer bir durum, IMF ve Dünya Bankası çatısı altında da görülmektedir. Bu örgütler de politikalarını oluştururken, gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımını kullanmaktadır.

Bu ayrım, gelişmekte olan ülkelerin Tortsy'nin öngördüğünden farklı bir geride kalmışlığın avantajını kullanmaları için de bir zemin hazırlamaktadır. Özellikle küresel politikalar geliştirilirken gelişmekte olan ülkeler, görüşmelerin kendi ihtiyaçlarını gözeterek ve maddi yükün kimin tarafından üstleneceğinin belirlenmesi hususlarında bu argümana sıkça başvurmaktadır. Çin de gelişmekte olan bir ülke olarak bu durumun en çarpıcı örneklerini Kyoto Protokolü ve Doha Kalkınma Turu müzakereleri sırasında göstermiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere farklı muamele edilmesi gerektiği fikrini şiddetle savunmuştur. (Chicilnisky ve Sheeran, 2009) Bu bağlamda, özellikle Doha Kalkınma Müzakereleri sırasında Çin, müzakerelerin kalkınma odaklı olması gerektiğini, alınan tedbirlerin bazılarının gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine zarar vereceği gibi bu ülkelerin gelişmelerini yavaşlatabileceğini öne sürmüştür. (Lim ve Wang, 2009) Nitekim müzakereler durma noktasına geldiğinden özellikle ticaret alınanda ortak politikalar geliştirilebilmesi için bu görüşmeler G20 çatısı altında, gelişmekte ve gelişen ülkeler arasında devam etmiştir. (Mutlu, 2013: 75)

Ancak bir devletin geride kalmışlığın avantajını kullanması, tezin ikinci bölümünde detaylı açıklandığı ve Rus Devrimi örneğinde de görüldüğü üzere tarihte kırılma noktaları yaratan, belli iç ve dış baskılardan ve gerekliliklerden kaynaklanmaktadır. Trotsky bu gerekliliği 'external whip of necessity' (gerekliliğin dışardan doğan kamçısı) (2007a: 14) olarak adlandırırsa da Rosenberg uluslararası siyasi iktisadi sistemin yegane öğeleri devletler olduğundan, böyle keskin bir iç-dış ayrımının olmayacağını öne sürmektedir (Rosenberg, 2000: 63) Dolayısıyla, Çin bağlamında geride kalmışlığın avantajının neden ve nasıl kullanıldığının daha iyi anlaşılabilmesi için geride kalmışlığın avantajının yanı sıra Çin'in gelişmesini mecbur kılan bu gerekliliklerin, baskıların ve hassasiyetlerin ne olduğunun da açıklanması yerinde olacaktır.

Fakat, takdir edilir ki modern tarihi bazı tarihçiler tarafından 16. Yüzyıla dayandırılan Kadim Çin medeniyetinin ve devletinin gelişiminin bütün detaylarının burada anlatılması mümkün değildir. Bu nedenle, tezin konusu kapsamında, küresel değer zincirleri ile olan ilintisini de göstermek üzere ağırlıklı olarak Çin'in Yeni Ekonomik Politikalar kapsamında 1978'den sonraki reformlar dönemi üzerinde durulacak ve bu konudaki hassasiyet ve gereklilikler anlatılacaktır.

Çin'in tarihsel olarak gelişme veya gücünü koruma bağlamında iki önemli hassasiyeti ön plana çıkmaktadır: 1) Geride kalmışlık/Ekonomik dönüşüm ya da fakirlik ve 2) Bağımsızlık ve yabancı hassasiyeti. Bu hassasiyetler, Çin'in modern tarihinin nereden başlatılacağı üzerine yapılan tartışmalar kapsamında bile açıkça görülmektedir. Çünkü bu ayırım, Çin'in büyük bir medeniyetten sömürgeye doğru evrilen ve Çin'in kendine özgü karakterini bir nevi zayıflatan öğeler ön plana çıkartılarak yapılmaktadır. Bu bağlamda, modern Çin tarihinin başlangıcı ya otarşik kırsal yapıdan ticaret devletine evrimi simgeleyen 16. yüzyıl ya da Çin hükümdarlığının Ming sülalesinden, Mançu kabile liderlerinden oluşan Qing Hanedanı'na geçtiği 1644 yılı veya emperyalizmden kurtulma ögesi ön plana çıkarılarak Çin'in Batılı ve emperyalist devletlerin tahakkümü altına girdiği 19. yüzyılın ortaları; yani, Afyon Savaşları olarak kabul edilmektedir. (Dillion, 2016: 12) Bu bağlamda, Çin tarih incelemesinde, 'yabancı' ve 'dışarıdan' olana karşı bir hassasiyet geliştiğini söylemek mümkündür. Nitekim, büyük Çin medeniyeti için Batılı emperyalist devletlerin tahakküm dönemi olan 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başı, utanç dönemi olarak kabul edilmektedir.

Çin, 19. yüzyıla kadar daha çok kendi coğrafyası ile meşgul olsa da Avrupa'yla ilişkiler Han Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 206 - M.S. 220) başlamış ve siyasi karışıklıklar nedeniyle kesintiye uğradığı dönemler haricinde özellikle İpek ve Baharat ticaret yollarını izleyen bir diplomasi ilişkisi hep olmuştur. (Gökten, 2012: 63) Ancak, kendisini dünyanın merkezi olarak gören Çin İmparatorluğu, doğrudan ticaret hakkını çevresinde bulunan Hollanda ve Portekiz gibi devletlere vermemiştir. Bu hak ilk kez İngilizlere Guangzhou'da verilmiştir ve daha sonra Fransa gibi pek çok devletin özel şirketleri buraya yerleşmiş ve yatırım yapmıştır. Bu dönemde, Avrupalıların Çin anakarası ile direkt ticaret yapmaya bir geçiş özelliği taşıyabileceklerini düşündükleri bu bölge çok gelişmiştir. Fakat, Çin yabancılarla ticareti neredeyse tamamen bu bölgeye kısıtlayarak Çin'in diğer bölgeleriyle olan ticari, teknik ve kültürel etkileşimini kısıtlamıştır. (Hao, 1985: 10-12) Ancak bu kısıtlamalar özellikle emperyalist devletler arasındaki rekabet hızlandıkça İngiltere'nin önce başarısız direkt diplomatik ilişki daha sonra ise savaş yoluyla Çin'le ilişkileri 'dengeye' getirmesiyle sonuçlanmıştır. İngilizlerle Çin arasında 1839 ve 1842 yılları arasında yaşanan Afyon Savaşları, Çin'in bir dizi taviz vermesine neden olan Nanjing Antlaşması (1842) ile sonuçlanmış ve takip eden 20 yıllık dönemde Çin'i yarı sömürge statüsüne düşüren bir dizi 'eşitsiz antlaşma' ile devam etmiştir. Bunda Çin'in, Avrupalı imparatorlukları eşiti gibi görmemesinin yol açtığı bir dizi politikasının etkisi büyüktür. Bu Çin için önemli bir ders

olacaktır. Çin kendisinin merkezde olduğu haraç sisteminden, Avrupa'yla eşit hatta bazı Avrupalı devletlerin ondan üstün olduğunu kabul ettiği bir döneme geçiş yapacaktır.

Bu durum Çin ekonomisinde ciddi bir gerileme başlatmıştır. Bu döneme kadar Avrupa ile aynı büyüme oranlarına sahip Çin özellikle limanların yabancı kontrolüne girmesi, yabancı işyerleri sayısındaki artış ve yabancı malların piyasaya girişi ile hızlanan işsizlik ve ekonomik krizin, savaşlar nedeniyle artan vergilerle hayat şartlarını daha da ağırlaması, yabancı paranın dolaşıma girmesi nedeniyle ortaya çıkan enflasyon ve demiryollarının yabancılar tarafından inşası ve kontrolü gibi nedenlerle Çin halkı arasında etkileri uzun süre görülecek bir yoksulluğun pençesine düşmüştür. (Jacques, 2009: 82-116) Bağımsız bir Çin devleti fikri bu dönemde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Yeni kurulacak devleti bekleyen en büyük iki sorun da Çin'in az gelişmişliği ve kaynaklarının Batılı ve Japon güçlerin kontrolü altında olmasıdır. (Dillion, 2016: 164) Bağımsız Çin devleti ideali için iki grup ön plana çıkmaktadır. 1) ulusal bir devlet isteyen milliyetçi cephe ve 2) yabancı sömürsünden bıkmış, yoksulluktan usanmış bir halk hareketi olarak ortaya çıkan Çin Komünist Partisi (ÇKP). Bu iki grup, hep birbirleriyle karşıtmış gibi görülse de bağımsızlık mücadelesi sırasında çoğunlukla birlikte hareket etmişlerdir. Ancak ÇKP, Japonya saldırılarını arttırdıkça halka inerek aralarına karışmış ve ciddi organik bağlar kurmuştur. Bu organik bağ da kendini, Japonya'ya karşı mücadelede halkın, Halk Kurtuluş Ordusu'nu desteklemesi şeklinde göstermiştir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra, Çin'in nasıl bir devlet olacağı yönündeki tartışmalarda da bu organik bağ merkezde olmuştur. 'Halk Demokrasisinin Diktatörlüğü' isimli çalışmasında Mao, Yeni Çin'in inşası için dört toplumsal sınıfın ittifakını önermektedir: işçi sınıfı, köylüler, şehirli burjuvazi ve ulusal burjuvazi. (Zedong, 1967) Bu ittifak bugün de devam etmektedir. Halkın bu ittifakın devamındaki rolü daha çok emek şeklinde gözükse de Çin'in kalkınma stratejileri halk tarafından benimsenmekte ve bir halk-devlet ortaklığı olarak görülmektedir.

Yeni kurulan Çin devleti için de bu dönemdeki hassasiyetler aynıdır: 1) Fakirlik ve geride kalmışlık ve 2) Bağımsızlık. Enflasyon, gıda sıkıntısı ve kıtlık, ekonominin ana dinamosu olan tarımda verimsizlik, tarıma kıyasla ekonomide çok az yer tutan ve liman kentleri haricinde neredeyse ilkel vaziyetteki sanayi, yeni devletin temel problemlerini oluşturmuştur. Bu yüzden de Yeni Çin'in ekonomik ve sosyal politikasının temelinde,

savaşlarla mahvolmuş ekonominin yeniden inşası, sanayi ve toprak reformu bulunmaktadır. (Oktay, 2016: 43) Savaş ve enflasyonla yıpranan ve yoksulluğa sürüklenen halkın refah seviyesinin arttırılması ve daha önce yabancıların ya da onlarla iş birliği içerisinde olan burjuvazinin elinde bulunan kaynakların ve işletmelerin devletleştirilmesi önem kazanmıştır.

Çin, bu dönemde, diğer azgelişmiş ülkeler gibi liberal ekonomik bir model benimsememiş ve uluslararası ekonomik sistemin dışında kalmayı tercih etmiştir. Bu dönemde, birçok düşmanla savaştıktan sonra hem bağımsızlığını hem de sosyalist devrimini gerçekleştiren Çin'in amacı, bağımsız ve mümkün olduğunca öz kaynaklara dayalı, bir gelişme sağlayarak uluslararası sistemde daha güçlü ve Batı'ya göre kendini daha özgüvenli konumlandırabileceği bir devlet haline gelmektir. (Aiguo, 2000: 75) Böylece Çin, dışardan gelen baskılara kendini kapayarak yarattığı zenginliği kendisinin yönetebileceği ve yönlendirebileceği kapalı bir iç sistem yaratmayı amaçlamıştır.

Bu amaca, Kore Savaşı'na kadar 1 yıllık planlarla, Kore Savaşı'ndan sonra 5 yıllık planlarla ulaşılmaya çalışılmıştır. 1953 ve 1957 yıllarını kapsayan ilk Beş Yıllık Plan daha önce ÇKP tarafından kontrolü altındaki bölgelerde denenen metotla tarımın kooperatifleşmesi, özel sektörün devletleştirilmesi, ağır sanayinin geliştirilmesi ile ekonominin sosyalist dönüşümünü başlatmıştır. (Dillion, 2016: 312) SSCB'den alınan yardımlarla gerçekleştirilen bu plan sayesinde, Çin ekonomisi %8 büyümüş, tarım ve sanayi üretimi artmış, barınma, sağlık ve gıda anlamında halkın hayatı iyileştirilmiştir. (Gökten, 2012: 127) Sovyet tipi merkezi kalkınma planları gibi hazırlanan bu plan, tarımdan gelen karlarla sanayiye desteklemeyi öngörmüştür. İşte tam da bu noktada, Sovyet ve Çin Modeli ayrışmaya başlamıştır.

Mao, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinin, Çin'e has bir yorumunu yapmıştır. Mao'ya göre, tarımdan gelecek gelirin, sanayiye aktarılması yoluyla ve ciddi merkezi planlama ile yürütülen strateji yeterince çabuk sonuç vermemektedir. Ayrıca, SSCB, komünizme geçiş için aşamalı bir plan öngörmekte ve bu planın diğer komünist/sosyalist devletler tarafından da uygulanmasını salık vermektedir. Bu plana göre, komünizme geçmeden önce sanayi ve tarımın yeterince gelişmesini sağlayacak burjuva devriminin, ardından kaynakların yönetimi, paylaşılması gibi değişiklikleri getirecek sosyalist devrimin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak Mao bu aşamalı geçiş fikrini reddetmiştir.

Trotsky'nin sürekli devrim fikrinden etkilenen Mao'ya göre, aradaki aşamaları hızlıca atlayarak komünizme doğru bir sıçrama gerçekleştirmek mümkündür. (Mesiner, 1986: 208) Köylü-İşçi-Küçük Burjuva diktatörlüğü, topyekûn bir seferberlikle ve sürekli devrimle, kalkınmayı hızlandırabilir. Bu nedenle, gelişimi hızlandırmak için 1956 yılından itibaren Mao, 'duo, kuai, hao, sheng' (daha fazla, daha hızlı, daha iyi, daha tutumlu) mottosundan ilham alan bir atılımla Çin sanayi üretiminin, 15 yıl içerisinde İngiltere'yi geçeceğini duyurmuştur. (Dillion, 2016: 313)

İkinci Beş Yıllık Plan (1958-1961) ile birlikte Çin, Büyük İleri Atılım olarak adlandırılan döneme girmiş ve Sovyet tipi merkezi planlamadan uzaklaşmıştır. Mao'ya göre, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifi içinde, Çin'in sıçrayarak ilerlemeyebilmesi için kendisine ait bir modelle ülkeyi ve toplumu, dönüştürmesi gerekmektedir. (Zedung, 1967) Bunun için de gelişme hamlesinin herkes tarafından ama özellikle köylüler tarafından benimsenmesi elzemdir. Bir nevi Çin tipi sosyalizm olarak görülebilecek bu plan, ÇKP'nin, Çin'in siyasi-iktisadi ve toplumsal dönüşümü simgeleyen Üç Kızıl Bayrak (sanmian hongqi) görüşünün bir parçasıdır. Bu görüşe göre, ilk adım tarım ve sanayinin modern ve geleneksel teknikleri bir arada kullanarak birlikte gelişmesi; ikinci adım bu gelişimin gerçekleşmesi için gereken işçi hareketliliğinin sağlanması ve üçüncü adım da kolektif yaşama geçiş de önemli bir araç olarak görülen halk komünlerinin oluşturulmasıdır. (Dillion, 2016: 313) Yani, başarı için Köylü-İşçi ve Küçük Burjuvazinin plana tam entegrasyonunu öngörmektedir.

Bu planda komünler önemli bir rol oynamaktadır. Halk Komünleri, üretimden ticarete, eğitimden altyapıya yerel idarelerle komünlerin tamamen birleştiği bir nevi Çin'in tamamının komünistleşmesinin öngörüldüğü bir yapıya sahiptir. Komünlerden beklenen tarım veya sanayi ağırlıklı olsun, ÇKP tarafından belirlenen iktisadi hedeflere ulaşmak için mümkün olduğu kadar yüksek üretim hedefleri belirlemeleri ve hedefe ulaşmak için canla başla çalışmalarıdır. Ancak Büyük İleri Atılımın ilk yılları kuraklık, seller, salgın hastalıklar ve yanlış gıda ve tarım politikaları nedeniyle Büyük Kıtık olarak da bilinen ve 20 milyon (bazı kaynaklara göre 40 milyon) (Domes, 2013: 113) kişinin ölümüyle sonuçlanan çok zorlu bir döneme denk gelmiştir.

İkinci Beş Yıllık Planı takip eden dönemde, Mao geriye çekilmiş ve ekonominin yeniden canlandırılması ve insani krizin bir an önce giderilmesi amacıyla revizyonist

politikaların uygulandığı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde, SSCB'ye olan borçlar ödenmiş ve ülke tekrar büyümeye başlamıştır.

Ancak bu seferde, parti içinde özellikle Mao ve Mao'nun fikirlerini savunanlarla devlet başkanı ve revizyonist Liu-Deng ve onu destekleyenler arasında ciddi bir mücadele başlamıştır. Liu-Deng ve destekçileri, Mao'nun fikirlerini radikal bulmaktadır ve uluslararası durumda dikkate alındığı daha revizyonist bir politika izlenilmesi gerektiğini düşünmektedir. (Gökten, 2012: 162) Ancak revizyondan bahseden herkes, sanki SSCB tipi bürokratik kalkınmaya gönderme yapıyor gibi kabul edilmiş ve parti içinde ipler gerilmiştir. Bu dönemde, istenen gelişmeye ulaşmak için gereken insan gücünün yetiştirilmesine odaklanmak yerine 1966 yılında 'yeni sosyalist insan' yaratma amaçlı Kültür Devrimi başlatılmıştır. Bu devrim sosyalist devrimin içselleştirilip benimsetilmesi hedefi taşıırken pratikte, muhaliflerin ve sözde rejim karşıtlarının temizlendiği bir hal almıştır. (Gökten, 2012: 160-165) Büyük İleri Atılım'ın getirdiği yıkımın üzerine Kültür Devrimi'nin yaşattığı terör de eklenince, bu dönem Çin'in kendini uzaklaştırmaya çalıştığı bir dönem olarak hafızalarda yer etmiştir. Ayrıca, Çin, gelişmiş devletleri yakalama hedeflerinin çok gerisinde kaldığı gibi SSCB ve bölge devletleriyle de ilişkileri bozulmuştur.

Büyük İleri Atılım'ın başarısızlığı, içerden gelen muhalefet, Çin'in SSCB tipi sosyalist kalkınma modelini uygulamamasından ve SSCB'nin bütün sosyalist devletlerin hamili gibi hareket ederek özellikle Indo-Çin bölgesindeki yayılmasının Çin'e bir tehdit haline gelmesinden kaynaklanan gerilim sonucunda, 1970'li yılların başında Mao'nun Batılı devletlere olan tavrında bir yumuşama olmuştur. Yine aynı dönemde, yumuşama dönemine giren Soğuk Savaş'ın etkisiyle, Rusya'nın Doğu Asya'daki varlığını dengeleyerek gücünü ve çevreleme politikalarını pekiştirmek isteyen ABD'nin de tavrında bir değişiklik yaşanmıştır. Çin'in BM üyeliğine tekrar alınması yönünde Japonya ve Amerika ciddi destek göstermiştir. 1972 yılında önce Amerika Başkanı Nixon ve sonrasında Japonya Başkanı Tanaka'nın da Çin'i ziyaret etmesi ve diplomatik ve ticari olarak ilişkilerin normalleşmesine dair dileklerini iletmeleri, Çin'in bu ülkelerle olan ilişkilerinde yumuşama yaratmış ve böylece ilişkiler 1979'da normalleşerek, 1980'de Çin'in gerçekleştireceği ekonomik reformların da önünü açmıştır. (MacFarquhar ve Schoenhals, 2008: 323)

Burada bahsedilen siyasi motivasyonların yanı sıra, bu dönemde hızla gelişmek için çaba sarf eden Çin, komşularında meydana gelen ekonomik gelişimleri de takip etmektedir.

1970'li yılların başında Bretton Woods Sistemi'nde yaşanan çözülme ile birlikte küresel değer zincirlerinin önünü açan uluslararası üretimdeki dönüşümün başlangıcı bu döneme denk gelmektedir. Jeopolitik kaygılardan ötürü, Doğu Asya devletlerinin kalkınmasına önem veren Amerika, buradaki devletlerin yarı kapalı ekonomik yapılar olarak ulusal kalkınma stratejisi ile gelişmesine destek olmuştur. Bu dönemde, Japonya, Kore ve Hong Kong gibi ülkeler ciddi bir iktisadi gelişim göstermiştir. Dolayısıyla, özellikle Avrupa'daki maliyet yüksekliğinden muzdarip olan sermaye, kendisini yeniden yapılandırmaya başladığında hem sanayi ve teknolojik gelişmişlik hem de maliyet açısından Batı sermayesinin ihtiyaçlarını karşılayacak kapasiteye sahip Asya Kaplanları'na yönelmiştir. (Shaikh, 2016: 730) Ayrıca, Amerika'nın müttefiki olan bu devletler, ABD pazarına özel şartlarla ulaşma imkanına da sahiptir. Bu da bölgenin, bu konudaki tercih nedenini arttırmaktadır.

Çoğunluğu dışarıdan gelen bu baskılar, Çin'in büyük dönüşümünü gerçekleştirecek sistemsal baskıları ve reform için gereken iç ihtiyacı açıkça göstermektedir. Bu nedenle, Mao'nun rahatsızlanması üzerine parti içindeki revizyonist hareketin etkisi artmaya başlamıştır. Mao'nun ölümüyle birlikte revizyonist hareket ile Maocular arasındaki rekabet, revizyonist kanadın başarı ile sonuçlanmıştır. Bunda, Mao dönemindeki yıkımı yaşayan halkın da yeni bir sosyalist plan gerektiği fikrinin desteklemesinin de etkisi büyüktür. (Gökten, 2012: 196) Böylece 1978 yılında, ÇKP yeni bir sosyalist plan oluşturarak reform ve açıklık politikasını benimsemiştir. Reform ve dışa açılma döneminin simgesi haline de Deng Xiaoping gelmiştir. Deng, takip eden yıllarda, revizyonist politikaların o zamana kadar ortaya koyduğu mirasın üzerine tarım, sanayi, 'bilim ve teknoloji' ve son olarak savunma da Dörtlü Modernleşme (sige xiandaihua) politikalarını, Çin'i uluslararası sisteme entegre ederek gerçekleştirecektir.

Deng ve diğer parti üyelerinin yurtdışına ama özellikle Japonya, Almanya, Hong Kong, Makao, Singapur ve Amerika'ya gerçekleştirdikleri geziler, onlara üretim sistemindeki değişimi açıkça göstermiş ve diğer Doğu Asya ülkelerinin, ihracata, yabancı sermayeye ve küresel değer zincirlerinin parçası olarak gelişme açıklarını nasıl kapadıklarını ve halklarının yaşam seviyelerini nasıl geliştirdiklerini anlamalarını sağlamıştır. (Jacques, 2009: 165) Bu durumda, reform için gerekliliği yaratan da komşularıyla ve sonra Batı'yla olan gelişme açığını kapatmak ve halkın yaşam koşullarını iyileştirmek olmuştur.

Bu dönemde parti içerisinde körü körüne ideolojik bir kalkınma planı yapmak yerine ‘gerçeği test etmenin en iyi ölçütü, pratiktir’ anlayışından hareketle, nasıl bir yol izleneceğine dair de tartışmalar başlamıştır. (Coase ve Wang, 2015: 96) Uluslararası üretimde yaşanan değişimi ve kapitalizmin, gelişmiş devletleri yakalamak için yenilikçi fırsatlar sunduğunu gören ÇKP, piyasa ekonomisinin yenilikçi gücünü sosyalist karakterle birleştirebilirse, Japonya ve Kore gibi devletlerden çok daha hızlı ekonomisini modernleştirebileceğini ve kalkınabileceği fikrini benimsemiştir. Yani, Mao’nun Marksist eşitsiz ve bileşik gelişme anlayışını, sosyalist karakterlere sahip bir piyasa ekonomisine sahip olmak şeklinde revize etmiştir. İşte, bu kombinasyonda, Çin’e geride kalmışlığın avantajlarını kullanabileceği bir manevra alanı sağlamıştır.

Bu bağlamda, 1980 ve 1990 yılları arasında pek çok reform gerçekleştirilmiştir ve bu reformlar önce pilot bölgelerde denenmiş ve başarılı politikalar ülke geneline yayılmıştır. Bu anlamda, bu reform dönemi tüm politikaların mucize yaratarak başarılı olduğu bir dönemden çok deneme-yanılma yöntemine dayalı dinamik bir alanın ürünü olmuştur. İlgili politikaların tamamına burada yer verilmesi mümkün olmadığından sadece Çin ekonomisini farklı kılan özellikleri ön plana çıkaran reformlardan bahsedilecektir.

Bu reformlardan ilki, girişim özerkliği yönündeki reformlardır. Direkt olarak devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve özel sektörün desteklenmesi, sosyalist bir yapıya uygun olmayacağı ve devletin ekonomi üzerindeki etkisini azaltacağı için girişim özerkliğinin, kamuya ait işletmelerde denenmesi fikri benimsenmiştir. (Coarse ve Wang, 2015: 93) Bu bağlamda, devlete ait işletmelerde, üretim, sanayileşme ve rekabet gibi kararların bazıları yöneticilere devredilmiş ve bir nevi bu işletmelere devlete bağlı olmalarına rağmen özerklik sağlanmıştır. Kota sistemi devam etmesine karşın ilgili işletmelerin kota dolduktan sonra gerçekleştirdikleri üretim ile ne yapacağı da bu işletmelere bırakılmıştır. Bu motivasyon verimliliği ve kota fazlasının satışı için dışarı açılma isteğini arttırmıştır. 1980’lerin ikinci yarısından sonra bu işletmeler iyice özerkleşerek, özel şirketler gibi yönetilmeye başlamışlardır.

Bu dönemde, bu işletmelerin, ihracata dönük bir üretim stratejisinde başarılı olmaları için gereken ikinci önemli reform grubu, sanayi üretiminin birleştirilmesi alanında gerçekleştirilmiştir. Mao döneminde, yerel birimler seviyesinde pek çok küçük işletme mevcuttur. Fakat bu işletmeler arasındaki ilişki devlet bürokrasisi tarafından sağlandığı için

ilgili işletmeler arasında neredeyse hiç direkt bağ yoktur. Bu nedenle, piyasa ekonomisindeki gibi bu işletmelerin başarılı olabilmeleri için küçük işletmelerin birleştirilmesi yoluna gidilmiş ve sanayi koordinasyonu yani tedarikçi ve alıcı arasındaki ilişkiler işletmelere bırakılmıştır. (Qi, 2004 : 78)

Üçüncü grup reform, tarım alanında gerçekleştirilmiştir. Büyük İleri Atılım döneminden en çok tarım sektörü etkilenmiş, tarımdan fiyat düşürme yoluyla sanayiye yapılan sübvansiyonlar ve üretilecek ürünlere koyulan kotalar, tarım sektörünü ciddi şekilde geriletmişti gibi köylüler arasında da gıda sıkıntısı yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu reformlar kapsamında, kolektif üretim terk edilerek hane halkı sistemine geçilmiş, tarım destekleri, tarım ürünlerinin çeşitliliği ve fiyatları arttırılmıştır. Kırsal sektörün gelişmesi için hayvancılık ve ormancılık gibi diğer sektörler de desteklenmiştir. (Maddison, 2007: 79) Hane halkı sistemi, kolektif tarım alanlarını aileler arasında bölüştürmüş, kota karşılığı devletle sözleşme yapmaları karşılığında kar ve zararın sorumluluğunu, bir nevi özelleşen bu çiftliklere bırakmıştır. (Gökten, 2012: 201)

Dördüncü grup reformlar, Çin ekonomisinde, önemli başarı sağlayan kasaba ve köy işletmeleri reformudur. Bu işletmeler kırsal alanda kurulan, emek yoğun mal üretimi yapan, devlete veya özel kişilere ait küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. (Rolf, 2021: 79) Yerel yönetimlere sağlanan özerklik ve tarım reformu sayesinde, bu işletmeler, Çin kırsal ekonomisinin dinamosu haline gelmişlerdir. Şehirlerdeki, büyük işletmelere ihtiyaçları olan mamulleri ucuza sağlamakla kalmayıp tarım reformundan kaynaklı işgücü fazlasını emerek 1996 yılında 130 milyon kişiyi istihdam eder hale gelmişlerdir. (Huang, 2008: 79)

Beşinci grup reformlar, küresel değer zincirlerinin parçası olma ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yönelik en önemli grup reformlardır. Bu reformlar, daha önce Singapur, Hong Kong ve Makao'da örneklerini gördükleri 'Özel Ekonomik Bölgelerin' ve 'Sanayi Parklarının' oluşturulmasıdır. Çin'in dışa açılmasında, önemli bir aşamaya işaret eden bu bölgeler, burada ihracat odaklı üretimde yer alacak yerli ve yabancı sermaye için özel kurallarla düzenlenmiş, özel mülkiyeti garanti altına alan ve vergi ve enerji maliyetleri konusunda avantajlar sunan kapalı ekonomik sistemlerdir. Bu bölgeler öncelikle, Hong Kong, Makao gibi ihracat odaklı üretim yapan ülkelere komşu olan Shenzen ve Guangdong gibi şehirler olmuştur. (Rolf, 2021: 84)

Bu bölgeler ilk açıldıkları dönemde özellikle Hong Kong, Japon ve Amerikan firmalarından ciddi bir yatırım görmüştür (Tsai, 2005) ve bu da Çin'in küresel değer zincirlerinin parçası olma sürecini hızlandırmıştır. Özel ekonomik bölgeler, yabancı sermayenin çekilmesi, küresel değer zincirlerinin parçası olma, teknoloji aktarımı ve ihracata dayalı üretimin potansiyeli için bir deney alanı görevi görmüştür. Bu gölgelerde de yerini alan kasaba ve köy işletmeleri, alt kontratlar aracılığıyla küresel değer zincirlerine bağlanmış ve ihracat odaklı üretime yönelmişlerdir. 1998 yılında sadece Guangdong bölgesinde sayıları 1.3 milyonu bulan köy ve kasaba işletmeleri, 1980 ve 1990 yılları arasında, Çin'in ihracat mallarının, üçte ikisini üretmişlerdir. (Sasuga, 2004: 56)

Bu dönemde, özel işletmelere müdahale olmadığı gibi direkt desteklenmemişlerdir. Ancak onlar da dışarı açılma politikasından faydalanmış ve kamuya ait işletmelerden daha başarılı bir performans göstermişlerdir. Bu dönemde, yeni oluşan karma sektörün desteklenmesinde önemli olan bankacılık, finans ve vergi sistemlerinde de önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Özel sektörden çok kamu sektörünün rekabetine dayalı bu karma ekonomi, ülkede pek çok sektörün, metalaşması ile sonuçlanmıştır. Bu reformlar, siyasi sistemde ciddi bir değişiklik gerçekleştirilmeden sosyo-ekonomik bir dönüşüm yaşanmasının önünü açmış ve devletin merkezi otoritesinden çok fazla ödün vermeden profesyonel, kurallara bağlı ve nispeten daha istikrarlı bir başarıya sahip olmasının önünü açmıştır. (Naughton, 2016: 404)

1989'da ülkenin çeşitli yerlerinde, öncelikli olarak yüksek enflasyona tepki olarak başlayan şehir ve öğrenci-işçi hareketleri, daha çok demokrasi isteğine dönüşmüştür. Ancak Tiannamen Meydanı'nda yoğunlaşan bu gösterilerin, ordu tarafından şiddet kullanılarak bastırılması, uluslararası toplum tarafından tepkiyle karşılanmış ve pek çok ülkenin Çin'e yaptırım uygulanmasına neden olmuştur. Bu ortamda, reformlar durma noktasına gelmiştir. Ancak, özellikle Amerika'nın Doğu Asya'da değişen jeopolitik kaygıları ve Doğu Asya'nın ekonomik başarısını dengelemek üzere yeniden sanayileşme hamlesinden vazgeçmesi sayesinde Çin, 1994 yılında tekrar Amerika'dan 'en fazla kayırılan ülke' (most favored nation) statüsünü geri kazanmıştır. Böylece, Amerikan pazarına daha düşük tarifelerle mal satma avantajına tekrar sahip olmuştur.

1990'larda, Çin'in reformları genelde, özelleştirme ve yabancı sermayenin yurda çekilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Tarımdan sanayiye, pek çok devlet işletmesi

özelleştirilmiş, kalan işletmelerde de yöneticilerinin gelirleri performans usulüne bağlanmış ve görevde kalış süreleri sınırlandırılmıştır. İhracat odaklı büyüme ve komşularla mevcut olan küresel değer zincirlerinin bir parçası olarak kalkınma, dönemin en kolay gelişme strateji olarak görüldüğünden takip edilmiş ve bu dönemde, küresel değer zincirlerine yapılan ihracattan elde edilen kazanç, GSMH'nın %17'sinden fazlasını oluşturmaya başlamıştır. (Yeh, 2000: 49) Harvey'e göre, kalkınma için yabancı sermayenin tercih edilmesinin nedenlerinden biri de sanayi politikaları üzerinde tek söz sahibi olan devletin karşısına bu politikalara müdahale edebilecek bir ulusal burjuva sınıfının oluşmasını engellemektir. (2005: 123) Bu dönemde, özellikle yabancı sermaye giriş ve çıkışını ciddi şekilde kontrol edilmesini sağlayan finans ve bankacılık reformları, Asya Kaplanları'nı neredeyse yıkan 1997 Asya Mali Krizi karşısında Çin'in en az etkiyle çıkmasını sağlamıştır.

Bu tarz bir kalkınma için gerekli olan temel unsurlardan biri ucuz iş gücüdür. Bu bağlamda, Mao döneminde uygulanan iki politika; danwei ve hukou, dışa açılma döneminde, ucuz ve uysal işgücü yaratılması anlamında önemli rol oynamıştır. Danwei, devlet işletmelerinde, işverenin işçinin barınma, sağlık sigortası ve yiyecek ihtiyaçlarını karşıladığı bir nevi refah sistemine sahip kapalı birimlerdir. (Xie ve diğerleri, 2009: 283) İşçi yurtları, olarak da bilinen bu sistemde, işçilerin birçok temel ihtiyacı karşılandığından, ücretlerin düşük tutulmasında etkili olmuştur. Aynı şekilde, hukou da bir aile kayıt sistemidir ve devletten alınan sosyal yardım ve güvenceleri kişinin doğum yerine bağlamaktadır. İşgücü politikaları bağlamında, genellikle köyden şehre göçün kontrol edilmesini sağlamaktadır. Bu sistemle, devlet bir puan sistemi oluşturmakta ve nüfusun çalıştığı ve yaşadığı yerleri takip etme ve sınırlama imkânı bulmaktadır. Bu iki sistem sayesinde, işgücü sadece ucuz tutulmamış aynı zamanda ihtiyaç olan yerlere işgücünün sevki gerektiğinde polis zoruyla da olsa sağlanmıştır. (Mccutcheon, 2019)

1990'ların sonlarına doğru, yüksek büyüme oranları kaydedilmesine rağmen, Çin ekonomik modelinin zayıflıkları belirginleşmeye başlamıştır. Özellikle kıyı bölgelerinde bulunan ihracat noktalarının artan liberalleşme isteği ile geçim kaynakları önceki politikaların muhafazasına dayanan kırsal kesim arasındaki görüş ve zenginlik farkı giderek artmaya başlamıştır. Buna ek olarak, ekonomik büyüme genel olarak %10 seviyesinde seyretse de gelişmiş ülkelerle Çin arasındaki açığı kapatmak için yeterli olmadığı gibi 1999 yılında %7'ye düşmüştür. (World Bank, 2021) Diğer devletlerin de yabancı sermayeye uygun olanaklar sağlaması ve Asya Mali Krizlerinin de etkisiyle yabancı sermaye Çin dışına

çıkmağa başlamıştır. (Rolf, 2021: 112) Ayrıca, teknolojik gelişme hala beklenenin çok gerisindedir. Son olarak, Çin, kendi para biriminin dolar karşısındaki değerini, mallarını ucuz tutmak için devalüasyonlar ve dolar rezervlerini arttırma gibi yöntemlerle başvurmaktadır. Ancak bunun yapılabilmesi için doların ihracat yoluyla ülkeye getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bu dönemde bu sorunları geçici de olsa ötelemek ve siyasi bir reform gerçekleştirmeden büyümeyi yeniden canlandırmak için tek yol, ihracatı mümkün olduğu kadar arttırmak olarak görülmüş ve Dünya Ticaret Örgütü üyeliği için tekrar çaba sarf edilmeye başlanmıştır. (Yue, 2016: 17) Buna ek olarak, Rolf'a göre, 1997'de Deng'in ölümüyle birlikte, ÇKP Dünya Ticaret Örgütü üyeliğini, yapılan piyasa reformlarının geri dönülmez bir şekilde yerleştirilmesi için önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. (2021: 113)

Amerika'nın oluru ile Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan Çin, üyeliğin bir gereği olarak gümrük vergilerini indirerek ve yatırım politikasını değiştirerek, yabancı sermayenin Çin'e akışını tetiklemiş ve Çin dünyanın üretim deposu haline gelmiştir. 1999 ve 2005 yılları arasında, ülkeye giren yabancı sermaye 4 katına çıktığı gibi büyüme oranları ciddi derecede artarak 2008 yılında %14'lere ulaşmıştır. (Branstetter ve Lardy, 2008: 642) Ancak Çin, bu ivmenin, uzun süre sürdürülemeyeceğinin farkındadır. Çünkü, sadece küresel değer zincirlerinin daha az katma değer sağlayan alt basamaklarına üretim yaparak ve bu nedenle de sürekli ihracatı arttırma baskısıyla yüz yüze gelerek gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalamak ve içeride gereken yapısal değişiklikleri gerçekleştirecek seviyede bağımsızlığa sahip olmak mümkün değildir.

Gerçekten de Batılı ekonomilerin krizlerle boğuşması ve diğer kalkınmakta olan ülkelerin de değer zincirleri bağlamında pazara katılmaları ile Çin'in ekonomik büyümesi 2010 yılından sonra yavaşlamış ve %7'lere gerilemiştir. (World Bank, 2021) Ekonomiye yeniden hız kazandırmanın hem de küresel değer zincirinin daha üst basamağına tırmanmanın en bilindik yolu, teknolojik gelişmedir. Bu nedenle, 2006 yılında Orta ve Uzun Vadeli Bilim ve Teknoloji Kalkınma Planı benimsenerek %50 olan dış teknolojik bağımlılığın, 2020 yılında %30 ve altına indirilmesi hedeflenmiştir. (Prud'homme ve diğerleri, 2018: 150) 2010 yılında büyümenin yavaşlaması ile birlikte, gelişen stratejik sanayiler için yerli inovasyon ve zorunlu teknoloji transferlerini de kapsayan bir dizi düzenleme daha yapılarak inovasyon ve teknoloji gelişimi konularındaki açık kapatılmaya çalışılmıştır.

2012 yılından itibaren Xi Jinping, Çin gibi tarihi başarılarla dolu ve zorlukları halkla ele ele aşan Kadim bir medeniyetin, yeniden canlandırılarak kısa sürede gelişmiş devletler arasındaki yerini alması gerektiğini vurgulayan ‘Çin Rüyası’ fikri, Çin’in ne çeşit bir yol izleyeceğinin de belirleyici diskuru olmuştur. Bu bağlamda, bu fikre 2017 yılındaki Çin Komünist Partisi 19. Ulusal Kongresi’nde açıklık getiren Xi, Çin tipi sosyalizmin Çin’i sadece modern ve güçlü bir devlet yapmayacağını, aynı zamanda Çin’i büyük güçlerin gelişmişliklerini ölçtükleri askeri güçten teknolojik gelişmişliğe kadar insanlığın gelişiminin bütün alanlarındaki başarılarından ötürü saygı gösterilen bir ülkeye dönüştüreceğini söylemiştir. (Jude, 2021) Bu bağlamda, teknoloji ve inovasyonun önemi bir kez daha tekrarlanmış ve gelişme yolculuğunun bitmediği hatırlatılmıştır. Bu amaçla, Çin’in 2035 yılına kadar orta gelişmişlikte, 2049 yılına kadar yukarıda tasvir edilen gibi gelişmiş bir ülke olması hedeflenmektedir. Bu hedeflere ulaşılması için verimliliğin artırılması, ekonomik kalkınmanın dengelenmesi, dış pazarlara olan bağımlılığın azaltılması ve teknolojik gelişmenin gerçekleştirilmesi, öncelikli kalkınma hedefleri olarak sıralanmıştır. (Hong ve diğerleri, 2015)

Günümüzde hala Çin teknolojik ilerleme ve inovasyona yaptığı vurguyu devam ettirmektedir. Ancak özellikle Amerika’nın fikri sınai hakları öne sürerek Çin ile içine girdiği ticari savaş ve Covid-19 krizi sırasında küresel değer zincirlerine dayalı kalkınmanın dış marketlere yarattığı bağımlılığın bir kez daha farkına varan Çin, ikili ya da dual bir strateji izleyeceğinin sinyallerini vermektedir. Devlet Başkanı Xi Jinping 5 Ağustos 2020 tarihinde yaptığı konuşmada, bu dual stratejinin ilk ayağını, iç ekonomiye dönüş olarak tanımlamış, iç tüketim pazarının genişletilmesi ve inovasyon yoluyla yaratılacak büyümeyi, büyümenin ilk ayağı olarak nitelemiştir. (Economist, 2020) İkinci ayağı ise dış pazarlardaki ihracat payının korunması olarak belirtmiştir. Yani, Çin uluslararası ekonomideki payını korurken tercihen iç ekonomiye yönelmeyi ve güçlendirmeyi hedefliyor gözükmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan görüldüğü üzere Çin, 1949 yılından başlayan kalkınma trendini, 1978’ten sonra gerçekleştirdiği dışa açılma ve liberal ve sosyalist reformları bir arada barındıran kalkınma modeli ile kendini uluslararası sistemde yeniden konumlandırmıştır. İhracata ve küresel değer zincirlerinin parçası olmaya dayalı bir strateji izleyen Çin, piyasa anlamında özgür ancak ekonominin ulusal stratejilerle ilerlediği ve devlet müdahalesinin yaygın olduğu kendine has bir ekonomik model oluşturmuştur. Bu model, Batı’nın salık verdiği demokratik liberal modele benzediği gibi ondan bazı konularda

da bir hayli uzaktır. ‘Vahşi’ ve ileri olarak nitelendirilebilecek sermaye biriktirme yöntemlerine bir arada başvuran Çin, yarattığı sermayeyi kullanarak tezin birinci bölümünde bahsettiğimiz ve gelişmekte olan ülkelerin 4 temel problemi olan işsizlik, fakirlik, sanayileşme ve sermaye açığı sorunlarını büyük ölçüde ve nispeten kısa sürede çözmüştür. Fakat bunu yaparken Batı’nın benimsediği başka bir stratejiyi, uluslararası sistemde kendini yeniden konumlandırması sürecinde kullanmaktadır. Bu strateji, kalkınmakta olan ülkeler arasında ekonomik işbirliği yaratarak birlikte büyüme stratejisidir.

Küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma stratejisi, ihracata dayalı sürekli üretimi ve üretilen malların pazarlara ulaştırılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, hammadde tedariki, yeni pazarlara ulaşma ve pazarları birbirine bağlama, dünya ihracat lideri Çin için önem arz etmektedir. Bu amaçla birçok ülkeyle ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalayan Çin, Afrika’dan Latin Amerika’ya her yerle temas halindedir. Şimdilik dışarıya yaptığı yatırımların büyük bir kısmını, enerji, hammadde ve altyapı sektörlerinde olsa da Çin sermayesinin bu bölgelere girişinin önünü açmaktadır. Aynı şekilde, kurulmasında öncülük yaptığı Şangay İşbirliği Örgütü ve BRICS gibi örgütler sayesinde Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika gibi büyük pazarlara sahip gelişmiş ülkelerle işbirliği yaptığı gibi bu örgütlerin çatısı altında kurulan Asya Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar sayesinde, Bretton Woods Sistemi’nin örgütlerine alternatifler getirmektedir. (Jude, 2021)

Çin’in, ticareti, yatırımı ve bölgesel entegrasyonu arttırmayı planladığı en önemli projesi, Kuşak ve Yol İnisiyatifi’dir. 2013 yılında Xi Jinping, tarafından açıklanan bu proje, 68 ülkede tarihi İpek Deniz ve Karayollarını, karayolu, demiryolu, limanlar ve köprülerle birbirine bağlamayı amaçlamaktadır. Böylece Avrupa, Asya ve Afrika kıtasında, dünya nüfusunun %65’ini ve GSMH’sinin %30’unu kapsayan bir bölgede 1) yatırımın ve ticaretin, 2) politika diyalogu ve koordinasyonun, 3) altyapı bağlantısının, 4) finansal desteğin ve 5) kültürel değişimin arttırılmasını hedeflemektedir. (Central Committee of the Communist Party of China, 2013)

Bu amaçla 6 tane önemli koridor bölgesi ön plana çıkmaktadır:

- 1) Çin-Pakistan Koridoru
- 2) Yeni Avrasya Kara Köprüsü (Çin'i Avrasya ve Rusya üzerinden Avrupa bağlamaktadır.)
- 3) Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru
- 4) Çin-Orta ve Asya-Batı Asya Koridoru (Çin'i Orta Asya ülkeleri, İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlamaktadır.)
- 5) Çin-Hindicini Yarımadası Koridoru
- 6) Bangladeş-Hindistan-Çin-Myanmar Koridoru

İlk bakışta, bu projenin, Çin'in yeni pazarlara açılması, mallarını daha hızlı şekilde geniş pazarlara taşıması ve ekonomik etkinliğini arttırması için büyük bir fırsat olduğu görülmektedir. Ancak bunun yanı sıra bu inisiyatif, Çin'in kendi ekonomisindeki sorunları çözmenin yanı sıra ekonomik gelişmeden herkesin yararlanabileceği, özellikle azgelişmiş devletlerin karşılaştığı altyapı eksikliği ve iletişim teknolojilerindeki gerilik problemini çözebilecek bir ekonomik entegrasyon projesi olarak da görülebilir. (Huang, 2016: 315) Yol ve Kuşak İnisiyatifi resmi sayfasına göre; bu inisiyatif, ilgili devletlerde çok yönlü, bağımsız, dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma yaratmayı amaçlamaktadır.²² Daha önce de bahsettiğimiz üzere sermaye belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra yayılma eğilimi göstermektedir. Bu ekonomik entegrasyon projesi de Çin sermayesinin yayılmasının önünü açtığı gibi Çin'in nasıl bir iktisadi ideal sunduğunun da göstergesi olabilir. Bu noktada, bu inisiyatifin, kendi gelişiminde belli bir noktaya ulaşan Çin'in, uluslararası siyasi iktisadi sistemde, daha fazla sorumluluk almak ve kendi dinamizmini geliştirmekte olan diğer ülkelerle paylaşmak istediği şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır. (Cheng, 2016: 310)

²² Detaylı bilgiye <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/> adresinden ulaşılabilir.

Genellikle ABD'nin Marshall Planı ile karşılaştırılan bu inisiyatif, Çin'in ekonomik tecrübelerin paylaşılacağı, anlaşmalar imzalanırken devletlere siyasi koşulların konulmayacağı ve serbest piyasa ve serbest ticaret anlayışına dayalı, herkesin kazanacağı bir ekonomik işbirliği şekli yaratmaya çalıştığını çağrıştırmaktadır. Bu da tezin ilk bölümünde anlatıldığı üzere aslen 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan siyasi iktisadi düzenin idealiyle paralellik göstermektedir.

Fakat tabi ki bu inisiyatife, pek çok eleştiri getirilmektedir. Bu projenin asıl amacının, Çin ekonomisinin üretim fazlası ve özellikle enerji anlamında hammadde ihtiyacını çözmek olduğu bu eleştirilerden biridir. (Brinza, 2021) Bir başka görüşe göre bu projenin amacı, Çin'in, Amerika'ya olan bağımlılığını azaltmak ve Amerika'nın Çin'i dışarıda bıraktığı Trans-Pasifik İşbirliği serbest ticaret anlaşmasına karşı bir denge oluşturmaktır. (Cheng, 2016: 310) Overhault'a (2015) göre ise Marshall Planı'na benzeyen inisiyatif, Avrupa, Asya ve Afrika'da ekonomileri yeniden canlandırmanın yanı sıra siyasi ve askeri entegrasyon unsurlarını da taşımaktadır. Çünkü geniş altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi hedeflenen bazı bölgeler, çatışma alanları içerisinde bulunmaktadır ve projenin bazı ayakları birbiriyle diplomatik olarak yakın olmayan devletlerden oluşmaktadır. Projeye getirilen en büyük eleştirilerden biri de altyapı projeleri için gereken yatırımın, çoğunlukla Çin'li varlık fonları ve bağlı bankalar ve Çin Yatırım Bankası'ndan sağlanan fonlarla gerçekleştirilmesidir. İnisiyatifin parçası olan devletlerin, büyük bir kısmı alt yapı için gereken yatırımı, bu kuruluşlardan borçlanmaktadır ve ödeyememeleri durumunda borcun karşılığında, altyapı projesini borçlandıkları Çinli şirketlere devretmek veya işletme haklarını satmak durumunda kalabilmektedirler. (Eliküçük Yıldırım, 2020: 633)

Bütün bu eleştirel bir kenara bırakıldığında, parçalı şekilde birçok ülkede başlanan projeler, Covid-19 krizi sonucu durma noktasına gelmiş ve İtalya gibi pek çok devlet projeden çekildiğini açıklamıştır. Çok ciddi bir kaynak ve koordinasyon gerektiren bu projenin geleceğinin ne olacağı şu an için belirsiz gözükmektedir.

4.3. İleride Olmanın Dezavantajı

Tezin özellikle ilk bölümünde detaylı şekilde açıklandığı üzere 1945'ten bu yana ana akım siyasi, iktisadi ve sosyal kalkınma modelleri, özellikle Batılı gelişmiş devletlerin gelişmeleri dikkate alınarak formüle edilmiştir. Kalkınma açığı da yine aynı şekilde

kalkınmanın en üst kriteri, gelişmiş devletlerin siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmişliklerine kıyasla belirlenmiştir. Kısacası, gelişmekte olan bir devletin kalkınma açığını kapatması demek onun Batılı devletlerin, siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmişlik seviyesini yakalaması anlamına gelmektedir.

1945'ten sonra kurulan liberal siyasi iktisadi sistemin, en önemli üç temel ilkesi olan serbest piyasa, serbest ticaret ve uluslararası sisteme entegrasyon, özellikle Amerika'nın başını çektiği Batılı devletler tarafından inşa edilmiş ve aşamalı dahi de olsa kapitalist ekonomik gelişme modeli ile demokrasiyi bir araya getiren devletlerin, bu açığı kapatacağı öngörülmüştür. (Düben, 2018: 111) Dolayısıyla, günümüz siyasi iktisadi sistemi, aslen gelişmiş ülkelerin siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmesi baz alınarak modellenmiştir.

Ancak bu kalkınma modeli, özellikle sistemsel krizlerin Batılı ekonomileri daha fazla etkilemeye başlamasıyla sistemin kurucusu devletlerde, gelişmekte olan ülkelere görülen işsizlik ve sanayi bağımlılığı gibi belirli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat, 'liberal-demokratik' sistemler içerisinde yer alan ve uluslararası siyasi-iktisadi sisteme tamamen entegre olmuş bu devletler, bu problemlere çözüm bulmakta zorlanmaktadır. Bunun yanı sıra serbest ticaret ve piyasa ekonomisinin kurucusu olan devletlerin, bu sisteme ters görünen belirli politikaları uygulamaları da giderek zorlaştığı gibi yeni sorunların doğmasına da neden olabilmektedir. Bu bağlamda, gelişmiş devletlerin geride kalmışlığın avantajından yararlanarak kopyalayabilecekleri bir devlet bulunmaması ve kendi kurdukları sisteme karşı hareket etmelerinin zorluğu, ileride olmanın dezavantajını doğurmaktadır.

Bu dezavantajlardan en önemlisi, özellikle temel sektörlerde, geri sanayileşmenin yaşanmasıdır. Daha önce de bahsedildiği üzere, Bretton Woods Sistemi'nin sonlanması ile birlikte, gelişmiş devletlerin çoğu ekonomilerini yeniden yapılandırmışlardır. Bu dönem Avrupa'da pek çok şirketin ve işletmenin, işçi haklarındaki iyileşmeler ve çevre ve sağlık düzenlemeleri nedeni ile maliyet artışından rahatsız oldukları da bir dönemdir. Dolayısıyla, Neoliberal politikalara geçiş yapıldığı 1970'lerde, ticaretin liberalleşmesi ve gelişmekte olan pazarların yabancı sermayeye açılmasıyla birlikte, ilgili markalar ve şirketler üretimlerini, işgücü ve hammadde maliyetlerinin daha ucuz ve iş kanunun daha esnek olduğu, gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Böylelikle, zaman içerisinde kendisini, küresel değer zincirleri

ile göstermeye başlayan yeni uluslararası üretim sisteminde yeni bir işbölümü gerçekleşmiştir. (Kaplinsky, Heggen ve Tijaja, 2010: 1178)

Bu iş bölümüne göre düşük teknoloji-çok emek gerektiren üretim faaliyetleri gelişmekte olan ülkelerin, yüksek teknoloji gerektiren üretim, dizayn, araştırma-geliştirme faaliyetleri de gelişmiş ülkelerin işi haline gelmiştir. Böylece, iç tüketimde dahil olmak üzere ülkeler pek çok üretim faaliyetini tamamen bırakarak ihtiyaçlarını, ithal etmeye başlamıştır. Kalan üretim faaliyetleri de değer zincirlerinden tedarik edilen ucuz mallarla rekabet edemeyerek zaman içerisinde yok olmaya yüz tutmuştur. Sanayi üretimindeki bu azalma ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmemesi, geriye sanayileşme olarak adlandırılmaktadır.

Devletler, üretim faaliyetlerinden doğan boşluğu da ekonomide hizmet sektörü ile doldurmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, hizmet sektörü pek çok gelişmiş ülkede, GSMH'nin yüzde 50'sinin altında seyrederken 1980'lerde artışa geçerek 2021 yılı itibariyle Amerika'da %77'sini, İngiltere ve Fransa'da %73'ünü ve Almanya'da %64'ünü oluşturmaya başlamıştır. (Dünya Bankası, 2021)

Küresel tedarik zincirlerinden sağlanan ürünlerle döndürülen tüketim piyasası, Covid-19 krizinde görüldüğü üzere özellikle Batı'da ciddi bir bağımlılık yaratmış ve kriz durumlarında bu ülkeler, tuvalet kâğıdı ve maske gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Henry Jackson Society tarafından Birleşmiş Milletler Uluslararası İstatistiki Veritabanı kullanarak yapılan bir araştırmada, Avustralya, Kanada, İngiltere, Amerika ve Yeni Zelanda'nın Çin değer zincirlerine stratejik bağımlılığı hesaplanmıştır. Bu hesaplanırken, bir ürünün çoğunluğunu dışardan alan devletlerde, ihracatın %50'sinin Çin'den gerçekleştirilmesi ve Çin'in o ürüne ait uluslararası pazarın %30'unu kontrol etmesi kriterleri kullanılmıştır. Bu araştırmanın sonucuna göre; 831 grup üründen Amerika 414, İngiltere 229, Kanada 367, Avustralya 595 ve Yeni Zelanda 513 kategoride Çin'den gelen ürünlere bağımlıdır. Bu ürünler içerisinde en dikkat çekenleri, tıbbi ilaç ve araç gereç, yedek parça, kimyasallar, cep telefonları, mobilyalar, her türlü giyim, konfeksiyon, ayakkabı ve alüminyum bazlı bütün ürünlerdir. (HJF, 2021: 3-7)

Bu bağımlılığın 1990'lı yıllarda farkına varan Amerika, ithal ikameci bir sanayi yapılandırmasına gitme kararı almıştır. Ancak daha sonra bu yüzden doğacak maliyetin yüksekliği ve Amerikan sermayesinin kendi ülkesinde üretmekten çok Çin gibi ülkelere

yatırım yapmak isteği nedeniyle bundan vazgeçmiştir. (Rolf, 2021: 114) Özellikle 2008 krizlerinden sonra, Obama döneminde Amerikan üretim sanayinin yeniden canlandırılması için bir plan ortaya konmuş; fakat bu plana sektörlerden çok az talep olunca terk edilmiştir. (McNamara, 2013: 8) Aynı şekilde, Trump da Amerika'nın üretim sanayini ihmal etmesinin, özellikle inovasyon ve istihdam üzerinde çok ciddi etkileri olduğunu iddia ederek üretim sanayisini canlandırmaya çalışmış, ancak o da beklediği desteği görememiştir. (Law&Liberty 2018)

Fransa ve İngiltere'de de özellikle muhafazakar eğilimlerin arttığı dönemde, yeniden sanayileşmeye yönelik bir eğilim görülse de bu konu bağımlılıktan çok işsizlik husus ile ilgili gözükmemektedir. Tezin birinci bölümünde de bahsedildiği üzere üretim gelişmekte olan ülkelere kaydırıldığında, gelişmiş ülkelerdeki işçilerin birçoğu işlerini kaybetmişlerdir. Çünkü, özellikle Avrupa'nın refah devletlerinde, tam istihdam 2. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan politikalardan biridir ve ülkelerin sanayilerinin yeniden inşası ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, 1970'lere gelindiğinde Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde işsizlik %3 ve Amerika'da % 5 civarındadır. (Dünya Bankası, 2021) Uluslararası üretimin tamamen kaymaya başladığı dönemde, işsizlik oranlarında ciddi bir artış yaşanmış, Fransa'da %8'e, İngiltere'de %10'a, Amerika'da %9'a ve Almanya'da %7'ye çıkmıştır. (Dünya Bankası, 2021) 2008 ve 2016 krizlerinde hizmet sektörüyle dengelenmeye çalışılan işsizlik tekrar tavan yaparak %10'ların üzerine çıkmış ve özellikle Fransa ve Amerika'da genç işsizlik sırasıyla %15 ve %19 olmuştur. Ayrıca, Çin'in Avrupa ile ticaretinin derinleştiği 2000-2014 yılları arasında, Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde, daralan imalat sanayisi yüzünden toplam 1 milyon kişi işlerini kaybetmiştir. (Marschinski ve Martínez-Turégano, 2019: 252) İşsizlik probleminin yanı sıra hizmet sektörünün, iyi kazandıran ve sürekli olarak tabir edilen işler sunamaması, Batı'nın gelişmiş demokrasilerini daha da sıkıntıya sokmuştur.

Bunun yanı sıra, yeniden yapılandırılan ekonomiler, beklenen ekonomik gelişmeyi yaratamamıştır. 1980 ve 2019 yılları arasında Batılı gelişmiş devletlerin ekonomileri ortalama %3 oranında büyümüş, 2008 krizleriyle düşüşe geçen büyüme oranları 2009 yılında negatife geçerek Almanya'da yaklaşık olarak -% 6, İngiltere'de -% 4 ve Fransa'da -% 3 olarak gerçekleşmiştir. Çin'in % 6.3 büyüdüğü 2020 yılında, Batılı devletlerin ekonomileri -% 10 gibi küçülme oranları görmüşlerdir. Büyüme oranlarındaki bu düşüşün en büyük nedenlerinden birisi de bu devletlerin çoğunun ithalat-ihracat oranlarının neredeyse başabaş olmasıdır.

Bu durum, serbest ticaret sistemin kurucusu devletler üzerinde ciddi baskı yaratmaktadır. İç ekonomilerini ve piyasalarını güçlendirme istekleri, belirli ticaret engelleri getirmelerini gerektirmekte ancak bu durum sözleşmelerle taahhüt altında bulundukları anlaşmalara aykırı olduğu gibi küresel değer zincirlerinin bir parçası olduklarından kendi şirketlerine ve markalarına ya da sermayelerine zarar verecek bir duruma da sebebiyet verebilmektedir. Peki, küresel değer zincirlerinden doğan bağımlılığa, ticaret açığı problemine ve küresel ekonominin krizlerinden kaynaklanan dalgalanmalara devletler nasıl tepki vermektedir? Bu tepkiler uluslararası sistemi nasıl yönlendirmektedir? Gelecek bölüm bu soruların cevabını vermeye çalışacaktır.

4.4. Etki ve Tepkiler

Buraya kadar anlatılanlar dikkate alındığı, etki-tepki tartışması için küresel değer zincirlerinin, uluslararası sisteme etkisinin eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden neler olduğunun açıklanması bu tartışmanın netleşmesine yardımcı olabilir. Küresel değer zincirlerinin uluslararası sistemde yarattığı ilk etkinin, birbiriyle bağlantılı ama aynı zamanda ayrı ekonomik ve siyasi alanlar yaratmasıdır. Tezden de anlaşılacağı üzere küresel değer zincirleri, siyasi alanın içerisinde; ancak, tansiyonun yükselmediği dönemlerde, siyasi değil, uluslararası ekonominin her yerde var olan teknik birer elemanı gibi görülmektedirler.

Kapitalist dünya sistemi, hem uluslararası alanda hem de ulusal alanda eşitsiz bir gelişme trendi gösterirken, devletlerin bir arada gelişmelerini sürdürmesi nedeniyle birleşik bir karakter de göstermektedir. Kapitalist trendler, ekonomileri bütünleştirip birbirlerine çok benzeyen ekonomik sistemler yaratırken, devletlerin siyasi ve sosyal yapılarını da tek tipleştirmemektedir. Yani, eşitsiz ve bileşik gelişme kuramının bileşik kısmını oluşturan karakteri, şu anki kapitalist sistemde farklı yapılara ve ideallere sahip devletlerin bir arada var olduğuna işaret etmektedir. (Trotsky, 2009: 4)

Daha önce de açıklandığı üzere, Marksist UPE teorileri bağlamında, sermayenin sürekli olarak kendini yenilemesi ve bu nedenle değişik coğrafyalarda da yeniden yapılandırmaya gitmesi zorunlu trendlerden biridir. Bu zorunluluk ve trend, özellikle coğrafya ve sermayenin hareketleri üzerinde yoğunlaşan çalışmalarda, devletin neredeyse yok sayılarak ya da devletin siyasi varlığına rağmen gerçekleşiyormuş gibi bir anlatım

benimsenmektedir. (Harvey, 2007; Coase ve Weng, 2015; Wallerstein, 2000) Bu noktada devletler, kapitalist üst yapının, bu yapıya hizmet eden fonksiyonel bir elemanı olarak nitelendirilmektedirler. (Harvey, 2007: xviii)

Sermayenin mekânı dönüştürdüğü bu tezin de temelini oluşturmakla birlikte, bu yeniden yapılandırma içerisinde devletlerin hiçbir payı olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Çin gibi sosyalist bir devletin kapitalist üst yapıya çok iyi uyum sağlaması, onun sermaye tarafından bu yönde yoğurulup her anlamda kapitalist bir devlet olmasından kaynaklanmamaktır. Bu bağlamda, eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifinden gözlemlediğimiz durum; kapitalist üst yapının yani mevcut uluslararası siyasi iktisadi sistemin, sosyal ilişkilerinin; yani, sermaye ve devlet arasındaki ilişkinin, birbirinden ayrı ama birbirleri ile bağlantılı ekonomik, siyasi ve ideolojik alanlarda bu yapıya uyum gösterecek şekilde gerçekleşmesini sağlayan eklemlenmiş (articulated) bir üst yapıya sahip olmasındandır. (Callinicos, 2009) Tam da bu nedenle, siyasi yapısı Sosyalizm olan ancak ekonomisi piyasa ekonomisi özellikleri ile örtüşen Çin, konjonktürün de el vermesiyle, küresel değer zincirlerinin parçası olarak ihracata dayalı bir kalkınma modeli benimseyebilmiş, yabancı sermayeyi bazen gelişmiş devletlere rağmen ülkesine çekmiş ve uluslararası sistemde yerini almıştır. Her ne kadar küresel değer zincirleri ile kalkınma Çin'e özgü olmasa da Çin'i özgün kılan, uluslararası üretimdeki dönüşüm ve değişimden, siyasi ve iktisadi yapısını ayırıştırarak yararlandığı bir model yaratmasındadır. Buna olanak sağlayan da küresel değer zincirlerinin, eklemlenmiş üst yapının parçası olmasıdır. Bu yapı, kapasitelerini kullanan devletlerin, sistemin etkin birer elemanı olarak hareket etmelerinin önünü açmaktadır.

Tam da bu noktada küresel değer zincirlerinin ikinci etkisi ön plana çıkmaktadır. Bu etki, yukarıda da kısmen bahsedilen bağımlılık etkisidir. Ancak bu bağımlılık bir devletin diğer devlete bağımlılığından çok sistem içerisindeki bütün birimlerin birbirine ve sisteme bağlı olduğu bir çeşit bağımlılıktır. Küresel değer zincirleri, öyle girift bir siyasi ekonomi yaratmıştır ki bu yapının yeniden yapılandırılmasının, bir savaş veya üretim yönteminde gerçekleşecek radikal bir dönüşüm haricinde, tek bir devletin eliyle gerçekleştirilmesinin zorluğudur.

Burada bahsi geçen bağımlılık ilişkinin iki boyutu bulunmaktadır. İlk boyutu bundan önceki başlıkta da bahsedilen, özellikle gelişmiş devletlerin, kendi ekonomilerinin

ihtiyaçlarını ağırlıklı olarak küresel değeri zincirleri aracılığı ile temin etmeleridir. Bunu gerçekleştirecek sanayi alt yapısı, geriye sanayileşme nedeniyle ortadan kalktığından, üretim maliyeti açısından, gelişmiş devletlerin küresel değeri zincirlerindeki gelişmekte olan devletlerden daha uygun bir verim-fiyat tablosu sunamayacağından ve sanayilerin tekrar kurulmasının gerektirdiğı maliyetten ötürü, bu tip sanayileşme şu an için avantajlı gözükmemektedir. Her ne kadar özellikle Covid-19 gibi devletlerin birbiri ile olan ilişkilerinin kesildiğı dönemlerde bu durumun yaratabileceğı tüketim malları ve ilaç sıkıntısı gibi hususlar ortada olsa da şuan için gelişmiş devletlerin imalat sanayilerini yeniden güçlendirmeye çalıştıkları yönünde bir gösterge bulunmadığı gibi Çin'in, neredeyse bütün ekonomilerin, rekor küçülme gösterdiği 2020 yılında %6.3 oranında büyümesi ve 2. 723 trilyon dolarlık ihracat gerçekleştirmesi (Dünya Bankası, 2021), Covid-19 salgının yavaşlamasıyla, sınırlar açılır açılmaz Çin'in üretim deposu görevine geri döndüğünün göstergesidir.

Bağımlılığın ikinci boyutu, uluslararası ilişkileri de daha yakından ilgilendiren bir boyuttur. Tezin ikinci bölümünde detaylı şekilde anlatıldığı üzere, sermayenin kendini yeniden yapılandırması, kapitalist sistemin değışmez bir unsurudur. Ancak bu değışiklikler genellikle siyasi bir merkezin, önderliğiyle gerçekleştirilmiştir. Wallerstein'in dünya sistem teorisinden hatırlanacağı üzere, 1945'e kadar sermayenin yeniden yapılandırma istekleri, dünya imparatorları tarafından, emperyalist devletlerin yarattığı ve sömürgeci imparatorluk ve sömürgelerinden oluşan kapalı birimler içerisinde gerçekleştirilmiştir. (Wallerstein, 1979: 31) 1945'ten sonra, emperyalizm ve hegemonya teorilerinin de açıkladığı üzere sistem Amerika önderliğinde yeniden yapılandırılmış ve Amerika'nın sermayeyle ortak hareket eden ya da onu yöneten ekonomik ve siyasi bir güç olmasını sağlamıştır. Amerika'nın sistem üzerindeki en önemli gücü de sistemin kurucusu ve lideri olmasından gelen ekonomik yapısal gücüdür. (Cox, 1981: 135) Amerika uluslararası siyasi iktisadi sistem içerisindeki gücünü korumaya veya arttırmaya çalıştığı dönemlerde zor veya ikna yoluyla sistemdeki diğer devletleri, yapısal ekonomik gücüyle de kendisine uygun hareket etmeye teşvik etmiştir.

Normalinde, Doğu Bloğu'na ait Çin'in yükselişinin Amerika tarafından daha olumsuz karşılanması beklenir. Ancak geride kalmışlığın avantajı başlığından da görüleceğı üzere tam tersine Çin'in dışarı açılmasında dışarıdan gelen baskıların azaltılması noktasında, Amerika'nın önemli bir etkisi söz konusudur. Aynı şekilde, sosyalist devlet yapısını terk

etmeyen Çin'in, Soğuk Savaş döneminden sonra bile Amerika tarafından olumsuz bir tepkiyle karşılanmaması ve farklı kaygıların da etkisiyle Amerika'nın Çin'e,

- ‘en fazla kayırılan ülke’ statüsü vermeye devam etmesi,
- Amerikan sermayesinin Çin’e akışının engellenmemesi hatta teşvik edilmesi,
- Japonya gibi müttefiklerin Çin’le iyi ilişkiler geliştirmeye ve yatırım yapmaya teşvik edilmesi,
- Çin’in Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinin desteklenmesi dikkat çekicidir.

Burada belki de ilk defa Amerika’nın hem olumlu hem olumsuz kabul edilebilecek durumu, Çin’in Dünya Ticaret Örgütü üyeliği sırasında yaşanmıştır. Amerika’nın Çin’le ticaret ilişkilerini yoğunlaştırdığı 1985 yılından itibaren, Çin’den yapılan ihracat ile ithalat arasında ciddi bir açık ortaya çıkmıştır. (United States Census Bureau, 2021) Tiananmen Olaylarının hemen ardından 1992 yılında, Dünya Ticaret Örgütü üyeli sürecini devam ettirme kararı alan Çin, hem diğer gelişmiş ülkelerden hem de gelişmekte olan ülkelere tepki toplamıştır. Bunda, Çin’in, gelişmekte olan ülkelerin ticaret avantajlarını elinden alacağı ve gelişmiş ülkelerin de piyasalarını ele geçirerek yerel ekonomilerini zedeleyeceği yönündeki kaygılar etkili olmuştur. (Gertler, 2004: 21)

Buna demokrasi ve Çin’in uluslararası kurallara ne kadar bağlı kalacağı yönündeki hassasiyetler de eklenince Çin’in üyelik sürecinin belirleyicisi ve hamili Amerika haline gelmiştir. Amerika bu görüşmeleri, Çin ekonomisini liberal sisteme tamamen entegre etmek ve Amerikan sermayesine açmak için bir fırsat olarak görmüştür. Bu amaçla Dünya Ticaret Örgütü üyelik prosedürünün bir parçası olarak Amerika tarafından Çin için ciddi ödünler içeren bir anlaşma hazırlanmış; ancak, 1999 yılında üyelik görüşmeleri ve ikili anlaşmayı imzalamak için Amerika’yı ziyaret eden Çin heyetine, Clinton Çin’in örgüte üye olmasının imkansız olduğunu söylemiştir. (Panitch and Gindin, 2012: 293) Ancak bundan 6 ay sonra, Amerika yanlışlıkla Çin’in Belgrad’taki büyükelçiliğini bombaladığından, ikili anlaşma tekrar gözden geçirilmiş ve daha da ağır şartlarla Çin tarafından kabul edilmiştir. (Garver, 2016: 651) Bu şartlar arasında, yabancı yatırımların kanunen korunması, fikri sınai ve patent haklarıyla ilgili özel garanti, Çin’in telekomünikasyon, inşaat, finansal hizmet sektörünün

ve borsasının yabancı yatırıma açılması gibi önemli maddeler bulunmaktadır. Amerika ve Çin arasında imzalanan bu ikili anlaşma ve Çin'in üyelik için bu derece ödün vermesi, diğer ülkelerle olan tansiyonu da düşürmüştür.

Ancak, Dünya Ticaret Örgütü üyeliği süreci boyunca Çin'in gördüğü bu olumsuz tepkiler, onun kendini dünyaya daha iyi anlatma kaygısını da beraberinde getirmiştir. Bu vesileyle sürekli olarak liberal ekonomik sisteme ve serbest ticarete olan inancını açıklayan Çin, bunu Çin Modeli'nin bir parçası haline bile getirmiştir. (Ramo, 2004: 3) 'Çin geliyor' şeklindeki kaygılara, mevcut sistemin serbest ticaret ve adil kalkınma ilkesinin en ateşli savunucusu haline gelerek ve başta ASEAN ülkeleri olmak üzere birçok ülke ile serbest ticaret ve işbirliği anlaşmaları imzalayarak pekiştirmeye çalışmıştır. (Irshad, 2014: 33)

Ancak tansiyon kısmi olarak düşse de 2008 yılındaki krizlerle, Doha Kalkınma Turu'nda özellikle devletlerin ticaret açıklarının artması ve fikri sınai haklarla ilgili kaygılar nedeniyle tansiyon tekrar yükselmiştir. 2008 yılında, finans sektöründe, kredi derecesi ve ödeme gücüne uygun olmayan metotlarla herkese dağıtılan kredilerin, ödeme güçlüğüne düşmesi ve bu durumun ortaya çıkmasıyla önce Amerika'da başlayan ve dünyanın geneline yayılan bir finansal kriz yaşanmıştır. Bu dönemde dünya ticaret hacmi, %12'i küçülmüştür. (World Bank 2021) Bu krizden, bankacılık sektörü nispeten daha bağımsız olan Çin çok fazla etkilenmemiş ve gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha hızlı toparlanmışlardır. (Mutlu, 2013: 75)

Bu durum, devletlerin bir yandan ticaret hacmini genişletmek bir yandan da krizden kötü etkilenen iç sanayilerini toparlamak için uygulamaya koyduğu bir takım ticari engelleri beraberinde getirmiştir. (Baldwin ve Evenett, 2009) Bu politikalar genellikle, Dünya Ticaret Örgütü kurallarındaki boşluklardan faydalanan ve yabancı ürünlere, firmalara ve çalışanlara veya yatırımcılara karşı ayrımcı politikalar geliştirmeyi mümkün kılan tedbirlerden oluşmaktadır. Bu tedbirlerin en yoğun olarak kullanılanları, anti-damping engelleri, tarife tedbirleri, kurtarma paketleri, devlet teşvikleri, tarife dışı engeller, yatırım engelleri ve ihracat vergileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde her ne kadar gelişmiş ülkelerin kullandığı korumacı politikalar ön plana çıksa da gelişmekte olan ülkelerin hızlı toparlanmasının nedeni, özellikle ihracat sektöründe etkili Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerin, gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla korumacı politikaya başvurusudur. (Tayfur, 2013: 191) Ancak bu tedbirler kısa vadede işe yarıyor gibi gözükse de orta ve uzun vadede dünya

ticareti üzerinde olumsuz etkiler doğurmuş ve küresel ekonominin hızını yavaşlatmıştır. (Evenett, 2009) Bu nedenle başta Dünya Ticaret Örgütü olmak üzere Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNTADC) gibi örgütler, bu tedbirlerin ivedilikle terk edilmesi yönünde tavsiyede bulunmuşlardır. (UNTADC, 2009: 35)

Fakat Amerika, Obama döneminde bu tedbirleri yerinde tutarak değişik bir manevra ile 2009 yılında kökenini 76 yıllık federal bir kanundan alan ‘Buy American Act’ olarak bilinen bir yasa çıkarmıştır. Bu yasa kapsamında öncelikli olarak inşaat sektörü için bütün demir ve çeliğin Amerikan şirketlerinden temin edilmesi esas alınmış daha sonra yasa genişletilerek özellikle devlet kurumlarında kullanılacak ve ihaleyle temin edilecek ürünlerde Amerikan ürünlerinin alınması zorunluluğu getirilmiştir. (CNN, 2009) Bu amaçla, 819 milyar dolarlık bir destek paketi Kongre’den geçmiş ve vatandaşlar da üzerinde ‘Made in America’ yazan ürünler almaya teşvik edilmiştir. Obama döneminde, bekledikleri kadar büyük bir dönüş yaratmadığı ve çok tepki çektiği için terkedilen bu politika, 2017 yılında Trump tarafından ‘Buy American Hire American’ mottusyla; Joe Biden’ın Amerikan Başkanı olmasıyla Ocak 2021’de tekrar yasalaşmıştır. (NBC, 2021) Her ne kadar Biden ve Obama döneminde bu tedbirlerin direkt Çin’e yöneltildiği yönünde bir açıklama yapılamasa da Trump döneminde tırmanan Çin karşıtlığı ile bu politika sanki sadece Çin’e uygulanıyormuş gibi bir söylem benimsenmiştir. (SGR, 2017)

2016 yılında, seçim kampanyası sırasında, Trump sürekli olarak Çin’den bahsederken Çin’in dolar karşısında devalüasyon uygulamasını, haksız bir ticari faaliyet olduğunu sıkça dile getirmeye başlamıştır. Bu gerginliklerin farkında olan Çin, Trump yönetimini rahatlatmak ve tansiyonun daha da yükselmesini önlemek amacıyla, Trump’ın, 2017 yılında Çin’e gerçekleştirdiği gezide, daha fazla Amerikan mal ve hizmetinin satın alınacağına dair taahhüt vermiştir. (Düben, 2018: 121) Ancak bu durum, tansiyonun yükselmesine engel olamamıştır.

Trump yönetimi, sadece Amerikan ürünlerinin alımının teşvik edildiği politikalarla kalmayarak 2018 yılında Çin’e karşı sonradan ticaret savaşları olarak adlandırılacak bir dizi tedbir almaya başlamıştır. Bu tedbirlere sebep olarak Çin ve Amerika arasında artan ticaret açığı gösterilmiştir. Amerika’nın 2009 yılından itibaren ithalatını düşürme ve ihracatını arttırmaya yönelik politikaları açığı kapatmaya yetmemiştir. 2009 yılında yaklaşık 268

milyar dolar olan ticaret açığı, 2015 yılında 365 milyar dolara ulaşmış ve 2018 yılında 419 milyar doları geçerek tavan yapmıştır. (Statista, 2021)

2018 yılının Şubat ayında, Çin'den ithal edilen solar panellere ve çamaşır makinalarına getirilen gümrük vergisi artışı ile başlayan, Çin'in aynı sektörlerde tarife artışı ile karşılık verdiği gerginlik dönemi, 2019 yılında Çin ve Amerika arasında yapılan görüşmeler sonucu Çin'in tarife artışlarını kabul etmesi ve Amerika'nın da belli ürünlerde tarife düşürmeye gitmesi ile yumuşamış gibi gözükmiştir. Ancak, Amerika, Çin'den 6 yıl boyunca her yıl 1.2 trilyon dolar, mal satın almasını ve Amerikan şirketlerini teknoloji transferi için zorlamamasını; ayrıca, fikri sınai haklarla ilgili ihlaller durumunda, Amerikan şirketlerine hukuki yolları açmasını talep etmiştir. (Business Insider, 2019)

Buna karşılık Çin, taahhüt edilen mal miktarının çok yüksek olduğunu, ayrıca Çin'in egemen otoritesine ve onura saygı gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Böylece, tarife artışlarını ve 'en çok kayırılan ülke' statülerini değiştiren hamleler devam etmiş ve ticaret savaşı giderek hız kazanmıştır. İki devletin karşılıklı olarak birbirilerine cevap verdikleri bir fare-kedi oyununa dönüşmüştür. 2020 yılı Şubat ayında taraflar anlaşmaya varmış ve birkaç fazdan oluşan bir plan uygulamaya konulmuştur.

Bu planın, ilk fazına göre, iki tarafta ne zaman biteceği bilinmeyen bir şekilde karşılıklı pek çok alanda tarife artışına gitmiştir. PIIIE'ye göre (2021), Amerika'nın Çin mallarına koyduğu tarifeler, 2018'de ticaret savaşı başlamadan önceki seviyeden 6 kat artarak ortalama % 19.3'e yükselmiş ve Çin'den gelen ihracat mallarının % 66.4'ünü kapsar hale gelmiştir. Aynı şekilde, Çin'in Amerika'dan ihraç ettiği mallarda tarife ortalama % 20.7'ye yükselmiş ve Amerika'dan ihraç edilen malların % 58.3'ünü içerecek şekilde genişlemiştir. Bu plan kapsamında Çin ayrıca, 2020 ve 2021 yılları için 200 milyar dolar değerinde Amerikan mal ve hizmeti satın alacağını taahhüt etmiştir. Şu an için iki ülke arasında sular durulmuş gözükmektedir; çünkü, eskiye nazaran ticari ilişkilerde azalma yaşanmıştır. En azından Amerikan kanadında, dış ticaret açığı 2021 yılı itibarıyla 200 milyon dolar seviyesine düşürülmüştür.

Ancak Amerika, 2019 yılında bazı Çin şirketlerine karşı direkt önlemler de almıştır. Aynı yıl Huawei şirketini Çin devleti için sanayi espionajı ile suçlamış hatta bu suçlamaları ileri götürerek dava gerekçesinde İran'a telekomünikasyon hizmetleri sağlayarak ve İran'da

bulunan Skycom isimli alt şirketini satmış gibi göstererek ama Huawei içerisinde başka bir şirkete devrederek Amerika'nın İran'a uyguladığı ambargoları deldiğini eklemiştir. (Guardian 2019) Ancak bu durumun, espionaj kaygısından çok sadece teknoloji ticareti özellikle 5G teknolojisinin kurulmasında kendi firmalarına öncelik sağlamak amacıyla yaptığı da iddia edilmiştir. (Liu, 2021: 463)

Her ne kadar bu savaşın nedeni, ticaret açığı gibi gösterilse de Liu'ya göre (2020) bunun üç tane nedeni bulunmaktadır:

- 1) Trump'ın başını çektiği Amerikan siyasetçileri arasında özellikle Huawei gibi Çin şirketlerinin, Çin devletinin bir uzantısı olarak görülmesi, siber yollarla sanayi espionajı gerçekleştirdiğine, fikri sınai ve patent hakları konusunda Çin'in kuralları ihlal ettiğine, Amerika'nın teknolojik liderliğini koruması için önlem alması gerektiğine ve Çin'in inovasyon politikasını kendi ülkesinde tek yönlü kullanarak teknolojik avantajını arttırmaya çalıştığına dair düşünceleridir.
- 2) Ticaret açığı da dahil olmak üzere serbest ticaret avantajını kaybediyormuş gibi gözüken Amerika'nın, serbest ticaret açığını kapatma isteğidir.
- 3) Yükselen Çin'in dünya düzenini değiştirme olasılığıdır.

Yukarıdaki nedenlerin tamamı belli yönlerden geçerli kabul edilebilse de serbest ticaretin yegâne savunucusu Amerika'nın, tarife ve ticaret engelleri ve direkt devlet müdahaleleri ile dolu böylesi bir mücadele içine girmesinin en önemli 2 nedeni, küresel değer zincirlerinin dönüştürdüğü uluslararası üretim ve ticaret ilişkileri ve Çin'in, kendi özelliklerini koruyarak uluslararası ekonomiye entegre olamayacağı fikrinin yanlış çıkmasıdır. Amerika aynı diğer Doğu Bloku ülkelerinde olduğu gibi bir müddet sonra piyasa ekonomisinin, Çin'i dönüştüreceğini düşünmüştür. Ancak bu reform ve dönüşüm beklentisi gerçekleşmemiştir. (Pei, 2021) Tam tersine piyasa güçlerine karşı kendini koruyabilen ve dış baskılara dayanabilen bir Çin ile başbaşa kalmıştır.

Küresel değer zincirlerinin yarattığı ekonomik alan çok rekabetçi ve değişken bir alandır. Küresel değer zincirleri içerisinde yer alan devletlerin firmaları, diğer firmalarla pazarlar ve kar marjı konusunda rekabet içerisinde. Ancak küresel değer zincirleri öyle

bir ortam yaratmıştır ki firmalarını, rekabet avantajını ve ekonomik üretkenliğini korumak isteyen bir devlet, buna tehdit veya rekabet oluşturan başka bir devletle hem işbirliği yapmak hem de rekabet etmek durumunda kalmaktadır. Tezin birinci bölümünde anlatıldığı gibi daha önce kendi devletlerinin lehine siyasi iktisadi sistemi değiştirmek isteyen devletler, 1945'te Amerika'nın yaptığı gibi sistemi yapısal gücünü kullanarak inşa etmişler ya da politikalarını değiştirmek istedikleri devletleri, 1980'lerde ve bugün olduğu gibi IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi örgütler aracılığıyla, koşullu borçlandırma ve pazarlarının büyüklük avantajını kullanarak istedikleri politikaları uygulamaya teşvik etmişlerdir.

Ancak burada sıkıntıyı yaratan, Çin üzerinde en azından şu anda bu politikaları kullanamamalarıdır. Amerika başta olmak üzere Avrupa Birliği ülkelerini, Çin hususunda rahatsız eden durum, Çin devletinin bizzat uyguladığı ve piyasa güçlerine teslim etmediği bazı kalkınma politikalarıdır. Bu politikaların başında da zorunlu teknoloji transferi politikaları gelmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere, Çin ekonomik büyümesindeki devamlılığı sağlamak için küresel değer zincirlerinin daha üst basamaklarına yükselmek zorundadır. Bunu yapabilmek için de teknoloji ve inovasyon kilit önem arz etmektedir. Bu nedenledir ki teknolojik olarak bir güç merkezine dönüşmek isteyen Çin, 2006 yılından başlayarak Patent Kanunu değiştirmiş ve zorunlu transfer yasaları çıkarmaya başlamıştır. (Prud'homme, 2018: 152)

En son 2018 yılında, bu zorunlu transfer politikalarını, gelişen stratejik sanayiler olarak belirlediği; 1) yeni jenerasyon bilgi teknolojileri, 2) enerji tasarrufu ve çevre dostu teknolojiler, 3) biyoteknoloji, 4) pahalı donanım teknolojileri, 5) yeni materyal teknolojileri, 6) yeni enerjileri kullanan araçlar ve 7) yeni enerji teknolojileri alanına da uygulamaya başlamıştır. (Prud'homme, 2008: 152) Bu politikalarla Çin, ülkesinde faaliyet gösteren şirketlerden faaliyet alanlarına göre kullandıkları teknolojileri ve teknikleri, düşük bir bedel karşılığında, çalıştıkları Çin'li firmalara transfer etmelerini zorunlu tutmaktadır. Bir kısmı Dünya Ticaret Örgütü kurallarına aykırı olan bu transfer politikalarını, Çin'de iş yapmak isteyen yabancı yatırımcılar Çin pazarının büyüklüğü nedeniyle mecburen kabul etmektedir. İşte, özellikle Amerika ve Çin arasındaki gerginliği yaratan en önemli nedenlerden biri budur. Doha Kalkınma Müzakerelerinden bu yana Amerika, Çin'den zorunlu transfer politikalarını kaldırarak, Amerikan firmalarının fikri-sınai ve patent haklarının ihlali durumunda da yasal yolların önünü açmasını talep etmektedir. (Lim ve Wang, 2009) Çünkü teknolojik gelişmişlik sadece Amerika'nın değil gelişmiş ekonomilerin tamamının, en büyük

avantajını ve gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bu avantajın Çin gibi çok hızlı bu teknolojileri kopyalayarak pazara giriş yapabilecek bir ülkenin eline geçmesi demek, gelişmiş ekonomilerin rekabet avantajının elden gitmesi anlamına gelecektir.

Sıkıntıyı yaratan bir başka politika da yatırım politikasıdır. Çin'in yabancı yatırım politikası, pazara girecek yabancı yatırımcıları belirlediği gibi hangi sektöre yatırım yapabileceklerini de belirlemektedir. Çin'in iç piyasasında, piyasanın %60'ını oluşturan telekomünikasyon, bankacılık, enerji ve altyapı sektörleri başta olmak üzere birçok sektör Kamu Teşebbüslerinin tekelindedir. (Jude, 2021: 38) İlgili teşebbüsler ciddi derecede devlet desteği almakta ve yatırım kanunları sayesinde yabancı yatırımcılardan korunmaktadır. 2017 yılında Çin, kamu teşebbüslerini modernleştirmek, borç ve verimlilik problemlerini çözmek amacıyla çeşitli politikalar izlemiş ve bu sektörlerin bazılarını, yabancı yatırımcılara açmıştır. Ancak yabancı yatırımcılara bir Çin şirketi ile ortak çalışmak zorunluluğu gibi belirli kısıtlamalar getirilmektedir. Bunun yanı sıra, Xi döneminde, kamu teşebbüslerinin, devlet politikasına paralel davranma anlayışı özel sektöre ve yabancı yatırımcıya da uygulanacak şekilde genişletilmiştir. Nitekim, Çin'de faaliyet gösteren HSBC ve Standard Chartered şirketlerinden, Hong Kong'daki protestolar sırasında, Çin'in milli güvenliğini destekleyen demeçler vermeleri istenmiş yoksa Çin'de iş yapamayacakları belirtilmiştir. (Düben, 2018: 121) Bunun üzerine iki firmada istenen açıklamayı yapmıştır.

Bu durum iki yönden sıkıntı doğurmaktadır. İlki, Çin'le ilişkileri normalleştikten beri Amerika'nın en büyük isteğinin Çin piyasasını Amerikan yatırımcısına açmak olması ve yatırım yapmayı iştahla bekleyen Amerikan sermayesinin varlığına karşın Çin'in iç piyasasını kapalı tutması ya da kısıtlamasıdır. İkincisi de iç piyasasının büyüklüğünü bir avantaj olarak kullanan Çin'in, şirketlere teknoloji transferi zorunluluğu haricinde kendi milli politikaları dahilinde bağlı bulundukları devletlerde lobi faaliyeti yaptırabilme olasılığıdır.

Bu bağlamda, önceki döneme kıyasla yapısal gücü daha zayıf olan Amerika'nın, uluslararası siyasi iktisadi sistemde topyekun bir dönüşüm sağlayamayacağı için en azından geçici olarak dengeleri biraz eşitleyecek bir yol tercih ettiği söylenebilir. Ancak hesaplayamadığı bazı durumlarla karşılaşmıştır. Çin, Amerika ile ticaret savaşını sürdürürken Amerika'ya arttırdığı tarifeleri, diğer devletler için düşürmüş ve böylece Çin'den ithal edilen malların fiyatlarını diğer devletler için ucuzlatmıştır. Aynı şekilde,

başka ülkelerden ithal edebileceği mallardaki tarifeleri artırarak aslında Amerika'nın getirdiği tarifelerden etkilenmemeyi başarmıştır. (UNTADC, 2019: 5) Buna ek olarak rekabet gücü yüksek Çin firmaları, tarife artışlarına rağmen ihracatlarının %75'ini gerçekleştirmeyi başarmışlardır. (UNTADC, 2019: 11)

Burada yine görülen, Amerika'dan gelen tedbir ve önlemlere karşın Çin'in mümkün olduğunca soğuk kanlılığını koruduğudur. Sadece Amerika'nın arttırdığı tarife gruplarında artırımı gitmiş, diyalogu kesmeyerek uzlaşma yolları aramıştır. Hatta şartları çok ağır olmasına rağmen, 2020 yılındaki anlaşmayı da imzalamıştır. Bunun nedeni, Amerikan yönetimine kıyasla Çin'in, küresel değer zincirlerinin işleyişini daha iyi anlamasının etkisidir.

İlk olarak, uluslararası ticaretin ve üretimin geldiği bu aşamada, bir devletin, yoğun ticari ilişkiler içerisinde olduğu bir devlete, ticari koruma engelleri getirmesi ve tarife yükseltmesine gitmesi, sadece önlemlerin alındığı devletlerin üretici ve tüketici firmalarını değil kendi üretici ve tüketici firmalarını da olumsuz etkilemektedir. Nitekim, Forbes'a (2021) göre, Amerika ve Çin arasındaki savaştan, Çin'den mal ithal eden firmalar ve akabinde Çin'in önlemlerinin sertleşmesi ile birlikte Çin'e mal ihraç eden Amerikan firmaları da olumsuz etkilenmiştir. İşte tam da bu nedenle Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Amerika ve Çin arasındaki ticaret savaşını, bir kaybet-kaybet savaşı olarak tanımlamıştır. Öyle ki tarife artışları Amerika pazarında çoğunlukla tüketiciye yüklenmiş ve tüketim mallarının fiyatları yükselmiştir. (UNTADC, 2019: 8) Dolayısıyla, küresel değer zincirleri sadece devletler arasında değil, üretici sermaye grupları arasında da bir bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır.

Aynı şekilde, bu ticari savaş ve aniden değişen tarifeler, küresel değer zincirlerinde de bölünmeler yaratarak küresel ekonomiye zarar vermektedir. Küresel değer zincirleri, sadece bir devlete ve onun ekonomisine ait yapılar değildir. Önceki bölümlerde detaylı olarak anlatıldığı üzere bu üretim yapıları pek çok devletin bir arada hareket ettiği üretim ağlarıdır. Dolayısıyla, tedarik zincirinin herhangi bir aşamasına getirilen ticari engeller, değer zincirinin bütününe etkilemektedir. Amerika ve Çin arasındaki ticari savaştan da bu nedenle, Çin de %40 gibi küresel değer zinciri yatırımı bulunan Japon firmaları ve küresel değer zincirleri ile birbirine bağlı, Makao, Hong Kong, Vietnam, Kore gibi ülkeler de olumsuz etkilenecektir. (Chang, 2019: 1-2) Bu durum Çin'in bağlı bulunduğu küresel değer

zincirinde kırılma ve bölünmeler yaşanacağını da bir göstergesidir. Zaten Çin'in de nispeten daha uzlaşmacı bir tutum sergilemesinin nedenlerinden biri, küresel değer zincirlerindeki pozisyonunu kaybetmemektir. Her ne kadar, küresel değer zincirlerinin üretim ayaklarının kaydırılması zaman alsa da hali hazırda bu anlamda kapasite fazlasına sahip Hindistan, Brezilya ve Tayvan gibi ülkeler, Çin'den doğan boşluğu doldurmak için harekete geçip bu avantajdan faydalanabilirler.

Bu girift ilişkiler ağı içerisinde, Amerika'nın uluslararası siyasi iktisadi yapıyı yeniden şekillendirmek için net bir planı varmış gibi gözükmemektedir. Ticaret savaşları öncesine, Amerika, bir dizi ekonomik işbirliği anlaşmasıyla Çin'in gücünü dengeleme çabasına girmiştir. İlk olarak, Amerika, Avrupa Birliği ile ekonomik entegrasyon, teknoloji transferi ve kapalı bir ticari bölge yaratmak amacıyla AB-ABD Transatlantik Ticaret Anlaşması'nı imzalamıştır. Ancak ekonomik entegrasyona dair somut adımlar atılmadığı gibi işleyişin nasıl olacağına dair de kurallar belirlenmemiştir. Yine Çin'i kendi bölgesinde izole etmek için Trump öncülüğünde, Kanada, Meksika, Singapur, Malezya ve Japonya gibi devletler arasında ekonomik entegrasyonu amaçlayan Trans Pasifik İşbirliği Anlaşması imzalanmaya çalışılmış; fakat, aynı yıl Amerika anlaşmadan geri çekilmiştir. Yine, ticaret savaşı örneğinde de Amerika'nın Çin'i uzlaşmaya yönelttiği doğrudur ama kendi küresel değer zincirlerinin rekabetini kaybetmemesi için üzerine basa basa talep ettiği fikri sınai hakların korunması ve zorunlu teknoloji transferlerinin durdurulması amacına ulaşamamıştır. Aynı şekilde, 2019 yılında Çin, yatırım yasasında değişikliğe giderek yabancı yatırımcılara 'milli güvenliğe' bağlı bir tarama sistemi getirmiştir. Bu durum, Amerika'nın ileride olmasının verdiği dezavantajı gösteren iyi bir örnektir.

Belki de bu nedenle olacak Avrupa Birliği, Çin ve Amerika arasındaki ticaret savaşına ihtiyatlı yaklaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak 2020 yılında Avrupa Birliği ve Çin, görüşmeleri 7 yıldır devam eden kapsayıcı bir yatırım anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma karşılığında Çin, AB yatırımlarına Çin'de daha iyi koşullar sağlanacağını, daha önce yabancı yatırıma açık bulunmayan belli sektörlerin, AB yatırımına açılacağını, kamu teşebbüsleri, teknoloji transferi hükümleri ve kuralları hakkında daha şeffaf olacağını ve sürdürülebilir kalkınma için işçi hakları bağlamında gerekli Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerini imzalayacağını taahhüt etmiştir. (European Commission, 2020) Bu bağlamda, Amerika'dan eksilen yatırımı, Avrupa Birliği'nden dengelemeyi öngörmüştür.

Ne var ki son dönemde, Çin’de özellikle insan hakları bağlamında yaşanan üzücü olaylar karşısında, Mayıs 2021’de Avrupa Birliği bu anlaşmayı onamayı askıya almıştır. Bununla da yetinmeyerek Indo-Pasifik bölgesinde çıkarlarını korumak ve Çin’in artan gücünü dengelemek amacıyla bir plan ortaya koymuştur. Bunda Amerikan Başkanı Biden’ın Çin’in yükselen teknolojik gücünün, askeri ve iktisadi tehditler doğurduğu yönündeki açıklamalarının etkili olduğu düşünülmektedir. (Emmott, 2021) Ancak buna karşılık bölge devletleri, Avrupa Birliği’ni sükûnete davet etmişler ve gerilimin tırmanmasının, bölgelerini kötü yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir.

Bu tartışmaların hiçbir yerinde Çin’in çatışmacı bir tavır izleyeceğine dair bir kanıt yoktur. Çünkü, mevcut uluslararası üretim ve ticaret sisteminde, en çok kazanan devlet Çin’dir. İçinde bulunduğu sistem, Çin’e geride kalmışlığın avantajlarını getiren sistemdir. Dolayısıyla, henüz Batı’yı yakalamamış bir Çin, diğer devletlerden gelen tepkilere de şiddet ve çatışma yoluyla karşılık vermek yerine uzlaşmaya ve işbirliğine daha yakın gözükmektedir. Aynı şekilde, Amerika ile tecrübe ettiği ticaret savaşından da dual yapı gibi bir politikayı takip edeceğini söyleyerek ve içe dönerek cevap vermiştir. Çünkü küresel değer zincirlerine ve ihracata dayalı bir ekonominin başarısı, barış ve istikrarın hakim olduğu, piyasa ekonomisinin düzenli işlediği ve serbest ticaretin hüküm sürdüğü zamanlarda en hızlı büyüme oranlarını yaratmaktadır. Ayrıca Çin, 1990’dan bu yana, bağımsız bir Çin modeliyle kalkınabilmek için Barışçıl Kalkınma şiarı ile hareket etmektedir. Tam da bu nedenle, mevcut uluslararası siyasi iktisadi sistemin bu devletleri çatışmaya ittiği tezi tam olarak doğru değildir. Küresel üretim modunda köklü bir değişiklik gerçekleşmediği müddetçe, Çin’in serbest ticarete yüzünü dönmeyeceği ve çatışma yönlü bir politika izlemeyeceği görülmektedir. Bu nedenle, küresel değer zincirlerinin yarattığı eklemli kapitalist üst yapıda şu an için sadece Çin değil tüm devletler birlikte var olmanın yollarını arıyor gibi gözükmektedir.

4.5. Sonuç

Çin, uluslararası üretim modunda meydana gelen değişikliklerin yarattığı avantajı, geride kalmanın avantajı ile birleştirerek kısa sürede küresel değer zincirlerinin dominant ögesi haline gelmiştir. Çin, uluslararası sistem içerisinde, kendi modeli ile kalkınan bağımsız bir devlet olma hassasiyetinden ötürü, diğer gelişmekte olan devletlere salık verilen, iktisadi politika reçeteleri yerine kendi reçetesini geliştirmiştir. Ancak bu reçete, Çin gelişmiş

lkelerle arasındaki açığı kapatana kadar devam edecek ve önüne çıkan sorunları çözmek için bağımsız karakterine uygun politikalar üretmeye devam edecektir.

Çin'in sistemde hiyerarşı basamaklarını tırmanmaya başladığı dönem, gelişmekte olan devletlerin ekonomik gelişmelerinin yavaşladığı bir döneme denk gelmiştir. Bu nedenle, üretim avantajından fazlasıyla yararlanan Çin, serbest ticaret sistemi içerisinde yer alan gelişmiş ülkelerle ihracata dayalı önemli bir ekonomik ilişki geliştirmiş ve bu yolla bu devletlerin ekonomilerinin, üretim malları bağlamında yegane tedarikçilerinden biri olmuştur.

Ancak Çin'in sistemdeki yükselişi ve gelişmiş ülkelerin ekonomileri üzerinde yarattığı bağımlılık ilişkisi, bu devletlerde belli tepkilere yol açmıştır. Bu tepkilerin en şiddetlisini, 1945'ten sonra gerektiğinde uluslararası sistemi defalarca yeniden yapılandırmış Amerika vermiştir. Ekonomisini yeniden canlandırmak ve yükselen Çin'i dengelemek için Çin'in kalkınma politikalarını değiştirme ihtiyaı duyan Amerika, gerek küresel değer zinciri tipi üretimi dönüştürmenin şu an için zor olduğunu grmeşiyle ve Çin'in kontrol edilmesi zor ve dış baskılara direnç gösterebilen bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla, öncelikle ticaret engelleri ve ekonomik işbirliği anlaşmaları ile Çin'in gücünü dengelemeye çalışmıştır. Fakat, bu işe yaramayınca Çin'e karşı bir ticaret savaşı başlatmıştır. Ancak bu bölümde detaylı anlatıldığı üzere, küresel değer zincirlerinin yarattığı bağımlılık ilişkisi içerisinde kendi ekonomisine ve üretim güçlerine zarar vermeden byleyi bir savaşın sürdürülmesi mümkün değildir. Ayrıca, bu tip bir savaş sadece hedef olan Çin'i değil aynı küresel değer zincirinin parçası olan müttefik bölge devletlerini de olumsuz etkilemektedir. Nitekim, bu gerginlik iki devletin uzlaşması ile son bulmuştur.

Sonuç olarak, küresel değer zincirlerinin yarattığı girift ilişkiler ve bağımlılık, sistemde tansiyon yükselse de farklı siyasi, iktisadi ve ideolojik birimlerin, birbirleriyle ilişkilerini koparmadan var olmalarına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle, hala serbest ticaret ve küresel değer zincirlerine bağlı kapitalist sistemde hareket eden Amerika ve Çin, sistemde rekabetten doğan tansiyon artışına rağmen çatışma değil birbirlerini dengeleyebilecekleri farklı yolları tercih etmektedirler.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Uluslararası tedarik zincirleri hangi ekonomi-politik yaklaşımından değerlendirilse değerlendirilsin uluslararası sistem üzerinde etkiye sahiptir. Liberal ekonomi-politik yaklaşımlara göre;

1. Özellikle 2000’li yıllardan bu yana ticaret hacmindeki artışın büyük bir kısmı küresel değer zincirlerinin yaygınlaşmasıyla meydana gelmiştir.
2. Küresel değer zincirleri sayesinde üretim değişik birimlere ayrılmış ve bu da daha önce küresel ekonomiye entegre olmakta zorlanan ülkelere yeni bir faaliyet alanı açmıştır.
3. Küresel değer zincirleri, doğru iktisadi politikalarla birleştiğinde sanayileşme, teknolojik transfer ve inovasyon hususlarında ciddi avantajlar sağlamaktadır.
4. Küresel değer zincirleri doğru iktisadi politikalar ile birleştiğinde azgelişmiş devletlerin sermaye, işsizlik gibi problemlerine çözüm sağlama kapasitesine sahiptir.

Ancak bu avantajların yanı sıra, küresel değer zincirleri faaliyet gösterdikleri her ülkede eşit seviyede gelişim ve ekonomik büyüme sağlamamaktadır. Buradan hareketle yaygın şekilde dile getirilen sorunlar şöyledir:

1. Küresel üretim ve küresel değer zincirlerinin bir parçası olarak yaratılan zenginlik eşit şekilde dağıtılmamaktadır. Ayrıca mevcut hesaplama metotları, kullandıkları veriler açısından devletlere bağlı olduklarından küresel değer zincirleri tarafından her ulusal ekonomide yaratılan katma değeri hesaplamak neredeyse imkânsız görünmektedir. Dolayısıyla, devletlerin beyan ettiği rakamlar katma değerleri ayrı yansıtmadığı için küresel değer zincirleri tarafından yaratılan asıl değeri ve bu değer dağılımı bilinmemektedir. İlgili veriler bilinemediğinden, küresel değer zincirlerinin bireysel ekonomilere yaptığı katkılar hakkındaki tartışmalar maalesef farazi kalmaktadır.

2. Azgelişmiş ülkelerin büyük bir çoğunluğu beklenen teknolojik atılımı gerçekleştirememekte çoğunlukla orta-gelir seviyesinde değerlendirilen montaj ve mamul birleştirme aşamasında kalmaktadır.
3. Küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma stratejilerinin sorgulanmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi olarak karşımıza çıkan bölgesellik en yaygın sorunlardan bir tanesidir. Özellikle UNCTAD'ın vurguladığı üzere küresel değer zincirlerinin yarattığı katma değer özellikle Çin, Güney Kore gibi Asya ülkelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, küresel değer zincirlerinin parçası olarak kalkınma stratejileri konusunda da ciddi soru işaretleri yaratmaktadır.

Ancak yukarıdaki tartışmadan da görülebileceği üzere liberal ekonomik teoriler, küresel değer zincirlerinin genel olarak uluslararası siyasi-iktisadi sistem ve devletler arası ilişkiler üzerindeki etkilerine değinmemektedir. Küresel değer zincirlerinin, devletlerin siyasi yaklaşımlarına ya da politikalarına ne çeşit bir etki yarattığı hususlarına liberal ekonomik teoriler bağlamında herhangi bir katkı sunmamakta bulgularını ve tartışmalarını küresel değer zincirlerinin ekonomik etkileri ile sınırlı tutmaktadır.

Küresel değer zincirlerinin uluslararası siyasi-iktisadi sistem ve devletler arası ilişkiler üzerindeki etkilerini direkt olarak olmasa da sermaye hareketleri ve kapitalizmin genel dinamikleri üzerinden inceleyen emperyalizm gibi eşitsiz gelişme teorileri, küresel değer zincirlerinin olumlu etkilerine dair herhangi bir açıklama getirmemektedirler. Bu teoriler genellikle şu sonuçlara varmaktadır:

1. Sermaye hareketleri, güç, sermaye sınıfları ve kapitalizmin yapısal krizlerine değinen ilgili teoriler, azgelişmişliği değiştirilemez bir eleman olarak kabul etmekte ve dolayısıyla uluslararası siyasi ve iktisadi sistemde devletler arasında mevcut bulunan hiyerarşiyi değişmez kabul etmektedirler. Buradan hareketle, küresel değer zincirleri ancak uluslararası emperyalizmin ve sömürünün birer aracı olabilir.

2. Küresel değer zincirleri her ne kadar dinamik bir ekonomi ve zenginlik yaratsa da bu zenginlik ve dinamizm az gelişmiş ülkelere fayda sağlamayacağı gibi sömürünün ve bağımlılığın daha da geliştirilmesine hizmet ederler.
3. Küresel değer zincirleri, kapitalizmin yayılması ve sermayenin az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere ya da ezilen sınıflardan sermaye sınıfına akması üzerine kurgulanan uluslararası siyasi-iktisadi sistemin devamını sağlarlar ve kapitalizmin geldiği aşamada bahsi geçen sömürü düzeninin devamı için gerekli bir aşamayı temsil ederler.
4. Küresel değer zincirleri sayesinde geliştirmiş ya da ekonomik ve siyasi gücünü arttırmış gibi görünen Çin gibi ülkeler aslında emperyalizme iyi entegre edilmiş ve hatta süreç içerisinde kapitalistleşmiş ülkelerin temsilinden ibarettirler.

Her ne kadar uluslararası sistemdeki hiyerarşinin tahlili için önemli açıklayıcı güce sahip olsa da eşitsiz gelişme yaklaşımları sistemi değişmez kabul ettikleri gibi sistemdeki kapitalist aktörler dışındaki aktörleri; yani, az gelişmiş devletleri, pasif kabul etmektedirler. Bu uluslararası sistemin bir merkezden yönetildiği ve sermaye sınıfı ve gelişmiş devletler haricindeki herkesin sistemin etkisiz bir elemanı olduğu dolayısıyla sistemi değiştiremeyecekleri varsayımını içerisinde barındırmaktadır.

Eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımı, belki de eşitsiz gelişme teorilerinin indirgemeci ve eksik kalan yanlarını tamamlama gücüne sahip olduğu gibi ilgili yazının geliştirilmesine yardımcı olmakta ve farklı bir resim çizmektedir.

Tarihin değişmez unsuru, eşitsiz ve bileşik gelişmedir. Değişik siyasi birimlerin varlığı ve etkileşimi nedeniyle, bir devletin tarihsel gelişimi diğer devletin varlığından izole şekilde gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla, tarihsel gelişim sadece eşitsiz değil aynı zamanda bileşiktir. Uluslararası, toplumların birbirleriyle etkileşim içinde bulundukları aktif bir sosyal alandır. Bu sosyal alan, uluslararası dönüşümünü etkileyip şekillendirdiği gibi toplumların kendi içsel dönüşümlerinde de ciddi derecede etkilidir.

Buradan hareketle, uluslararası tedarik zincirleri ve yeni uluslararası iş bölümünün, eşitsiz ve birleşik gelişmenin hem bir nedeni hem de bir sonucu olduğu iddia edilebilir. Küresel değer zincirlerinin yarattığı zenginlik ve toplumsal dönüşüm, geri kalmışlığın avantajlarından faydalanan bazı devletlerin uluslararası alandaki etkinliği artırma potansiyeline sahiptir. Fakat aynı zamanda gelişmiş ülkelerle aralarındaki rekabeti de şiddetlendirmektedir. Bunun en güzel örneği, Çin'dir.

Ancak tedarik ve üretim ağları ile örülmüş mevcut uluslararası siyasi iktisadi sistem, artan rekabet nedeniyle çatışma olasılığını arttırdığı gibi mevcut durumda gücünü korumaya çalışan diğer aktörleri de çatışma harici alternatifler aramaya yöneltmektedir. Bunun örneklerine tezin üçüncü kısmında yer verilmiştir.

İlgili yaklaşımı kullanan eldeki tez şu sonuçlara ulaşmıştır:

1. Küresel değer zincirleri, uluslararası üretimi dönüştürerek devletlerin ve şirketlerin üretim ağlarıyla sınır aşan ve birçok ülkeyi bir araya getiren üretim ağları yaratmıştır.
2. Küresel değer zincirlerinin dönüştürdüğü üretim ilişkileri, uluslararası kapitalist sistemin üst yapısını, birbiriyle bağlantılı ama siyasi, iktisadi ve ideolojik farklılıklara sahip birçok birimin bir arada var olduğu eklemlenmiş bir yapıya dönüştürmüştür. Ekonomik ve siyasi olarak tam bir merkezi olmayan kapitalist uluslararası sistem, tek bir sermaye grubu ya da devlet tarafından yönlendirilmesi zor bir yapıya evrilmiştir.
3. Küresel değer zincirlerinin sunduğu avantajlarla ve konjonktürün de uygun olmasıyla, Çin geride kalmışlığın avantajını kullanarak kendine has bir ekonomik ve siyasi bir yapı yaratmış, Çin'in siyasi ve iktisadi yapısı, liberal demokratik piyasa ekonomilerine benzemese de kendine sistemde yer edinmiş ve böylece uluslararası sistemdeki hiyerarşide statüsünü değiştirebilmiştir.
4. Küresel değer zincirlerinin yarattığı rekabet ve sürekli değişim gerekliliği, devletler arası rekabete de taşınmış ve özellikle sistemin gelişmiş devletleri ve Çin arasında gerginliği arttırmıştır.

5. Ancak yine küresel değer zincirlerinin bu devletler içerisinde yer alan ihracat, ithalat ve yatırım gruplarını, işbirliği ve rekabet çatısı altında toplaması ve karmaşık bir bağımlılık ilişkisi doğurması, herhangi bir devletin, kendi ekonomik ajanlarına zarar vermeden diğer bir devlete ticari engeller ve yüksek gümrük vergileri şeklinde yaptırım uygulamasını zorlaştırmıştır. Bu girift ilişkiler neticesinde, Amerika ve Çin ticaret savaşları örneğinde görüldüğü gibi küresel değer zincirlerine ket vurulduğu durumlarda kaybet-kaybet sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum Amerika ev Avrupa Birliği ülkelerine, ileride olmanın verdiği dezavantajı aşarak yeni politikalar geliştirmeleri için baskı oluşturmaktadır.
6. Küresel değer zincirlerinin özellikle Çin örneği üzerinden ortaya koyduğu bir diğer etki de bu üretim ağlarının, hızlı bir sermaye birikimi yaratabilmesi için özellikle gelişmekte olan devletlere getirdiği, dinamik ve yenilikçi politika üretimi ve teknolojik gelişme zorunluluğudur.

Tezi sonlandırırken, Çin, Amerika ve Avrupa Birliği arasında yükselen tansiyonun nasıl bir seyir izleyeceğinin tartışılması yararlı olabilir. Tezin son bölümünde de bahsedildiği üzere, Çin kendini hala gelişmekte olan bir ülke olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin gelişmişlik seviyesini yakalayabilmek için hala özellikle küresel değer zincirlerinden gelen sermayeye ihtiyacı vardır. Bu nedenle, kuvvetle muhtemel ki tansiyonlar zaman zaman gerilse de Çin genel olarak taviz verecek ve uzlaşmacı bir tavır izleyecektir. Öte yandan, Amerika ve Avrupa Birliği, en azından kilit alanlarda Çin'in taviz vermesi durumunda, geri adım atabilecek bir tavır sergilemektedir. Ancak bu durum iki gruba, yeni politikalar aramaya teşvik edeceği gibi özellikle Çin örneğinde görülen, en azından şimdilik Çin'in içeri yönelerek iç piyasasını geliştirmeye çalışacağı yönündedir.

KAYNAKLAR

- Aiguo, L. (2009). *China and the Global Economy Since 1840*. London: Palgrave.
- Akpokavie, C. K. (2004). "Unions and Poverty Reduction Strategy Papers- An Overview". In ILO (ed.). *Trade Unions and Poverty Reduction Strategies*. ILO, Cenevre.
- Albrow, M. (1996). *The Global Age*. Cambridge: Polity.
- Antras, P. (2015). *Global Production: Firms, Contracts and Trade Structure*. Princeton: Princeton University Press.
- Bahador, B. (2001). 'Review of The Follies of Globalization Theory'. *Millennium* 30(3), 887-889.
- Bair, J. (2005). "Global Capitalism and Commodity Chains: Looking Back, Going Forward". *Competition and Change*, (9)2, 153-80.
- Baldwin, A. (2013). *Supply Chain Trade: A Portrait of Global Patterns and Several Testable Hypotheses*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Baldwin, R. and Evenett, S. (2016). *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalisation*. Cambridge: MA Press.
- Barracough, G. (1964). *An Introduction to Contemporary History*. London: CA.
- Barrientos, S. (2007). 'Global Production Systems and Decent Work'. *ILO Working Paper No 77, Policy Integration Department-International Labour Office*, Geneva.
- Barrientos, S. and Smith, S. (2006). *The ETI Code of Labour Practice: Do Workers Really Benefit*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Başkaya, F. (2010). *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Bates, T. (1975). "Gramsci and the Theory of Hegemony". *Journal of the History Ideas*, 36(2), 351-366.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity.
- Bayard, K., Byrne, D. and Smith, D. (2014). "The Scope of US Factoryless Manufacturing". In S. Houseman and M. Mandel (Eds). *Measuring the Effects of Globalisation: Better Trade Statistics for Better Policy*. Kalamazo: Upjohn Institute, 81-120.
- Baylis, J. (2011). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. New York: Oxford University Press.
- Baylis, J. and Smith, S. (1997). *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Beaud, M. (2003). *A History of Capitalism 1500-1980*. London: Macmillan.
- Beaud, M. (2015). *Kapitalizmin Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Bello, W. and Javad, R. (2015). *Asia's New Battlefield: The US, China and the Struggle for the Western Pacific*. Washington: Zed Books.
- Berki, R.N. (1971). *On Marxian Thought and the Problem of International Relations*. London: World Politics.
- Bhagwati, J. and T. N Srinivasan. (2002). "Trade and Poverty in the Poor Countries", *American Economic Review Papers and Proceedings*, 28(2), 180-183.
- Branstetter, L. and Lardy, N. "China's Embrace of Globalisation". In L. T. Brandt and R. Rawski (Ed.). *China's Great Economic Transformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bromley, S. (1999) "Marxism and Globalisation". In A. Gamble (Ed.). *Marxism and Social Science*. London: Macmillan, 76-98.
- Buckley, P. and Ghauri, P. (2004). *International Business Strategy: Theory and Practice*. London: Routledge.
- Callinicos, A. (2007). "Does Capitalism Need the State System?". *Cambridge Review of International Affairs*, 20(4), 533-549.
- Callinicos, A. and Rosenberg, J. (2008). "Uneven and Combined Development: The Social-Relational Substratum of the 'International'?" *Cambridge Review of International Affairs*, 21(2), 77-112.
- Callinicos, A. (2009). *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity.
- Carr, V. and Chen, M. (2002). *Globalisation and the Informal Economy: How Global Trade and the Investment Impact on the Working Poor*. Geneva: ILO.
- Carroll, A. (2014). "Corporate Social Responsibility: The Centerpiece of Competing and Complementary Frameworks". *Organisational Dynamics*, 44, 87-96.
- Chang, H. J. and Grabel, I. (2016). *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı* (Çev. Emre Özçelik). Ankara: İmge Kitabevi. (Eserin Orijinali 2010 yılında yayımlandı).
- Chang, H. J. (2003). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. London: Anthem Press.
- Chang, S. (2019). "The Impact of the US-China Trade War on Japanese Multinational Corporations". *REITI Discussion Paper Series*. 19-E-050.
- Cheng, L. (2016). "Three Questions on China's Belts and Roads Initiative". *China Economic Review*, 40, 309-313.
- Chicilninsky, G. and Sheeran, K. (2009). "Saving Kyoto". *China Dialogue*, 1-5.
- Coase, R. and Wang, N. (2015). *Çin Nasıl Kapitalist Oldu?*. Ankara: Big Bang.
- Colletti, L. (1975). *Introduction to Early Writings by Karl Marx*. Harmondsworth: Penguin.

- Cox, R. (1996). *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. Colombia: Colombia University Press.
- Cox, R. (1981). "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory". *Millenium: Journal of International Studies*, 10(2), 126-155.
- Crawford, J. and Laird, S. (2000). *Regional Trade Agreements and the WTO*. Center for Development and International Trade: University of Nottingham.
- Deutscher, I. (1959). *The Prophet Unarmed, Trotsky: 1921–1929*. Oxford: Oxford University Press.
- Deutscher, I. (1963). *The Prophet Outcast, Trotsky: 1929–1940*, Oxford: Oxford University Press.
- Dillion, M. (2016). *Modernleşen Çin Tarihi*. Ankara: İletişim.
- Dolan, C. and Humprey, J. (2004). "Changing Governance Patterns in the Trade in Fresh Vegetables between Africa and the United Kingdom". *Environment and Planning*, A(36), 491-509.
- Domes, J. (2013). "China in 1976: Tremors of Transition". *Asian Survey*, 17, 111-123.
- Drainville, A. (1994). "International Political Economy in the Age of Open Marxism". *Review of International Political Economy*, 1(1), 105-132.
- Dumeneil, G. and Levy, D. (2015). *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard: Harvard University Press.
- Düben, B. (2018). "Xi Jinping and the End of Chinese Exceptionalism". *Problems of Post-Communism*, (67)2, 111-128.
- Eliküçük Yıldırım, N. (2020). "Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin'in Borç Tuzağı mı?". *Alternatif Politika*, 12(3), 621-643.
- Elms, D. and Low, P. (2013). *Global Value Chains in a Changing World*. Geneva: World Trade Organisation.
- Elms, D. K. and Low, P. (2013). *Global Value Chains in a Changing World*. Geneva: World Trade Organisation.
- Ercan, Y. (2009). *Dünya Sisteminin Doğası*. İstanbul: Ketebe.
- Evenett, S. (2009). "What Can Be Learned From Crisis Era Protectionism?". *Business and Politics*, 11(3).
- Fine, B. (2010). *The Theories of Social Capital: Researchers Behaving Badly*. New York: Pluto Press.
- Fine, B. (2004). "Value Theory and the Study of Contemporary Capitalism". In R. Westra and A. Zuege (Eds.). *Value and World Economy Today: Production, Financialisation and Globalisation*. Londra: Macmillan, 11-32.

- Fold, N. (2002). "Lead Firms and Competition in Bi-Polar Commodity Chains: Grinders and Branders in the Global Cocoa Chocolate Industry". *Journal of Agrarian Change*, (2)2, 228-247.
- Frank, A., G. (1976). *On Underdevelopment*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman R. (2004). *Doubling the Global Workforce: The Challenge of Integrating China, India, and the Former Soviet Block into the World Economy*. Washington: Institute of International Economics.
- Freeman, A. ve Kagarlitsky, B. (2007). *Küreselleşmenin Krizi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Fukuyama, F. (2002). "Social Capital, Sivil Society and Development". *Third World Quarterly*, 1, 7-20.
- Fülberth, G. (2013). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Ankara: Yordam Kitap.
- Gallagher, J. and Robinson, R. (1953). "The Imperialism of Free Trade". *Economic History Review*, Second Series VI(I), 1–15.
- Garver, J. (2016). *China's Quest: The History Of the Relations of People's Republic of China*. Oxford: Oxford University Press.
- Gereffi, G. (1999). "International Trade and Industrial Upgrading in the Apparel Commodity Chain". *Journal of International Economics*, 48, 37-70.
- Gereffi, G. and Fernandez-Stark, K. (2016). *Global Value Chain Analysis: A Primer*. Durham: Duke University.
- Gereffi, G. and Korzeniewicz, M. (1994). "Introduction: Global Commodity Chains". In G. Gereffi and M. Korzeniewicz (Eds.). *Commodity Chains and Global Capitalism*. Greenwood Westport: Publishers Groups, 1-15.
- Gerschenkron, A. (1965). *Economic Backwardness in Historical Perspective*. New York: Harvard University Press.
- Gertler, J. (2004). "What China's WTO Accession is All About". *World Bank*, 21-28.
- Gibbon, P. (2001). "Upgrading Primary Production: A Global Commodity Chain Approach". *World Development*, (29)2, 345-363.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity.
- Gill, S. (2008). *Power and Resistance in the New World Order*. London: Palgrave Press.
- Gill, S. (1993). *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (2014). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, R. (2011). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Glenn, J. (2012). "Uneven and Combined Development: A Fusion of Marxism and Structural Realism". *Cambridge Review of International Affairs*, 23(1), 75-95.
- Gollwitzer, H. (1969). *Europe in the Age of Imperialism 1880–1914*. London: Thames & Hudson.
- Goodelectronics. (2009). *Workers Rights in the Global Electronics Sector*. Geneva: SOMO.
- Goodman, J. and Pauly, L. (2000). "The Obsolescence of Capital Controls? Economic Management in an Age of Global Markets". In J. Frieden and D. Lake (Eds.), *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*. London: Routledge.
- Gökten, K. (2021). *Çin Yüzyılını Anlamak: Afyon Savaşlarından Bugüne Çin'in Dönüşümü*. Ankara: NotaBene Yayıncılık.
- Graff, N. ve Apeldoorn, B. (2010). "Varieties of US Cold War Imperialism: Anatomy of a Failed Hegemonic Project and the Future of US Geopolitics". *Critical Sociology*, 37(4), 403-427.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Greff, G. (1994). 'The Organisation of Commodity Chains'. In G. Gereffi and M. Korzeniewicz (Eds.), *Commodity Chains and Global Capitalism*. Westport: Greenwood Publishers Groups, 93:125.
- Hao, C. (1985). *Guangzhou Limanı Tarihi*. Pekin: Haiyang Press.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2001). *İmparatorluk*. İstanbul: Ayrıntı.
- Hardy, J. (2016). "China's Place in the Global Division of Labour: An Uneven and Combined Development Perspective". *Globalisations*, 14, 189-201.
- Harvey, D. (1975). "The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of the Marxian Theory". *Antipode*, 7(2), 9–21.
- Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (2005). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. Aylin Onacak), 1. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2007). *The Limits to Capital*. London: Verso.
- Harvey, D. (2015). *Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri*. İstanbul: Sel.
- Henry Jackson Society (HJS). (2021). "Breaking the China Supply Chain". *HJS*, 1-45.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.

- Hong, L. Cheng, Y. Zhou, H. and James, C. (2015). *The Xi Jinping's Era: His Comparative Strategy Toward the Chinese Dream*. New York: CN Times Books.
- Hopkins, T. K. and Wallerstein, I. (1994). "Commodity Chains: Construct and Research". In G. Gereffi and M. Korzeniewicz (Eds.). *Commodity Chains and Global Capitalism*. Westport: Greenwood Publishers Groups, 17-48.
- Hopkins, T. K. and Wallerstein, I. (1986). "Commodity Chains in the World Economy Prior to 1800". *Review*, 10(1), 157-170.
- Hopkins, T. K. and Wallerstein, I. (1977). "Patterns of Development of the Modern World System". *Review*, (1,2), 111-145.
- Huang, Y. (2008). *Capitalism with Chinese Characteristics: Entrepreneurship and the State*. London: Cambridge University Press.
- Huang, Y. (2016). "Understanding China's Road and Belt Initiative: Motivation, Framework and Assessment". *China Economic Review*, (40), 314-321.
- ILO. (2002). *International Labour Conference 90th Session Report VI – Decent Work and the Informal Economy*. Cenevre: ILO.
- Irshad, J, K. (2014). "A New Perspective of the China: ASEAN Free Trade and the Story of Top Ten Products". *European Journal of Business Management*, 11(1).
- İnternet: Brinza, A. (2021). 'Biden's Build Back Better World is an Empty Competetor to China'. *Foreign Policy*. Web: <https://foreignpolicy.com/2021/06/29/biden-build-back-better-world-belt-road-initiative/> 22 Haziran 2021'de alınmıştır.
- İnternet: "Xi Jinpin is Reimventing State Capitalism". (2020). *Economist*. Web: <https://www.economist.com/leaders/2020/08/13/xi-jinping-is-reinventing-state-capitalism-dont-underestimate-it> 20 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Akyüz, Y. (Şubat 2006). "From Liberalization to Investment and Jobs: Lost in Translation". Web: http://www.networkideas.org/featart/feb2006/fa28_Lost_in_Translation.htm 10 Mayıs 2012 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: American Companies Have Had it with the Trade War. (15 Ağustos 2021). *Forbes*. Web: <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2019/08/27/american-companies-have-had-it-with-the-china-trade-war/?sh=7b3b2b234e85> 20 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Biden Signs Buy American Executive Order. (2021). *CNN*. Web: <https://edition.cnn.com/2021/01/25/politics/biden-executive-orders-manufacturing-buy-american/index.html>. 20 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Biden Signs Buy American Order. (25 Ocak 2021). *NBC*. Web: <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/biden-sign-buy-american-executive-order-monday-n1255487> 12 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

- İnternet: Business Insider. (2019). “China Made 3 Demands to End the Trade War; only one of them is legit”. Web: <https://www.businessinsider.com/china-trade-war-demands-only-one-legit-2019-5>. 5 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Buy American is an Economic Policy Mistake. (30 Ocak 2021). **Economist**. Web: <https://www.economist.com/leaders/2021/01/28/buy-american-is-an-economic-policy-mistake>. 20 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Buy American Sparks Fry. (2009). **CNN**. Web: https://money.cnn.com/2009/01/29/news/economy/buy_american/index.htm 20 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: China-US Trade Statistics. (13 Mayıs 2021). **Statistica**. Web: <https://www.statista.com/topics/4698/sino-us-trading-relationship/> 13 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Data Indicator. (20 Mayıs 2021). Dünya Bankası Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS> 20 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Emmott, R. (19 Nisan 2021). “EU Sets Out Indo-Pacific Plan”. **Reuters**. Web: <https://www.reuters.com/world/china/eu-sets-out-indo-pacific-plan-says-its-not-anti-china-2021-04-19/> 15 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: EU and China Reached Agreement in Principle on Investment. (30 Aralık 2020). **European Commission**. Web: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2541 20 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Global Value Chains. (2018). **OECD**. Web: <http://www.oecd.org/sti/ind/global-value-chains.htm#updates> 24 Ocak 2018 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Liu, W. (2021). “US Unveils it Criminal Case Against Huawei”. **Business Insider**. Web: <https://edition.cnn.com/2019/01/28/business/huawei-charges/index.html> 15 Mayıs 2021 tarihine alınmıştır.
- İnternet: McCutcheon, G. (2019). “The Uneven and Combined Emergence of Capitalism with Chinese Characteristics”. Web: <https://www.e-ir.info/2019/11/19/the-uneven-and-combined-emergence-of-capitalism-with-chinese-characteristics/> 25 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: McNamara, T. (2013). “Can Re-industrialisation Save the Middle Class?”. Web: <https://www.counterpunch.org/2013/03/11/can-re-industrialization-save-the-middle-class/> 25 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: President Trump’s Buy American Hire American Order. (18 Nisan 2017). **SGR**. Web: <https://www.sgrlaw.com/president-trumps-buy-american-and-hire-american-order/> 10 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: Shaikh, H. (2016). “Why Trade War is Turning Against America?”. **Authentic Post**. Web: <https://theauthenticpost.com/why-trade-war-is-turning-against-america/> 11 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.

İnternet: United States Census Bureau. (2021). “Trade in Goods with China”. Web: <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html> 19 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.

İnternet: US Imposes Sanctions on China. (23 Ocak 2019). **Guardian**. Web: <https://www.theguardian.com/world/2020/jul/31/us-sanctions-china-xinjiang-ughurs> 31 Temmuz 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: US-China Trade War Tariffs: An Uptodate Chart. (16 Mart 2021). **PIIE**. Web: <https://www.piie.com/research/piie-charts/us-china-trade-war-tariffs-date-chart> 5 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

İnternet: World Bank Open Data. (2021). **World Bank**. Web: <https://data.worldbank.org/> 25 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.

İnternet: World Trade Statistical Review. (20 Mayıs 2020). **WTO**. Web: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2020_e/wts20_toc_e.htm 20 Haziran 2020 tarihinde alınmıştır.

Jacques, M. (2009). **Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor?**. Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Jude, B. (2021). “Xi’s Gamble the Race to Consolidate Power and Stave Off Disaster”. **Foreign Affairs**, 100(4).

Kagarlitsky, B. (2007). **Empire of the Periphery: Russia and the World System**. London: Pluto Press.

Kaplan, M. (1957). **System and Process in International Politics**. Geneva: ECPR Press.

Kaplinsky, R. (2005). **Globalisation, Poverty and Inequality**. Cambridge: Polity.

Kaplinsky, R., Terheggen, A. and Tijaja, J. (2010), “China as a Final Market: the Gabon Timber and Thai Cassava Value Chains”. **World Development**, 39(7), 1177–1190

Keane, J. (2014). “Global Value Chain Analysis: What is New and What is still Missing?”. **ODI Briefing**, 91.

Keohane, R. (1989). **International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory**. Boulder: Westview Press.

Keohane, R. and Nye, J. (1972). **Transnational Relations and World Politics**. Cambridge: Harvard University Press.

Kiely, R. (2015). **Empire in the Age of Globalisation: US Hegemony and Neoliberal Disorder**. London: Pluto Press.

Knei-Paz, B. (1978). **The Social and Political Thought of Leon Trotsky**. Oxford: Oxford University Press.

Krueger, A. (1990). **Perspectives on Trade and Development**. London: Harvester Wheatsheaf.

- Lacher, H. (2002). "Making Sense of the International System: the Promises and Pitfalls of Contemporary Marxist Theories of International Relations". In M. Rupert and H. Smith (Eds.). ***Historical Materialism and Globalization***. London: Routledge.
- Law&Liberty. (Eylül 2018) "The Cause and Mechanisms of American Industrialisation". ***Law and Liberty***, 11(1).
- Lee, J. (2017). "Global Commodity Chains and Global Value Chains". ***Oxford Research Encyclopedia of International Studies***, 1-26.
- Lenin, V., I. (1972). ***Lenin***. London: Foreign Language Press.
- Lim, J. L. and Wang, J. Y. (2009). "China and the Doha Development Agenda". ***World Trade Organisation***, 1-25.
- Linklater, A. (1990). "The Problem of Community in International Relations". ***Alternatives***, XV, 135-153.
- Lipschutz, R. (2004). "Sweating it Out: NGO Campaigns and Trade Union Empowerment". ***Development in Practice***, 14(1-2), 197-209.
- Liu, H. Cheng, Y. and Zhou, H. James, C. (2015). ***The Xi Jinping Strategy Towards the China Dream***. New York: CN Times Books.
- Löwy, M. (2016). ***The Politics of Combined and Uneven Development: The Theory of Permanent Revolution***. London: Verso.
- Lummus, R. R. and Vokurka J. R. (1999). "Defining Supply Chain Management: A Historical Perspective and Practical Guidelines". ***Industrial Management and Data Systems***, (99)1, 11-17.
- Macfarquhar, J. and Schoenhals, M. (2008). ***Mao's Last Revolution***. London: Harvard University Press.
- Macklem, P. (2002). "Labour Law Beyond Borders". ***Journal of International Economic Law***, 5(3), 605-645.
- Maddison, A. (2007). ***Chinese Economic Performance in the Long Run***. Geneva: OECD.
- Madgoff, H. (2006). ***Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm***. İstanbul: Kalkedon.
- Mann, M. (1986). ***The Sources of Social Power, Volume I, A History of Power from the Beginning to A.D. 1760***. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marschinski, R. and Martinez- Turegano, R. (2019). "Reassessing the Decline EU Manufacturing: A Global Value Chain Analysis". ***JRC Technical Report***, Publications Office of the EU.
- Martin, W. G. (1990). ***Semi Peripheral States in the World Economy***. Westport: Green Word Press.

- Marx, K. (1973a). *The Revolutions of 1848: Political Writings, Vol. I*. Harmondsworth: Penguin.
- Marx, K. (1976). *Capital: Volume One*. Harmondsworth: Penguin.
- Marx, K. (2001). *Marx on Globalization*. London: Lawrence & Wishart.
- Marx, K. (2015). *Kapital 1. Cilt*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Mead, W., R. and Schweninger, J. (2002). *The Birdge to a Global Middle Class*. US: Springer.
- Mentzer, J., D., and James, K. (2001). "Defining Supply Chain Management". *Journal of Business*, 22(2), 333-353.
- Mesiner, M. (1986). *Mao's China and After*. New York: Free Press.
- Mies, M. (1998). *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*. London: Palgrave Macmillan.
- Moreau, M. A. (2008). "The Originality of Transnational Social Norms as a Response to Globalisation". In B. Berausson and C. Estlund (Eds.). *Regulating Labour in the Wake of Globalisation: New Challenges, New Institutions*. Oxford: Hart Publishing, 253-270.
- Morris, K. (2011). "Globalisation and the Changing Views of American College Students". *International Business and Economic Research Journal*, 10(6), 53-85.
- Morton, A., D. (2007). *Unravelling Gramsci Hegemony Passive Revolution in the Global Political Economy*. London: Pluto Press.
- Mutlu, K. (2013). "Küresel Kriz Sonrasında Doha Turu Müzakerelerinde Değişen Dinamikler ve Küresel Ticaretin Yönetişime Etkisi". İçinde F. Şenses, Z. Öniş ve C. Bakır (Eds.). *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*. Ankara: İletişim, 65-90.
- Münkler, H. (2009). *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*. İstanbul: İletişim.
- Naughton, B. (2016). "Inside and Outside: The Modernized Hierarchy That Runs China". *Journal of Comparative Economics*, 44(2), 404-415.
- Neumayer, E. and Spess, L. (2005). "Do Bilateral Investment Treaties Increase Foreign Direct Investment to Developing Countries?". *World Development*, 3(1), 31-49.
- Nissanke, M. and Thorbecke, E. (2008). *The Impact of Globalisation on the World's Poor*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Nişancıoğlu, K. (2014). "The Ottoman Origins of Capitalism: Uneven and Combined Development and Eurocentricism". *Review of International Studies*, 40, 325-347.

- Nordas, H. (2004). *The Global Textile and Clothing Industry Past the Agreement on Textiles and Clothing*. Geneva: WTO.
- O'Keefe, A., T. (2018). *Bush II, Obama and the Decline of US Hegemony in the Western Hemisphere*. London: Routledge.
- Oktay, F. (2016). *Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- O'Rain, S. (2004). "The Politics of Mobility in Technology Driven Commodity Chains: Development Coalitions in Irish Software Industry". *International Journal of Urban and Regional Research*, (28)3, 642-663.
- Overhault, W. H. (2015). "One Belt, One Road, One Pivot". *Global Asia*. Yaz, 8-12.
- Özdemir, A. M. (2014). "Kolektif Emperyalizm". İçinde A. M. Özdemir (Ed.). *Kolektif Emperyalizm: Magrib'ten Maşrik'a Dönüşümün Ekonomi Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 29-91.
- Özdemir, A., M. (2014). *Güç, Buyruk, Düzen*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, D. (2012). "Uluslararası İşçi Hakları ve Ulus Ötesi Çalışma Standartları Düzenlemeleri". İçinde M. Saraçlı (Ed.). *Uluslararası Hukukta Güncel Sorunlar*. Ankara: Bigbang Yayınları, 357-391.
- Panitch, L. and Gindin, S. (2012). *The Making of Global Capitalism*. London: Verso.
- Pastore, J. (2008). "Regulation and Protection in a Global Market: What Way Forward?". In G. Rodger and C. Kuptsch (Eds). *Pursuing Decent Work Goals*. Cenevre: ILO, 21-39.
- Pedersen, T., Venzin, M., Devinney, T. M. and Tihanyi, L. (2014). "Introduction to Part II: Orchestration of the Global Network Production". *Advances in International Management*, 27, 37-41.
- Pei, M. (2021). *China's Trapped Transition: The Limits of Developmental Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Perry, M. (2002). *Marxism and History*. London: Palgrave Macmillan.
- Porter, M. (1985). "Changing Patterns of International Competition". In D., J. Teece (Ed.) *The Competitive Challenge: Strategies for Industrial Innovation and Renewal*. Cambridge: MA: Ballinger, 27-57.
- Porter, M. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. USA: the Free Press.
- Poulantzas, N. (1978). *State, Power, Socialism*. London: Verso.
- Poulantzas, N. (1973). *Political Power and Social Classes*. London: New Left Books.

- Prebisch, R. (1980). "The Doctrine of Unequal Exchange". *Latin American Research Review*, (15)3, 45-72.
- Prud'homme, D., Max von Zedwitz and Bader, M. (2018). "Forced Technology Transfer Policies: Workings in China". *Technological Forecasting and Social Change*, 134, 150-168.
- Qi, H. (2004). "Deng Xiaoping's Ideas on Chinese Township and Village Enterprises", *China Report*, 40(1), 77-90.
- Radice, H. (2012). "Britain and Europe: Class, State and Politics". *Capital and Class*, 31, 27-46.
- Ramo, J. C. (2004). *The Beijing Consensus*. London: Foreign Policy Centre.
- Robinson, W. (2001). "Social Theory and Globalisation: The Rise of a Transnational State". *Theory and Society*, 30(2), 157-200.
- Robinson, W. (2006). *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in Transnational World*. New York: John Hopkins University Press.
- Rodrik, D. (2001). *Has Globalisation Gone too far?*. Washington: Institute for International Economics.
- Rolf, S. (2021). *China's Uneven and Combined Development*. Cham: The Palgrave MacMillan.
- Rosenberg, J. (1994a). *The Empire of Civil Society: a Critique of the Realist Theory of International Relations*. London: Verso.
- Rosenberg, J. (1994b). "The International Imagination: IR Theory and Classic Social Analysis". *Millennium*, 23(1), 85-108.
- Rosenberg, J. (2000). *The Follies of Globalization Theory*. London: Verso.
- Rosenberg, J. (2001). *Globalization Theory: A Post Mortem*. London: International Politics.
- Rosenberg, J. (2005). "Globalisation Theory: A Post Mortem". *International Politics*, 42, 2-74.
- Rosenberg, J. (2006). "Why there is No International Historical Sociology?". *European Journal of International Relations*, 12(3), 307-340.
- Rosenberg, J. (2013). "The 'Philosophical Premises' of Uneven and Combined Development". *Review of International Studies*, 39(3), 569-597.
- Rostow, W. W. (1960). *Stages of Economic Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, B. (2005). "All for All: Equality, Corruption and Social Trust". *World Politics*, 58(1), 41-72.

- Rothstein, J. S. (2005). "Economic Development Policymaking Down the Global Commodity Chain: Attracting an Auto Industry to Silao, Mexico". *Social Forces*, (84)1, 49-69.
- Roxborough, I. (1919). *Theories of Underdevelopment*. New Jersey: Humanities Press.
- Sabel, C. (1994). *Work and Politics: The Division of Labour in Industry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarıöz Gökten, Y. (2013). *Hegemony İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği: Neo-Gramsci'ci Bir Bakış*. Ankara: Notabene.
- Sasuga, K. *Microregionalism in East Asia*. Routledge. London 2004.
- Schmitz, H. (2006). "Learning and Earning in Global Garment and Footwear Chains". *The European Journal of Development Research*, 18(2), 546-571.
- Serfati, C. (2014). *Core and Periphery in the European Union*. Belgrade: EU Experts Discussions.
- Sklair, L. (2002). "Democracy and the Transnational Capitalist Class". *Annals*, 581, 144-157.
- Skocpol, T. (1976). "France, Russia, China: a Structural Analysis of Social Revolutions". *Comparative Studies in Society and History*, 18(2), 175-210.
- Skocpol, T. (1978). *States and Social Revolutions*. Cambridge: Verso.
- Smith, A. (2010). *The Wealth of Nations: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of the Nations*. Washington: General Books LLC.
- Solomon, R. (1999). *The Transformation of the World Economy*. Basingstoke: Macmillan.
- Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsberry.
- Stedman Jones, G. (1972). "The History of US Imperialism". In R. Blackburn (Ed.). *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory*. Fontana: Fontana.
- Story, J. (2002). "The Emerging World Financial Order and Different Forms of Capitalism". In R. Stubbs and G. Underhill (Eds.). *Political Economy and the Changing Global Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Strange, G. (2007). "From Embedded Liberalism to Negotiated Openness". *Capital and Class*, 31, 233-253.
- Strange, R. and Humphrey, J. (2019). 'What Lies Between Market and Hierarchy? Insights from Internalization Theory and Global Value Chain Theory.' *Journal of International Business Studies*, 50, 3-56.
- Strange, S. (1998). *States and Markets*. London: Bloomsberry Academic.
- Stubbs, R. and Underhill, G. (2002). *Political Economy and the Changing Global Order*. Oxford: Oxford University Press.

- Tayfur, F. (2013). “Tarihsel Süreç İçinde Güney Avrupa’nın Borç Krizi: Yunanistan, İspanya, Portekiz”. F. Şenses, Z. Öniş ve C. Bakır (Eds.). *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*. Ankara: İletişim, 187-219.
- Taylor, A. (2008). *Global Supply Chains Management*. New York: Routledge.
- Taylor, M. (2008). *Global Economy Contested: Power and Conflict across the International Division of Labour*. New York: Routledge.
- Thorton, P. (2017). *Büyük Ekonomistler*. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Troçki, L. (2007a). *Rus Devriminin Tarihi, Cilt I: Şubat Devrimi-Çarlığın Devrilmesi*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Troçki, L. (2007b). *Rus Devriminin Tarihi, Cilt II: Ekim Devrimi – Başarısız Karşı Devrim Girişimi*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Trotsky, L. (1961). *The History of the Russian Revolution (1932)*. New York: Pathfinder.
- Trotsky, L. (1962). *The Permanent Revolution, and Results and Prospects (1906)*. London: New Park Publications.
- Trotsky, L. (1970). *The Third International After Lenin*. New York: Pathfinder.
- Trotsky, L. (1973). *1905 [sic]*. Harmondsworth: Penguin.
- Trotsky, L. (2009). *The History of Russian Revolution*. Chicago: Hymarket.
- Tsai, K. (2005). “Capitalists without a Class: Political Diversity of Entrepreneurs in China”. *Comparative Political Studies*, 38, 1130-1158.
- Tuncay, M. (1976). *Troçki*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tunçay, M. (2002). *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 3*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- UNCTAD. (2013). *Global Value Chains and Development: Investment and the Value Added Trade in the Global Economy*. Geneva: United Nations Publications.
- UNCTAD. (2017). *Trade and Development Report*. Geneva: UNCTAD.
- UNCTAD. (2019). ‘Trade and Trade Diversion Effects of US Sanctions on China’. *UNCTAD*. Research Paper 37.
- Van der Pijl, K. (2014). *Küresel Rekabetler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Viotti, P., R. and Kauppi, M. V. (2014). *International Relations and World Politics*. (5th Edition). London: Pearson.
- Wallerstain, I. (1983). *Kapitalist Dünya Sisteminin Geleceği ve Yükselişi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Wallerstein, I. (1979). *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wallerstein, I. (1999). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (200). *Modern World System*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (2000). *Amerikan Gücünün Gerileyişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2003). *World System Analysis: An Introduction*. Berkeley: Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. and Hopkins, T. (1979). "Commodity Chains in the World Economy prior to 1800". *Revie*, X(1), 157-170.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: Random House.
- Weiss, L. and Hobson, J. M. (1995). *Devletler ve Ekonomik Kalkınma: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*. (Çev. Kıvanç DüNDAR). Ankara: Dost Kitabevi.
- Williamson, J. (1990). "What Washington Means by Policy Reform. In J. Williamson (Ed.). *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*. Washington: Institute for International Economics, 7-20.
- Winters, L. A. (2004). "Trade Liberalisation and Poverty: The Evidence so far". *Journal of Economic Literature*, 42(1), 72-115.
- Wolf, M. (2005). *Why Globalization Works: The Case for the Global Market Economy*. London: Yale University Press.
- Wood, E. (1981). "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism". *New Left Review*, 127, 66-95.
- Wood, E. M. (2012). "Kapitalizm". İçinde B. Fine and A. Saad-Filho (Eds). *Marksist İktisat Kılavuzu*. Ankara: Dipnot, 59-66.
- Woods, E. (2011). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. London: Verso Press.
- Woods, E. M. (2003). *Empire of Capital*. London: Verso.
- World Investment Report. (2013). *Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. Geneva: UNCTAD.
- Xie, Y., Lai, Q. and Wu, X. (2009). "Danwei and Social Inequality in Contemporary Urban China". *Research in the Sociology of Work*, 19, 283-306.
- Yalvaç, F. (2014). "Uluslararası Tarihsel Sosyoloji: Yapı, Tarih ve Diyalektik". İçinde T. Arı (Ed.). *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar 2*. Bursa: Bora Basın, Yayın, Dağıtım, 305-338.
- Yeh, W. (2000). *The Alenated Academy: Culture and Politics in Post Revolutionary China*. London: Harvard University Press.
- Yue, J. (2016). "China, Global Capitalism and the Quest for Legitimacy". *International Politics*, 53(6), 752-774.

Zedong, Mao. (1967). *Selected Works of Mao Tse-Tung I*. Pekin: Foreign Languages Press.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Didem Özdemir
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece Eğitim	Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	LSE, Development Studies	2012
Lisans	ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü	2007
Lise	TED Polatlı Koleji	2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2011-2018	Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü	Araştırma Görevlisi
2018-2021	AHVB Uluslararası İlişkiler Bölümü	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Kitap Bölümü

Kurumlar ve Değişim (tercüme). (2015). İçinde E. Çıtak. Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce. Ankara: Beta.

Ermenistan'ın Ekonomik Yapısı ve Bu Yapının Bölgedeki Jeopolitik Dengeler İçin Önemi. (2015). İçinde

S. Tamçelik. Ermenistan: Tarih, Hukuk, Dış Politika ve Toplum. Ankara: Gazi Kitabevi.

İran Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı. (2014). İçinde S. Tamçelik. İran, Değişen Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri. Ankara: Gazi Kitabevi.

Ulus Ötesi İşçi Hakları Düzenlemeleri. (2012). İçinde M. Saraçlı Uluslararası Hukukta Güncel Sorun Alanları. Ankara: Bİg Bang.

Makaleler

Özdemir Albayrak, D. ve Turan, K. Ş. (2016). Neo Ottomanism in Turkish Foreign Policy Through the Lenses of the Principal Agent Theory. *Journal of Security, Strategy and Political Studies*, 1(1), 129-154.

Özel Askeri Şirketlerin Faaliyetleri ve İstihbarat. (2014). *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler*, 1(4), 187-206.

Albayrak, G. ve Özdemir, D. (2012). Fetüs v. Kadın Hakları İnsan Hakları ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Kadın Hakları. *Güncel Hukuk*.

Bildiriler

İşsizlik mi Kölelik mi? Tedarik Zincirlerinin Üçüncü Dünya Ülkelerinin İşgücü Piyasalarına Etkisi. (2018). Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu (Özet Bildiri/Sözlü Sunum).

Eşitsiz ve Bileşik Gelişme Perspektifinden Tedarik Zincirlerinin Uluslararası Sisteme Etkisi. (2017). Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu (Özet Bildiri/Sözlü Sunum).

A New Breath of Fresh Air: The Prospects of Uneven and Combined Development. International Conference on Social Sciences and Humanities: Challenges: From Diversity to Synergy. (Sözlü Sunum/Özet Bildiri).

Transnational Labour Regulation in an Era of GeoFare. (2014). ISA 55th Annual Convention, Spaces and Places: Geopolitics in an Era of Globalization (Tam Metin Bildiri)

Özdemir Albayrak D. ve Turan, K. Ş. (2014). Turkish Foreign Policy: Neo-Ottomanism as an Expansion of the US Middle East Policy. ISA 55th Annual Convention, Spaces and Places: Geopolitics in an Era of Globalization (Tam Metin Bildiri)

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

